

Ба 45 973

Ан. СКРЫГАН

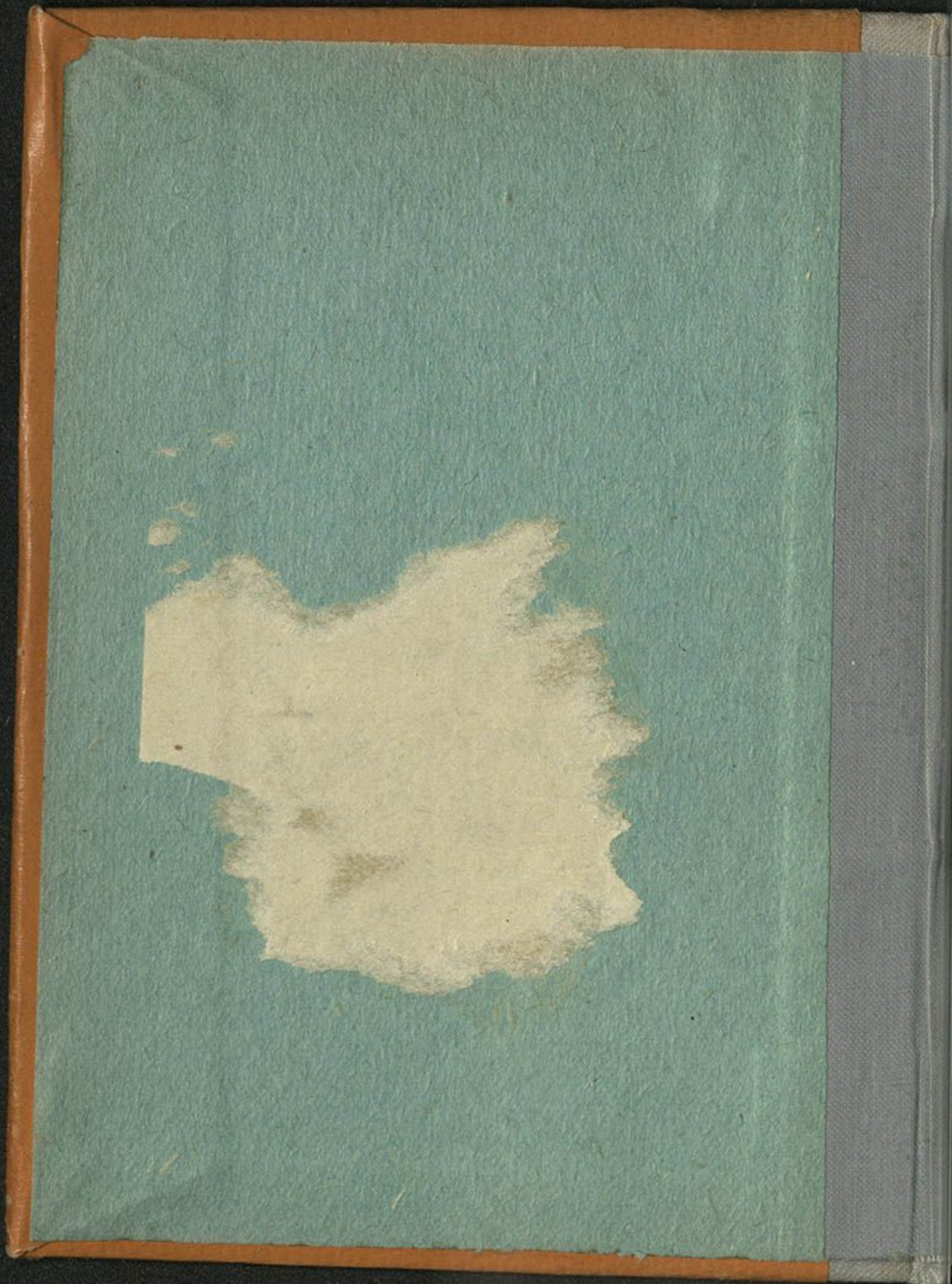
Ба 45 973

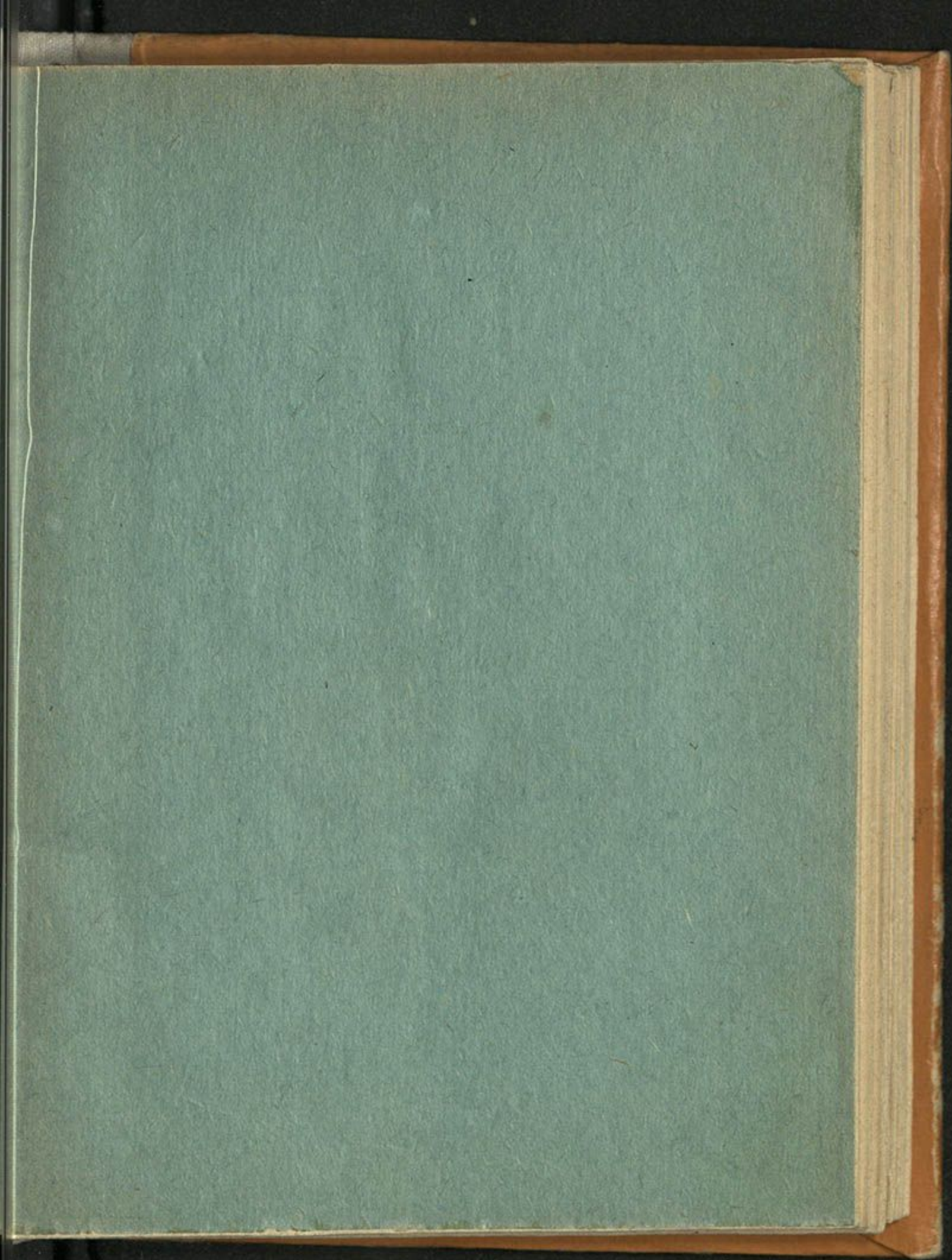
630

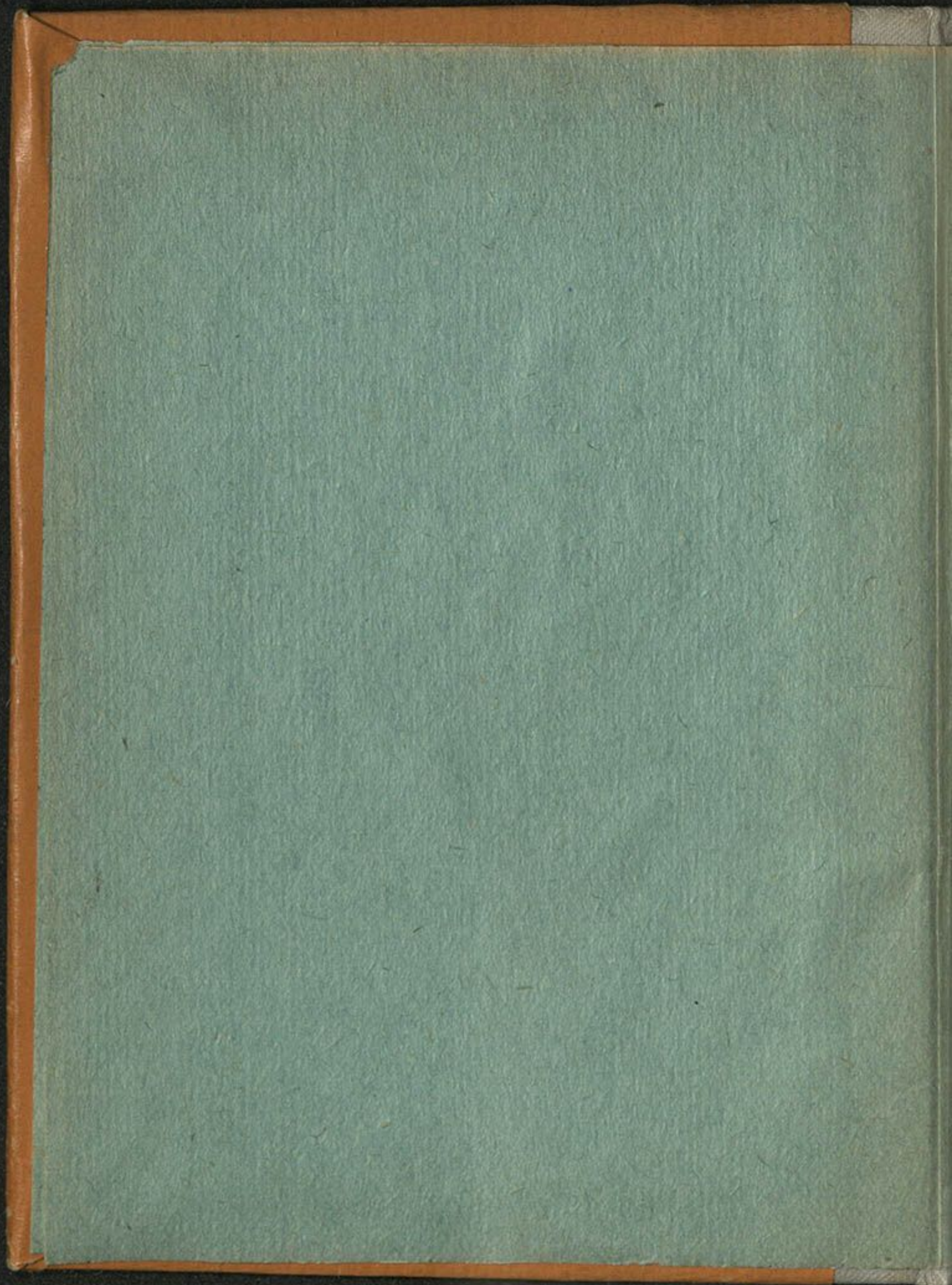
Затокда

Бурах

БЕЛАРУСКІЕ
АЗЯРЖАЎНІЕ
ВЫДАВЕЦТВА

Ба 45973

4291

630

ЯН. СКРЫГАН

13

ЗАТОКА Ў БУРАХ

Ба 45973

Бел. адзел
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

25. 04. 2009

Заказ № 354.

3 000 экз.

Галоўлітбел № 430.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

ПАМ'ЯТНАЄ

I

Адступалі.

Ехалі на конях. Ішлі пехатою. Цягнуліся абозы, на-
пакованыя добром. Везьлі—худыя, рудзенькія конікі.
Ледзьве ішлі. Ледзьве цягнулі абрабаваны скарб.

Дарогаю паднімаўся пыл. Паветра было напоўнена
ўзрывамі рогату, крыкаў, сьвістам бізуноў.

— Паганяй, пся крэў!

Сядзелі на вазох змучаныя, стомленыя, пагорбле-
ныя, сівенькія.

Паганялі.

Куды ехалі?

Што вязьлі?..

У вёсках арудавалі. Бегалі па вуліцах. Па пустых,
бязьлюдных вуліцах. У жонак пыталіся, дзе гаспа-
дары. У матак—дзе сыны. У хаты забягалі. Варо-
чалі ўсё. Бралі самае лепшае. Пакавалі на вазы. Білі.
Сьмяяліся.

— Дзе гаспадар?!
5

— Ня ведаю, панкі. Няма яго ў мяне...
Поўзала пад нагамі. Маліла аб літасьці...

— Дзе дабро?!

— Жывёла дзе?!

— Дзе сын?!

Барада траслася. Вочы сьлязіліся. Старыя, патух-
лыя вочы...

Нагайкі. Ногцы. Рогат...

А яны там былі,—

у лесе...

Ноч. Вёска. Шэрая муць.

У хаце Плішча сабралася начальства. Піруе. Гарэлкаю залівае плямы свайго існаваньня. Увасабляе сабою бруд жыцьця і распусты.

— Эй, старая, хадзі сюды!

З качарэжніку высоўваецца памятая, пакрыўджаная фігура.

— А дзе твой стары?

— Няма яго ў мяне, панкі. Памёр. Даўно памёр.

— Хлусіш падла—у лесе!

— Не, панкі...

— А дачкі ў цябе ёсьць?

— Не, панкі... Няма ў мяне нікога.

— Э-э, дык ты сама яшчэ, як журавіна...

... П'яныя рукі.

Валавяныя вочы,

Сьмярдзючы водар.
Просьбы і плач...

На сталае многа страў і бутэлек. Кругом іх—шэсьць.
Шэрае сьвятло, шэрыя сьцены. Агідны рогат. Стук
кулакоў.

— Заўтра ўсе будуць тут! Вышукаем!

— Знойдзем!

— І шампалоў дамо!

— Усё аддадуць!

— Самі прыдуць, пся крэў!

Будуюць зьдзекі...

Дым і гоман...

Бурныя ўзрывы сьмеху...

Наглыя, чырвоныя вочы...

Чорная, сіплая ноч...

II

Маленькі, чуць прыкметны аганёк. Ён здаецца ру-
жовай плямай у полі цёмнае цішыні. Чуць кідае вод-
сьвет. Трымціць і вось-вось замірае.

Але нечья рукі рупна ўскладаюць пучок ламачча і
зноў расьцьвітае чырвоны куст.

Лес маўчыць. Нагнуліся задумёнасьцю дрэвы.
Апусьцілі карункі лісьцяў над плямінай і застылі ма-
стацкай непадробнасьцю хараства. Здаецца: яны вылі-
ты з бронзы і хаваюць у сабе вялікую таямніцу маў-

чанья, каб даць большую гармонію неабдымнай глыбіні ночы.

Успыхвае аганёк. Вось ён сваім пэндзлем мастака малюе твары на фоне шэрае муці. Гэтыя твары каравыя, змучаныя. На іх жорсткія, рыжыя бароды і глыбокія рыскі зьместу перажываньяў. Яны—такія цьмяныя і суровыя. Толькі вочы нязвычайныя: прагныя, шэрыя, агняныя вочы і такія глыбокія, як душа. Здаецца; яны ўложаны ўвасабленьнем вечнасьці, сымболом яе, у гранітныя, непераможныя фігуры.

Але гэтыя фігуры жывыя. Іх многа тут. Яны малыя, няпрыкметныя, брудныя і стомленыя, але вялікія, бадзёрыя ў барацьбе, з чыстымі і гарачымі сэрцамі. Яны сабраліся тут. Пюць сваёю прагнасьцю ноч, каб спаткаць новы, малады дзень, з яго жыцьцёвым хараством і гукамі радасьці...

— Гэта праходзяць астатнія.

— Так, але яны самыя страшныя.

— Нічога. Ём таксама будзе страшным іх астатні погляд на сьвет і ростань з днём, што расьцьвітае.

— Астап! Яны сёньня забілі Прануся, што адмовіўся ім на нас даказаць.

— У Сарагох усё пазабіралі, што засталася з маёмаьці. Міхасёву Анэлю згвалцілі.

— Нажывом. Ня плачце. Нам от трэба ведаць, дзе яны сабраліся нанач. Дзе іх абозы і начальства.

— Здаецца, што самая іх сіла ў Загудах...

— Цс-сс...

У кустох нешта шамнула. Каравыя рукі схапілі карабін. Постаці спрунжыніста паўсхватваліся і патанулі ў змроку.

Ціхенькі плач савы.

Водгук.

Постаці зноў варочаюцца. Садзяцца. Вачыма ніжуць чорную цішыню бяздонья.

Тонкая расплыўкая постаць.

— Хлопцы, вы ўсе тут? Дзе Астап?

— Я тут. Што?

Сабраліся шчыльным гуртком. Напружанья шыі высоўваюць з кастравых каўняроў галовы. Вочы гараць чаканьнем.

— Ну, што новага?

— Як дома?

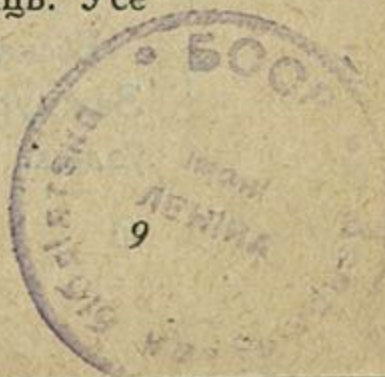
— Чакайце. Зараз... Я толькі што была ў Якутах. Там у Плішча сабралася ўсё начальства. П'юць. Днём шныпарыліся ва ўсіх хатах. Варочалі ўсё. Забіралі. Андрэіху зьбілі, што не сказала, дзе мужчыны...

— Ціха, хлопцы!.. А колькі іх у Плішча?

— Добра ня ведаю. Здаецца шэсьцера ці семера. Я прыпільнавала, калі Плішчыха вышла на двор. Казала, што заўтра мяркуюць рабіць аблаву, каб разгнаць вас, і пойдучь далей. П'яныя, гаворыць. Усё нешта крычаць і рагочуць. Шукалі дзяўчат.

— Ну, добра. Ты-ж цяпер адкуль ідзеш?

— З Якутаў.

— Дзе большая сіла паноў?
— У Якутах. А ў Загудах таксама многа. Там і абозы. Вартаўнікоў там многа.

— А ў Якутах ёсьць?

— Стаяць таксама. Двух з гэтага канца бачыла.

— Добра. Ты цяпер, Алеся, бяжы ў Кабыльскі лес. Там таксама хлопцы. Скажы, каб на раніцу абляглі Дабрынскі шлях. А мы папужаем. Пойдуць—тады няхай ніжуць, як гадаў. Разумееш?

— Добра.

— Глядзі-ж.

Цемра праглынула постаць. Сьвіткі зноў расьселіся навокал чырвонае плямы.

Маўчаньне.

Задумёнасьць.

Стук сэрцаў і рашучасьць.

— Хлопцы, цяпер нам вядома, дзе, што і як. Усё павінна быць так, як я казаў. Бярэце запасы.—

— Да справы!..

Ноч душыла астатнія ўспышкі вогнішча. Аграмаднаю навалаю насунуўся лес. Павісьлі, вылітыя з бронзавага воску, карункі дрэў. Застылі ў цішыні...

III

Вёска патанула ў сьне. Насупіліся саламяныя стрэхі. Зажмурылі бровы вакеніцы. Клёны хаваюць ціхі ўздых.

Навокал, за агародамі, стаяць вартаўнічымі кусты.
Ціха стаяць.

Нярухома.

Трава мілым, пахучым водарам прыліпла да зямлі.
Пахілілася верхавінкамі і, здаецца, слухае штосьці захаванае і маўклівае. Яна заплаканая расою, і ў гэтых чыстых крышталёвых сьлязах адбіваюцца халодныя, ледзяныя зоры:

Далёкія. Пудкія.

Якія яны прыгожыя і проста-наіўныя ў сваёй недасяжнасьці бяздонья. Якія яны сьветлыя і пяшчотна-лёгкая сваёю іграю аднакалёрных празрыстых брыль-лянтаў.

Гэтыя мілыя, застыглыя зоры.

Здаецца:—

яны сьмяюцца гарэзьліваю пекнатою чulásці і дакору. Мігцяць і пераліваюцца. А зямля так прыслухоўваецца да іх. Так лашчыць далячынь ноч. Так вабіць сутоньні цішыня.

Гэта казка.

Чароўная, глыбокая казка затаёных адчуваньняў. Стройна, прыгожая гармонія хараства і векавечнасьці. Дзіўная, нячутная сымфонія надрыўнае прагнасьці. Расплыўкае, незразумелае...

Ціха.

Ноч.

Сон....

Але не—
кусты страпянуліся. Абдаліся шолахам і трапя-
таньнем. Во—
між іх прабіраецца нехта.
Асьцярожна. Ціха. Не адзін.
Цёмныя постаці крадуцца. Паўзуць. Падаюць умоў-
ныя знакі.
Збліжаюцца.
Шэпчуцца.
— Астап!
— Што?
— Тут недалёчка стаяць двое. Вартуюць...
Маўчаньне.
— Міхась! Ларывон!
— Што трэба?
— Паўзеце на той канец вёскі. Там таксама ёсьць.
Зьнімеце іх. Толькі ціха—ні зыку!
— У мяне няма нажа...
Нешта бліснула холадам з халявы.
— Н-на! Кончыце—дайце знаць!
Дзьве цені пасунуліся. Зьніклі. Зноў маўчаньне.
Напружанасьць нэрваў. Стук сэрцаў.
Хвіліны: 1, 2, 5, 10...
Вушы прагна ловяць цішыню. Вочы рэжуць цемру.
Сьвідруюць пустату...
Зноў хвіліны...
... Ціхі савіны плач...
... Маленькае, бяссьільнае рэха...

— Хлопцы!—

За мною!..

Ноч, здаецца, хацела задушыць іх. Праглынуць сваёю бяздоннасьцю і злосна рагатаць урачыстасьцю. Але яны паўзьлі. Сунуліся.

Вось—

канава прытаілася сьліманем.

— дарога расьцягнулася вужакаю.

— плот, а там —

шэрыя, прыплюшчаныя хаты.

— А цяпер гэтых зьняць. Ты, Сымон, гэтага, а таго сам папрабую.

— Узяць павінны разам у адзін момант—

— Жыва!

— А вы, хлопцы, паўзеце—

толькі ціха...

... Яшчэ трошкі цішыні.

Ціхі шолах.

Храп захлёбанай крыві і нячутныя крокі да Плішчавае хаты...

.

IV

Выжары. Крамзаватыя абгалелыя кусты. Вільготны водар. Соннае паветра. Тысячагучны, нучутны звон бязмежнае вышыні. Халоднае, зьледзянелае трапятаньне неабдымнага прасьцягу.

Маленькая, шурпатая палянка. Навакол балотная прытухлая муць. Абгарэлыя кусты, а водаль—лес: сонны, задумны.

Над ім падняўся месяц. Здаецца: хоча паглядзець у гэтую цішыню. Падкрасьціся. Падслухаць таямніцы заспанае глыбіні і захаваць іх у сваёй беспасрэднасьці.

Павольна, мерна плыве. Прыглядаецца. Шукае чагось.

Вось застыў. Прыціх і настаражыўся:—

на палянку выходзяць людзі: суровыя, страшныя і гордыя. Пакрыўджаныя і нізкія.

Ідуць разьмераным крокам.

Не сьпяшаюцца.

Сьпераду шарэнгай—са зьвязанымі рукамі адзін да другога. Ідуць панура, з апушчанымі галовамі і патухлымі вачыма. На іх блішчаць гузікі і галуны. У іх распач і пустата.

Па бакох і ззаду: у шэрых суконных і зрэбных сьвітках. Вочы гараць агнём. Сэрцы наліты помстаю. У руках зьзяе халодная сталь.

Вось яны на сярэдзіне палянкі.

— Стоп!

Зьвязаныя сталі. Страпянуліся.

— Паны, таварышы, за што? Пусьцеце!..

— Ні слова!

Паставілі поруч. Адышліся. Выцягнулі рукі. Напялі нэрвы. Заціснулі сэрцы. Прыжмурылі вочы...

— П-плі!..

Глухія ўдары цела. Нямыя стогны. Мутныя цені і...
цішыня.

Маленькая, шэрая хмарка ахутала месяц. Прыкрыла яго. Захавала ад яго вачэй палянку і, здаецца: нешта шаптала яму ціхае. Чаравала яго.

— Гатова! Гайда, хлопцы!

— ... Астап!

— Што?

— Дазволь садраць з таго скураную тужурку. Прападзе дарам, а нам спатрэбіцца.

— Зьдзірай, а мы пойдзем. Гайда!

Постаці схаваліся ў кусты. Ноч прыціхла. Заснула. Забылася...

V

Зноў месяц. Зноў палянка і цішыня. Але ноч такая строгая. Такая напружаная. Думаецца: гэта яна адзела хаўтурнае аблічча і сінімі, строга сьціснутымі губамі, нячутна чытае псалтыр па нябожчыках. І, калі крыху сонным подыхам кусты страпянуць задумёнасьць, здаецца: яна гартае лісты неразгаднае кніжкі.

На небе плывуць малюсенькія хмаркі.

Сьветлыя.

Лёгкія.

Месяц купаецца ў іх. Мые свой пабелены твар і палошча доўгія сівыя валасы, што пасмамі ўплятаюць кусты.

На палянцы шэрая тонкая муць. У гэтай муці застылі, прыляпіліся да зямлі цені. Яны раскіданы мітузь. Падзеравянелыя, але ў крыві. Толькі кроў густая. Запечаная. Крыху халодная рыжая. Яна сыцякла тлустымі лужынамі і застыла.

Трупы. Ёх вочы патухлыя. Яшчэ нядаўна яны былі асавелыя і п'яныя.

Твары пакрывіліся ў кароткіх муках. Страшныя, памятыя. Здаецца: на іх застыў астатні прадсьмяротны крык распачы і мук.

А ён быў такі моцны, хоць нямы. Такі ўзрыўны, хоць не праяўлены!

Трупы.

Адзін дыша.

Вось яго рука ціха лягла на бок, каб заглушыць тугі ўсхліп крыві, што сочыцца журавінным сокам на траву. Уздыхнуў. З патугай адчыніў вочы. Узняў галаву.

Глуха застагнаў. Успёрся на дрыжачыя рукі і смагаю п'е ноч.

На ім ня блішчаць гузікі і галуны. На ім няма скуранае тужуркі і рукі разьвязаны... Толькі кроў вышыла касьнічок на кашулі і кроплі застылі кутасамі.

Падняўся.

Слабы, як цень.

Віхаецца. Рукамі ловіць апору і ціха, няроўна ідзе...

Вось—ён схаваўся ў кучаравых кустох.

Зьнік.

Расплыўся, як здань...

VI

Раніца. Аксамітным дываном раса заслала траву. Бісерам кропелек абсыпаны кусты. Вільгаць. Шаўковы туман сплыўся ў лагчыны і лёг лёгкаю каёмкаю. Здаецца: хоча, каб раніца на ім вышыла свой непадробны ўзор, бо ён расплывецца нядбайнасьцю, а сонца будзе лізаць яго сьлед.

Яшчэ ўсё сьпіць. Тане ў цішыні. Нават Загуды маўчаць. Толькі вартаўнічыя ў дрымоце туляць карабіны, насупіўшы пазнанкі і нахлабучыўшы каўняры.

Во:—

да іх ціха крадзецца памятая кашуля. З боку на ёй вышыты чырвоны паясок крыві і застыў кроплямі. Ногі ледзьве ідуць. Постаць вялая. Асунулася. Асела.

Зусім блізка. Не хапае сілы дайсьці. Дрыжаць калені. Працягваюцца рукі.

— Пане, патруль...

Зваліўся.

Падбеглі.

— Пане сэржант!.. Што гэта?..

— Расстралялі нас... Там... Душэце іх. Палеце...

VII

Зноў крыкі. Зноў разьяраныя вочы і пена на губах. Зноў нагайкі. Шампалы. Зьдзекі.

Во:—

яны вывалаклі на вуліцу старую. Рвуць валасы. Чаўкаюць па мясе. Топчуць кроў. Яна стогне. Глуха. Нема. Прыдушана. Ня можа гаварыць. Яна—кавалак мяса з ямкамі вачэй на лбе і сінімі губамі. Над ёю крыкі. Злосьць.

Астатні ўзмах прыкладам і расплюшчаная галава распырската сьлізкія мазгі...

Разьяраная чарада наскочыла на сівенькага дзядулю. У сенцы ўскочыла. Кінуўся да ног. Пяць размахнутых штыхоў прыкалолі яго да зямлі...

Во:—

разадралі тонкую кужэльную кашулю. Заламалі назад рукі. Крамяныя грудзі вырваліся з лахманаў. Тугія, як маладосьць. Яна прыкрывае іх валасамі. гнецца, як п'яўка. Вылузваецца. Брудныя рукі звалілі на траву. Закрываюць рот. Агаляюць точанае цела і б'юць рогатам...

Во:—

ён пакідаў сваю дарагую зрэбную вёску. Бег у кусты. Кулі дагналі і прымусілі цалаваць зямлю.

Яму быў дванаццаты год...

Во:—

крыкі плач і стогны змяшаліся з пажарамі і сонцам. Дым глытае гарачыню. Абгараюць трупы. Сьцелецца гарачы попел...

Гэта твар Загудаў.

А дзе Якуты?

Дзе Анупрэй? Дзе Плішчыха? Дзе... партызаны?

Вунь яны!..

Не.—

Гэта не яны. Гэта іх карабіны і абрэзы плююцца сьмяротнымі плямамі. Гэта іх вочы ніжуць проймамі куль шэрую, разьюшаную салдатню пазнанак. Гэта яны шэпчуцца лістамі кустоў і звонам жыта...

Сонца хіліцца к вечару. Здаецца: яно ўтамілася быць сьведкаю і хоча спакойна адпачыць. Забыцца хоча. Але яшчэ на розьвіт цалуе гарачыя вугольлі руін.

Вёсак няма. «Вяльможныя» разьлічыліся з імі і цяпер спакойна адыходзяць, налажыўшы сьмяротную пячатку. Цягнуць гарматы, кулямёты. Худзенькія клячы вязуць дабро.

Здаецца: усё ўжо замёрла і маўчыць. Толькі калючая, жорсткая напружанасьць і рыжыя шынэлі.

Яны варушацца.

Ідуць.

Але не,—

... яшчэ выскачыла з жыта кучка каравых людзей. Яшчэ ўзмахнула адрэзамі і аглушыла вечар. Яшчэ празьвінеў злосны крык Астапа на руінах. Зноў гарачая, астатняя схватка.

Постаці ламаліся і—
падалі...

В 45973

VIII

Другая ноч.

Строгая. Вылітая з маўчанья і пустаты. Глыбокая і апавітая вечнасьцю з рубрыкай: гісторыя. Маўчыць. Яна—непераможны выканаўца сваіх праў і законаў. Строгая і тонкая. Напружаная і заснуўшая. Ціхая і страшная.

Зноў месяц. Халодны, аблезлы твар яго мыецца водсьветам. Доўгія і сівыя валасы падаюць на зямлю і акутваюць цішыню. Павольна плыве па бязьмежным моры далячыні і, як старац, ціха стукаецца ў душу.

Зямля белая і празрыстая.

Прагная і маўклівая.

Чулая і сонная.

Вось абуглелыя астаткі Якутаў. Роўна так. Так ціха. Толькі дзе-ні-дзе дымок маленькаю плямаю падымаецца ўгору. Шэраю посьцілкаю заслаўся попел. Валяюцца галавешкі. Абгарэлыя, тонкія і крамзаватыя, стаяць дрэвы.

Так пуста. Так нікчэмна.

А вось кусты.

І яны замёрлі. Прыціхлі. І, можа затым такія жалобныя, што ценню сваёю прыкрываюць рэдкія трупы.

Адна жывая постаць. Яна ідзе крадучыся. Няўпэў-
нена.

Доўгія валасы падаюць на плечы. Распушыліся.
Ахутваюць твар, каб не паказаць яго нагламу месяцу.
Каб захаваць душу вачэй.

Яна ідзе.

Шукае чагось.

Нашла.

Нагнулася.

Прагна прыгледзелася.

Пазнала. Усхапілася спужаўшыся. Выпрасталася.
Падняла рукі ўгору, як-бы хочучы аддаць скаргу небу.
Валасы адкінуліся. Месяц зірнуў у твар. Пазнаў:—

Гэта Алеся....

— Астap!—вырвалася болью з грудзей.

Кінулася зноў на труп. Цела закалацілася ў рыдань-
нях.

— Астap! Астap!..

Сьлёзы капалі на астылы твар.

Ноч праглынала водгук. Душыла абнімкамі строгую
пустату...

Полацк, 1927 г.

ЗАТОКА Ў БУРАХ

Аповесць

I

Палыны і межы

Чэрвеньскае сонца паднялося ў зэнітную вышыню. Жоўтае, расьпечанае—аблівала смагаю прыдарожны бур'ян і межы. Разьлівалася пякуча-вострым вада-спадом, толькі сухім і бясшумным. Ад таго—дарога была такая гарачая і такі горкі пыл. Трава каля дарогі—рыжая, жорсткая і таксама з наліплым пластам пылу і смагі. Неба далёкае, сіняе; напружанае, як тысяча змоўклых струн, якія могуць узарвацца ад малюсенькага ўдару, каб агаласіць сваю грозную нарыхтаванасьць, ды пасля яшчэ больш замоўкнуць у грознасьці.

Гарачыня. Сочыцца пот. Капае на распалены пясок і высыхае. А дарога пыліцца і горкне. Пыл з гарачынёю залазіць пад кашулю, за каўнер. Ліпне да цела і млявіць істоту. Хочацца сказаць адзінае слова, у якім шукаеш ратунку і сіл—«піць!». Тады зноў робіцца лягчэй, каб яшчэ горш пасля адчуваць цяжкасьць.

А людзі адчуваюць сябе цяжкімі.

А вакол сябе гарачы пясок і горкае паветра. Яны:—
едуць, ідуць, праводзяць, падвозяць: з клумкамі,
куфэркамі, сьлязамі, горам і бутэлькамі ў кішэні з
чырвонымі засургучаванымі рыльцамі.

Ідуць, едуць:—

вясёлыя, з заліхвацкімі песьнямі, перакінутымі за
плечы ботамі і лапцямі, затлушчанымі бліскучымі ва-
ласамі, п'янымі вачыма, дзе многа: і распачы, і гора, і
безадказнае буйнасьці; маўклівае ўпартасьці і ўпар-
тае тупасьці; дзе з'асерадкавана: нічога і ўсё.

Капае пот і высыхае на пяску.

Вырываецца песьня, парваная, як апошні ўсхліп
пранізанага сэрца, і засыхае на паветры:—

„Пасьледні ноняшні дзянёчак
Гуляю з вамі я, друзь-а.
А заўтра рана, чуць сьвяточак
Заплача ўся мая сям'я-а-а...“

— Ігнат, чаго насупіўся? Заўдавеў, га? Пакінуў
сваю кралю? Кхэ! Нічога, браток, яна сумаваць ня
будзе—памагай!

— Не! Ён так гэта. Матка яго не благаславіла.
Кінь яго—пройдзе. Вясёл хутка стане. Пратрэплецца...
Бо сеньня-ж наш апошні вясёлы дзянёчак, а тады—
каюк!

— Правільна!

— Правільна!

— Дуй!

— Запявай!

„...Заплачуць брацьця мае й сёстры,
Заплачуць маць мая й ацец...“

— Гэй, Ігнат! Якуш! Слухайце! От што слухайце!
Гэта па душы вам! Па нутру!—

„...Яшчэ заплача дарагая,
З каторай тры гады гуляў...“

Гэта песня. Гэта кавалкі будняў у закасьцянелай радасьці. Гэта кавалкі расьсечанага змучанага мяса, у якім была душа.

А яны:—

ідуць, едуць. Мерна адграбаюць дарогу. Месяць гарачы пясок, каб можна больш не цалаваць радзімы і плакаць аб ёй.

Між буйнасьці ёсьць і цішыня. Яна больш мае ў сабе гулкага, больш глыбокага і больш неабдымнага. І гэтая гулкая цішыня захавана тут-жа, між іх, між тых, якія маўчаць, якія панура апускаюць галовы на калені ў драбінках, ці перабіраюць прыдарожны бур'ян у памяці, каб забыцца, што гэты бур'ян на іх межах. Яны маўчаць, бо ім няма чаго гаварыць, бо яны:— праводзяць сыноў сваіх і братоў, сваякоў сваіх і блізкіх. Праводзяць радасьць сваю, каб заставацца з го-рам і сьлязамі.

Праводзяць—

навабранцаў.

Горкне пыл. Вар'яцее сонца ў сьпякоце. Надры-
ваюцца выкрыкі і песьня. Мнецца дарога і людзі.
На пясок падаюць вочы і пот.

Горад дыхаў—растопленаю з волавам і пылам—
паветраю. Пацелі жарам сьцены, высахалі гноем вулі-
цы і чокала падэшвамі панэль.

Хадзілі людзі. Насілі вочы і смак, каб бачыць і
адчуваць дзень. Насілі з сабою радасьць і стомле-
насьць, каб знаць, што яшчэ вар'яцее сонца і—далёкае,
сіяе неба, напружанае ад гарачыні—разрастаецца.

Брук грымеў калёсамі і падковамі. Вуліцы зьвінелі
галасамі і п'янкаю. Горад прысутліўся ад навізны і
чакаў, каб зрабіць адчайны скачок у радасьць, дзе лю-
дзі сьмяюцца і сьпяваюць толькі таму, што ня могуць,
ня ўмеюць плакаць. Горад чакаў, каб падлавіць голас
з нутра і тады адказаць нутром. Але трусіў. Маўчаў
мураванымі камяніцамі. Толькі вуліцы адбівалі тахту
калёс і ног, якія цягнуліся: з клумкамі, куфэркамі,
ботамі, лапцямі; адны, з праваджатымі; бяз сьлёз і з
плачам; з сьлязамі і буйнасьцю; п'яныя і цьвярозыя;
каханыя і забытыя—

на станцыю.

Горад пачаў апускацца ў вечар. Але яшчэ высокае
сонца. Яшчэ горкі пыл і ліпкі пот. Яшчэ гарачая і гул-
кая станцыя з сваім пахам конскага гною і мачы, ча-

лавечага натаўпу і ботаў, жаночых і дзявочых сьлёз, мужчынскіх—апошніх ласак і губ.

На бруку валяюцца кавалкі затлушчанае паперы, абрыўкі падгноеных ануч, палоскі саломы, пачарнелыя трэскі, а паверх усяго:—апошняя гарачыня і цені запрэжаных і адпрэжаных коняў і ног.

Перасоўваюцца ў сыканьні цягнікі. Перабягаюць служакі. Пераклікаюцца сьвісткі, удараючыся ў натаўп: бязмозглы, тупы, і разьзяраны, дзе многа нясказанага ў сэрцах і—нічога няма.

Коні матаюць хвастамі і тупаюць.

У натаўпе:—

„Пасьледні ноняшні дзянёчак“...

Пасьля сьмех, рогат і плач.

— Браткі! Браткі! Кіньце! Я не хачу! Ня трэба мне! Нашто мне песьня, калі ад мяне адабралі душу, распаролі яе, як анучу, каб пасьля вераб'ёў пужаць ёю! Ваяваць?! Нашто? Калечыць сябе і сіраціць дзяцей? Забіваць другіх, каб не знайсці сябе? Не асушаць сьлёзы, а праліваць кроў?.. Эй, жонка! Насьця! Насьця мая! Я не хачу, каб ты плакала, каб прападала гаспадарка! Насьцечка... Сволачы! Абармоты! Я не хачу піць! Не хачу... Насьця!..

Ён шапкаю схаваў вочы. Галаву апусьціў у калені. Ён п'яны. Ён хворы.

Плакаў, а над ім сьмяяліся:

— Вып'ем!

— Вып'ем!

— Каб хатнія ня журыліся!

— За дзяўчат!

— За песьню!

І песьня рванулася. Білася аб сьцены. Тармашыла натоўп. Падала на брук і мяшалася з гноем і сьмецьцем.

І ўвесь гэты натоўп:—пяяў, плакаў, цалаваўся, лаяўся і—
маўчаў.

Цягнік нарыхтаваўся. Засыкаў жалезнаю зяпаю і чорнымі бакамі. Тады трывожнейшымі зрабіліся людзі. Як-бы яны чакалі ад гэтае жалезнае аграмадзіны таго, што можа адразу вырашыць нейкую нявыразнасьць іх чаканьняў. Нібы прыцішэлі. Толькі залістыя галасы матак, і баб былі няўхільнымі супярэчнікамі вырашэньня гэтае выразнасьці. Яны падалі на шыі, высыпалі буйнымі кроплямі сьлёзы і прычыталі:

— А дзетачкі-і-і-ж мае-е-э. А мой-жа ты ро-о-од
ненькі-і-і-й. А на каго-ж ты мяне пакіда-а-е-ш? А ка-
го-ж я буду дагляда-а-а-ць? А каго-ж я буду з полей-
ка сустрака-а-а-ць? О-о-о-о-ой. А ці-ж яшчэ
прыдзеш да мяне-е-е-э? А ці-ж вернешся-я-а-а?
А ці-ж дачакаюся-я-я-а? Ды без цябе-ж полейкі
пазарастаю-у-у-уць. Ды без цябе-ж вішанькі пазасы-
хаю-у-у-уць. О-о-о-о-ой...

І такі бясконцы плач, як бясконцае матчына гора. Ём нельга ня плакаць. Чалавек мае глыбіню, і гэтая глыбіня сочыцца ў сьлёзы, каб яшчэ глыбейшаю зрабіць душу, каб яшчэ больш шкадаваць жыцця ў яго мізэрнасьці.

А бацькі шапкамі прыкладаліся да воч, чырвоных і вадзяных, што схаваныя пад мохам броў:—

— Бывай, сынок! Можа больш ня ўбачымся. Не памінай ліхам, калі дзе што было. Ня баўся—напішы. Можа бог заступіцца... мо' вернешся. Не забывай бацькі...

Шапка коўзалася ля чырвоных вадзяных воч, а губы трэсьліся і крывіліся ў горнасьці.

Замірала апошнімі галасамі буйнасьць і надрыва-лася апошнім хмелем песьня:—

„Пасьледні ноняшні дзянёчак
Гуляю з вамі я, дзурьзя...“

Між буйнасьці ёсьць і цішыня. Яна больш мае ў сабе гулкага, больш глыбокага і неабдымнага. Гэтая цішыня і тут была, між тых, што ня страцілі гора, каб ня страціць і сябе. Яна няпрыкметная, хоць блізкая; прыгожая, хоць глыбокая і непразрыстая:—

— Ня плач-жа, любая, ня плач. Хіба паможаш гэтым? Дасьць бог гэта скора скончыцца—месяцы два-тры—і я буду дома.

— Ня верыцца нешта гэта мне, Андрэйка. Сэрца нешта нядобрае чуе. Можа заб'юць цябе,—загінеш—што-ж тады буду рабіць?

— Не заб'юць, Алеська! Гэта-ж невядома. А ты от не гаруй. А то і сама зачыхнеш. Жыві памаленьку. Прадасі парсючка, тады дакрыеш гумно можа. Хату-ж я кончыў, абшалаваў. Толькі от Міхаську даглядай. Шкадуў яго. Пашлеш у школку ўвосень.

— Не магу, Андрэйка! Ня ведаю, як жыць буду без цябе. Нашто вайна гэтая? Нашто? За каго? Каму патрэбна гэтая вайна? Кроў гэтая?

— Гэтага ня ведаю. Усе ідуць. За цара і бацькаўшчыну, кажуць. Ратаваць Расею...

Цягнік здрыгануўся.

Сыгнал.

Натаўп зарушыўся. Загудзеў. Рвануўся і застыў ля жалезнае аграмадзіны.

— Ня плач, Алеська! Ня сумуй! Дасьць бог—жыў буду і вярнуся.

Сьціскаліся ў дрыжыках пальцы. Надрываліся акрываўленыя сэрцы. Смаглі падсохлыя губы. Заплывалі вочы сьлязамі і распаччу.

— Бывай! Вярнуся!

— Пастой! Пастой! Андрэй! Ох-ха-ха-ха-а-а...

Працягнутыя рукі апусьціліся. Постаць прытулілася да драбінак. Вялая. Гнуткая. Яна ўся калацілася ў рыданьні. Тамілася. Надрывалася. Упала на калёсы ў далоні, каб захаваць у іх вочы і гора.

На бруку валяліся кавалкі затлушчанае паперы, абрыўкі падгноеных ануч, палоскі саломы, пачарнелыя трэскі, конскі гной і рыжая мача, а паверх лажыўся вечар і цішыня, разьбітая конскімі падковамі.

Ціхі крык

Прыціхла вёска. Аўдавела. Вечары сталі маўклівымі і кароткімі. Вуліца—задумёнаю і доўгаю. Дзяўчаты выходзілі на прызбы. Зьбіраліся. Акуналіся ў шопат і сьмех і зьнікалі. Уздыхалі прысады і старыкі. Плакалі салдаткі і мацяркi. Скрыпелі калодзежы і вароты. Брахалі пляткаркі і сабакі. Зьбіраліся гуртамі і чыгалі надаланыя лісты ад салдатаў. Чакалі канца вайны, ня ведаючы, дзе будзе пачатак яе.

Тады многа гаманілі і ўздыхалі. Чухалі за каўнярамі і расходзіліся, каб яшчэ больш чухацца і больш уздыхаць пасья.

На сенажаці званілі косы і махаліся касцы. І салдаткі з косамі зазналіся. Касілі і чакалі мужоў на згрэбіны.

— Ганна, твой нічога ня піша?

— Пазаўчора атрымала. Вайна, піша, вялікая. Наўрад ці скоро вернецца. На пазыцыю адсылаюць. Ці жыў будзе толькі...

— А мой даўно ўжо пісаў. Можа дзе ўжо куля пранізала і вароны вочы выклявалі-і-і...

— Ну, от хіба. Ня плач! Хіба-ж адна ты? Вунь Марціна Гуляша дык, кажа, гарматаю на кавалкі разарвала. Але-ж, можа, бог дасьць вернуцца нашы...

І сьлёзы ў абедзьвюх капалі на прыпол, мяшаючыся з пахам завялае травы.

Алеся звазіла снапы, прыбрала сена; яна папрасіла свайго дзядзьку Амельку. Той памог і нават накалаціў кулёў, каб дакрыць гумно. Спачуваў, і часта, калі Алесі становілася неўмагату—супакойваў:

— Не гаруй. Дасьць бог—вернецца. А ты гаспадаркі не апусьціш—дапамагу. Трэба будзе толькі хлявушок на зіму дагледзець. Засеяцца памагу як-небудзь.

— Дзякаваць, дзядзечка. Да сьмерці не забуду твае дабраты. Так і Андрэю напішу, што дапамагаеш.

— Напішы, напішы. І ад мяне напішы. Скажы, што здароў і яго чакаю. Хоць і цяжка, але яшчэ бяруся. Ну, а от ужо і вечарэе. Упраўляйся каля хаты ды адпачывай. Бывай здарова.

— Хадзеце здаровы, дзядзечка.

Перасоўваючы ногі, пашла мяшаць сьвіньням. Прышлі каровы. Даіла. Дагледзела каняку. І, калі вечар падкраўся з агародаў,—пашла дахаты.

— Мамка, а я ўжо і агонь запаліў.

— Добра, сыноч!

— А ты ўжо нікуды ня пойдзеш?

— Не, сыноч, зараз спаць трэба.

— А чаму дзед Амелька ня прышоў?

— Ён дахаты пашоў. Спаць будзе таксама.

— Спаць?

— Ага.

— А мы вячэраць будзем?

— Будзем, а як-жа.

Яна пачала прыбіраць стол. Пасьля пачула, як маленькія, мяккія пальчыкі ўзялі яе за руку. Сьветлыя вочкі глядзелі на яе і запыталіся:

— А дзе наш татка начуе?

Вочкі глядзелі. Прасілі, каб адказала. Але што магла сказаць яна таму, хто ня ведае яшчэ гэтых крывавых законаў гісторыі чалавечага вар'яцтва? Памаўчала. Ашчаперыла. Пацалавала ў лоб і пашла да печы. А сьветлыя вочкі глядзелі, пыталіся, каб нічога не пачуць у адказ.

Палажыла спаць. Накрыла. Хацела адыйсьці. Але забылася. Рука ўпала на прыпол і застыла. Вочы ўпёрліся ў пасьцель і запуталіся ў русых валаскох.

Тады доўга стаяла так: высокая, схудалая і ціхая. Туга апускаліся расьніцы. Моўчкі зьвінела ноч. Сіпла дагарала лямпа і падала цішыня.

Андрэй пісаў:

«Добрага дня, дарагая Алеся. У першых радкох свайго ліста сьпяшаю паведаміць цябе, што я пакуль што жывы і здаровы, чаго і табе жадаю ад госпадабога. Загналі нас вельмі далёка, і вельмі трудна жывецца нам. Цяпер нас абучаюць. Ганяюць з цёмнага да цёмнага. Вучаць, як страляць, і абараняцца. Калі ня ведаеш, дык б'юць і саджаюць на адседку. Надоечы, аднаго з нашага ўзводу афіцэр так сьце-

бануў палкаю, што аж кроў пашла ў таго. А яшчэ горш, калі ня ведаеш славеснасьці, гэта—як аддаваць начальству чэсьць.

Я ўжо крыху зразумеў. Цяпер стала лягчэй. Муціць, зараз пашлюць на пазыцыю. Ты ня плач. Калі сама ў гаспадарцы ня ўправішся—папрасі каго, каб памог. Можа дзядзька Амелька не адмовіцца. Некалі аддзякуем. Сама сябе шкадуй. А яшчэ больш Міхаську. Аддай у школку—будзе разумнейшым.

Цялушку прадай, а на зіму купі сабе валёнкі. З вырабленых аўчын пашый кажух. Калі будуць грошы—устаў у пярэгародку дзьверы—няхай будзе чысьцейшаю палавінаю.

Больш пісаць, дарагая Алеська, няма чаго. Вельмі толькі нуджу па табе. Няма ладу што аддаў-бы, каб хоць разок пабачыць цябе і Міхаську. Ты яго шануй. Перадай паклоны ўсім родным: дзядзьку Амельку, дзядзьку Марціну, Аўдоці, Тэклі, швагрюсю Рыгору, Апанасу і ўсім родным і знаёмым. Амельку папрасі, каб памагаў табе. Нават няхай-бы ён перайшоў да нас жыць, каб табе ня боязна было.

Жыві здарова. Многа разоў цалую цябе. Твой

АНДРЭЙ».

Праз чатыры месяцы Андрэй пісаў:

«Добрага здароўя, дарагая Алеська. У першых радках свайго ліста сьпяшаю паведаміць цябе, што

я, богу дзякаваць, жывы і здаровы, чаго і табе жадаю. Некалі я табе пісаў, што нам вельмі трудна жывецца, і гэта праўда. Начальства вельмі злоснае і бязлітаснае. Праз гэта от і мне трэба мучыцца. Ты ня пужайся, дарагая Алеська, але гэта я табе пішу з шпіталю, бо захварэў на запаленьне лёгкіх. Хвароба ня цяжкая, зараз пройдзе, бо я ўжо даўно ляжу. Захварэў я ад таго, што прастудзіўся, калі адбываў кару на марозе. А кару адбываў за тое, што не аддаў чэсьці палкоўніку і ня выканаў даручэньня. Тады мяне паставілі пад ранец на дзеве гадзіны. Апрача гэтага, мяне яшчэ білі і ганялі. Ад таго і захварэў.

Ня плач, любачка. Калі папраўлюся і не пашлюць на фронт, дык можа прыду на пабыўку. У шпіталі сёстры даглядаюць ніштавата. Адна дык мяне вельмі шкадуе і шмат чаго мне гаманіла, чаго я да гэтага часу і ня ведаў. Таксама і салдаты ёсьць добрыя, нават вельмі разумныя.

Напішы мне, як ухадзілася з збажыною? Ці добры ўмалот і ці маеш дровы? Напішы, як сама жывеш і як вучыцца Міхаська. Больш пісаць няма чаго. Нуджу па табе. На днях бачыў у сьне. Здаецца, тройца была. Мы былі на кірмашы. Калі ад'яжджалі, дык цьвілі сады, а калі прыехалі дахаты, дык на яблынях віселі сьпелыя яблыкі, і нябожчык дзед гарадзіў плот. Пасьля насупіліся хмары і пайшоў вялізны дождж. Калі сьціхла навальніца, дык у садзе стаяла белая драўляная царква, а ад-

туль выносілі нябожчыка. Калі я зірнуў у твар гэ-
тага нябожчыка, дык аж дыхаць мне зрабілася
цяжка; здранцьвелі рукі і ногі і як-бы мяне закавалі
ў жалеза. Хацеў крычаць, але ня мог, бо ў труне
ляжала ты. Прачнуўся зьнямогшыся і ўпацеўшы.
Дактары трымалі мяне і нешта рабілі са мною, а я
рвайся і крычай. Тады я доўга думаў аб табе, каб
з табою нічога дрэннага ня здарылася. Увесь час
ты перада мною ляжала белаю, з зачыненымі вачы-
ма і скрыжаванымі рукамі ў труне. Ты мне хутчэй
напішы, ці здорова. Сьцеражыся, каб не захварэць.
Аддай паклоны ўсім родным і знаёмым: дзядзьку
Амельку, Марціну, Аўдоці, Тэклі, Рыгору, Апанасу
і ўсім. Чакай мяне, як папраўлюся.

Тысячу разоў цалую цябе, хоць завочна. Твой

АНДРЭЙ».

Доўга плакала Алеся атрымаўшы гэты ліст. Зда-
валася: там Андрэй ужо можа памёр да гэтага часу.
А што значыць гэты сон? Не на добрае ён варожыць.
І яна хадзіла нібы сонная, нібы разьбітая, шукаючы
разгадкі таемнасьці сну. Работа валілася з рук. Сэрца
ныла, а вочы сьлязіліся і разрывалася душа.

— Што з табою, Алеська? Чаго ты так асунулася
за апошні час? Хіба з Андрэем што здарылася?

— Ня пытай, Аўдолька, хворы ён у мяне—у шпіталі ляжыць. Сон дрэжны бачыў. Ці выздаравее толькі.

— А то, што-ж ты думаеш—гінуць людзі, як мурашкі, і няма ладу за што. На чорта гэтая вайна? Каму яна патрэбна? Гэта нейкая кара гасподня. Мой-жа таксама трэці тыдзень як ня піша...

— Успомню, дык аж сэрца разрываецца—хаця-б, здаецца, на адну хвілінку паглядзець... Так і пабегла-б... А тут у гаспадарцы цяжка адной...

— Ну, нічога, Алеська! Сьлязамі гору не паможаш. Я-ж от таксама прышла, каб ты напісала майму ліст. Напішы ўжо—сама знаеш як...

За вакном скавытала зіма. Рыпела марозам вуліца і асядала ноч.

Праз два тыдні, калі Алеся паліла ў печы,—на парозе стала шэрая шынэль. Рука прычыняла дзверы, а вочы глядзелі на Алеся і рассыпалі радасьць, якая гаварыла аб хвілёва знойдзеным шчасці.

— Здарова, Алеся!

Яна глядзела на шынэль. Вілкі выпалі з рук. Хацела кінуцца ў хвілёвасьці насустрач, але ўтрымалася—не Андрэй. Сэрца праткнула нейкая жыгучка, але саўладала.

— Арцём! Адкуль ты?

— Я? Ды на пабыўку. На пару тыдняў адпусьцілі, дык от зайшоў і ды цябе.

— Дзякую, Арцёмка, дзякую. Ну, як-жа...
А даўно?

— Ды ўчора ўвечары. Прывітаньне табе ад Андрэя—мы-ж з ім у адной часьці служым.

— У адной часьці? Ну, дык як-жа ён? Ці выздаравеў? Ці прыдзе-ж ён?

Рукі ўхапіліся за шынэль. Голас падняты, а вочы нізалі і прасілі, каб расказаў усё-ўсё пра Андрэя: разам, засаб, да дробязі.

— Андрэй? Ды ён даўно ўжо паправіўся. Здароў. Жыве, як і ўсе. Нават ліст табе недзе прыслаў.

— Ліст?.. Здароў, кажаш?.. Праўда?.. А я думала, каб не памёр ужо хаця. Вельмі-ж неяк сэрца ныла. Проста, аж жыць ня міла рабілася... А тут гэтыя бабы яшчэ сноў розных наталкуюць...

— Жыў. Ад сноў не паміраюць... На, чытай от.

Рука выцягнула з-за пазухі пажмаканы кувэрт.

Тады абое былі вясёлыя.

Вочы бегалі па лісьце, глыналі радкі, каб хутчэй праглынуць і радасьць тую, што стараюцца не забыць.

Пасьля скончыла. Гаварыла. Пыталася як жывецца, ці занудзіў бяз дому, ці скончыцца вайна і ці хутка на пабыўку прыдзе Андрэй.

Алеся прыехала з млына. Стомленая. Надарваная. Дзякаваць, што мужчыны там памаглі, а то мяхі цяжкія, а сіла слабая.

Адпрэгла каня. Дагледзела жывёлу і села палуднаваць. На дварэ была адліга і капала з стрэх. Кроплі

выбівалі ямачкі ля прызбы і пырскаліся мяккасьцю. Тады весялей неяк стала. Думалася: вясна зараз прыдзе. Будзе хораша. На вуліцы будуць дзяўчаты і сьмех. За агародамі будуць пахнуць трава і вільгаць, а на пабыўку прыдзе Андрэй—той самы: румяны і здаровы, малады і палкі, як сама вясна. Яна будзе шкадаваць яго, лашчыць і растварацца ў яго ўладнасьці, каб больш адчуваць яго і выразней бачыць вясну.

Глыбока задумалася. Бачыла Андрэя і сьмяялася яму. Слухала вуліцу і сьвяточныя песьні. Адчувала шчасьце і радасьць вялікую, як смага, і звонкую, як песьня.

Бразнулi дзьверы. Разьбіліся думкі. Зьвякнула сэрца і расплылося, як гэтыя ціхія крокі ў трывозе і чаканьні...

На кувэрце стаяла чырвоная пячатка з крыжам. Унізе нейкі нумар і невядомы почарк.

Літары перабягалі і трэсьліся, як рукі. Пячатка вылучалася грознай, ясна-зразумелай і таемнай плямай. Кідаліся ў вочы, вырывала іх і залазіла ў мазгі, расьпіраючы іх нейкім вар'яцкім крыкам і абліваючы памяць крывёю.

Нейкае грознае, вялікае, як распач, і бязьлітаснае, як прысуд, прадчуваньне сьвідравала сьвядомасьць і паліла нутро.

— Ня можа быць!.. Гэтага ня можа быць! Ён здаровы! Ён прыдзе на пабыўку, да мяне, да нашае вясны!

Гэта быў крык.

І літары—надрукаваныя на машынцы чырвонымі радкамі—таксама няўхільна і бязьлітасна крычалі, глушачы быццё і прагнасьць:

«Палкавы шпіталь з спачуваньнем паведамляе Вас аб дачаснай сьмерці на баявой варце за Веру, Цара і Бацькаўшчыну Вашага мужа, Андрэя Крывіцкага.

Вечная памяць герою!

Начальнік шпіталю 114 Вірэйскага пяхотнага палка.

4-III—15 г.»

Яна не гаварыла ўжо: «Гэтага ня можа быць». Гэта было ясна і неадменна ў непераможнай грознасьці. Вочы вырываліся. Падалі на чырвоныя выразныя кропкі. Праглыналі іх, каб яшчэ больш, да дна, праглынуць і бяскрайнасьць гора. Пасьля вочы заплылі салёнаю вадкасьцю, а цела ўпала на рукі, прыхілілася да сьцяны і закалацілася.

На дварэ была адліга і капала з стрэх. Званіла вясна. Кроплі выбівалі ямачкі ля прызбы і пырскаліся мяккасьцю. Сачыліся буйныя сьлёзы і падалі на прыпол.

Поруч стаяла постаць—шукала матчыных рук, каб цалаваць іх, каб разам плакаць.

Пачынае марасіць

А вясна прышла ўсё-такі.

Такая самая, як і шмат гадоў назад і заўсёды: звонкая, кучаравая, мяккая. На лузе пахла зеленню, на полі ральлёю. Вёска ўвабралася ў сухую вуліцу і каштаньнік. Дзяўчаты—у лёгкія сукенкі і песьні. Старыкі—у босыя ногі і кашулі з жычкамі. Пляткаркі—у языкі. Салдаткі—у чаканьне мужоў і хвартухі. Жывёла—у маладую і зялёную пашу.

І Алеся спаткала вясну.

Спакойнасьцю і бляднотаю на твары. Павагаю ў постаці і рухах. Глыбінёю і захаванасьцю ў душы.

Яна арала, засявала, а Міхаська качаў кацёлку, праганяў курэй з агародаў, і сустракаў яе, каб адвесьці на ўзьмежкі каня, а пасья лашчыцца ля яе і засыпаць у яе гарачыні, пад тонкі звон ночы.

А пасья—калі адзьвінела вясна і высахла вуліца—дарогі сталі гарачымі, пыл—горкім і шырокім у гарачыні сонца. Яно падымалася ў зэніт і адтуль разлівалася смагаю на прыдарожны бур'ян і межы. Сьцякала гарачым вадаспадам: пякуча-вострым і бяшумным. Адтаго такімі ціхімі сталі палеткі: жоўтымі, з пахілымі каласамі і бліскучаю саломаю. Жанкі хадзілі да каваля, зубілі сярпы, а мужчыны ўсьцілалі заперы і зьвінелі косамі, каб сустракаць расу.

Алеся не адставала. На сенажаці мужчыны, махаючы мянташкамі, прыгуквалі:

— Алеся!

— А што?

— Ды ты, брат, на сапраўднага касца вышла, з табою і стары Марцін ня сыдзеца.

— Ды ты і сам яшчэ папробуй сысьціся. Нябось, ня возьмешся!—крычалі другія.

— Гэт! Дык што я? Я, можна сказаць, ужо старават, от ты, Ігнат, паднапіся.

— Ды ўсе вы аднаго спрыту. Ніхто от і не адважыцца,—закідала Алеся.

— А ўжо-ж давай! А ну, Пракоп, адступіся.

Засьвісталі косы і зашаптала трава.

— Эй, не, дзядзька, дык што-ж ты стаў на Пракопавым шнуры, ты от на мой хадзі.

— Што?

— На мой, кажу, шнур станавіся, што-ж ты там будзеш упінацца!

Мужчыны зарагаталі.

— От хітрая баба,—хоча, каб ёй памаглі ў касьбе, хе-хе-хе.

— Ах, ты, лісіца. Ну, давай на тваім стану.

Зноў засьвісталі косы і заматаліся рукі. Пракосы клаліся нашыўкамі на поплаве, а з боку крычалі:

— Адстаеш, адстаеш, Ігнат. Эй, брыдка,—бабе паддаўся!

— Не паддамся,—вазьму!—і Ігнат, прыгінаючыся, уядаўся ў пракос.

— Ага, брат, прыстала ўжо!?

Алеся стаяла. Усьпёршыся на касьсё, абцірала пот. Грудзі высока падымаліся, а на лоб налазілі пасмы валасоў. Хацела сьмяяцца, але задыхалася і апусьціла руку.

— Няхай на тваім будзе, дзядзька,—не магу, утамілася.

— Ага, брат,—слабенькая! Здалася... Ну, а цяпер—адпачнём. Нясеце, мужчыны, закурыць ды дайце пасватаем Алесі добрага жаніха,—няхай тады бярэ ў работу. Яна баба спрытная.

— Спрытная, то спрытная, але-ж ты ўжо старават, а бракуса яна не захоча.

— А можа і захоча, што-ж ты ведаеш?

— Не, браток, не захоча. Алеся, ці згодзішся ты за Ігната замуж выйсьці—га?

— А ўжо-ж, калі ў яго новы гуз на ілбе вырасьце, то згаджуся.

Мужчыны рагаталі. Косы гралі бляскам. Сонца карабкалася сваімі рыжымі хадулямі на поўдзень, каб пасья апасьці і схавацца за лес.

Калі надыходзіла бура і Алеся ўвіхалася зьвесьці апошнія копы з Мурожнага—на прыгуменьні зашамалі ногі.

— Памагай бог, Алеся!

— Дзякаваць! Тут-бы от сам лепш памог, бо на бога як сашлешся, дык і сена замокне.

— Ну, то давай і памагу,—думаеш я ўжо такі гультай.

— Калі памагаеш, то лезь хутчэй на тарпу.

— Не, дык ты на тарпу лезь, а я буду падаваць.

— Няма чага дурыць! Калі ўзяўся, дык і рабі, што сказана.

Бабырка пачухаў за пазухай. «От упартая баба»—і пачаў узбірацца на сена. А калі апаражнілі воз—упёрся ў яе вачыма і сказаў:

— Трудна табе, Алеся!

Праз тыдзень, калі на вуліцы гуляў у жмуркі халаднаваты вечар, а над сталом журылася лямпа і, калі Алеся збіралася ўклацаць Міхаську—ціха ўвайшоў Бабырка. Ён доўга сядзеў над сталом, скрабучы вачыма хваёвыя дошкі, а пасля зірнуў на свае кіпці.

— Трудна табе, Алеся.

— Трудна, Пракопка, але што-ж ты зробіш.

— Ото-ж бо-то і ёсьць, што можна што зрабіць.

Алеся зірнула на яго наддалёк. Нібы з усьмешкай, нібы з запытаньнем.

— А што гэта такое?

— Ну, то ўкладай малога, ды падыходзь сюды, ды і сядзь.

— Ну?

Пракоп упёрся ў яе шэрымі вачыма і пляскатым носам.

— Замуж табе трэба выйсьці!

— Ну-у, што ты, Пракоп, хто-ж мяне возьме?..
Дый не хачу я—нашто?

— Хто возьме? Я вазьму! Я даўно ўжо цябе неяк
люблю здалёк. Давай, Алеся...

Астатнія словы дадаў ціха, крадучыся.

— Што ты, Пракопка, не хачу я. Нашто? Пакуль
што пражыву, а там—пабачым. Пачакай, Пракопка,
падумаю яшчэ.

Пракоп доўга маўчаў. Глядзеў на кіпці і калупаў
стол.

— Ну, што-ж—воля твая. Я гэта не да сьмеху
кажу.

Разьвітаўся і пашоў у ноч.

На вуліцы трапятаўся дажджлівы адвячорак. Падаў
змрок і мяшаўся з гразёю і восеньню. Асыпаліся
апошнія лісты каштаньніку. Прынікшы да халоднае
зямлі, цалавалі яе і застывалі.

Мітусілася імгла. Булькалі кроплі з стрэх і рассыпа-
ліся звонам у пырсках. Хаты аселі. Прыціхлі, апус-
каючы павекі вакеніц.

Пасьля вуліца скаланулася. Захлюпала гразь і
змрок. Разарвалася цішыня шынялямі і галасамі.
Тпрукалі, нокалі і бразгалі жалезам. Ішлі, сунімаліся
і ішлі. Разьбягаліся па хатах. Заяжджалі на двары:
адпрагалі і лаяліся. Запахла абуткам і потам забруд-
нелых цел; гоманам і сьмехам салдацкае вухаршчыны.

Лягнулі дзьверы. Зачмокалі падэшвы і заварушыліся вусы.

— Гэта вы гаспадыня?

Алеся аглядзела шынэль і папругу. Пасьля вочы пераскочылі на кукарду і пляскаты твар з чырвоным носам і мылкімі вачамі. А вусы варушыліся і паказвалі падгниўшыя і пагубленыя зубы.

— Я.

— Адна жывяце?

— А для чаго гэта?

— На гэтую ноч трэба зьняць кватэру: чыстую і аддзельную, каб там ня было парасят і курэй. У вас, здаецца, ёсьць другая палавіна?

— Ёсьць, але там сыравата.

— Нічога,—прапалім.

Шынэль мільганула за дзьверы ў другую палавіну хаты. Запаліла запалку і аблізала вачыма падлогу і сьцены. Памацала ложак.

— Нічога—добра. Толькі прыбярэце адтуль усе свае даматканы і кубэлец. Прапалеце ў печы і запалеце лямпу.

Бразнуў дзьвярыма і зьнік.

— Гэта тут?

— Так точно, вышвыскбродзь! Тут ёсьць чысты і добры пакой. Няма парасят і курэй. К таму-ж ёсьць падлога і дзьверы.

— Ага. Добра. Унось і складай рэчы. Павесь дыван і разлажы ложак!

— Ложак ёсьць гатовы, вашвыскбродзь!

— Ну, добра... А гэта гаспадыня? Гэта вы гаспадыня хаты?

— Я,—нясьмела адказала Алеся. Глядзела з-пад броў.

Палкоўнік нагла аблізаў зіркам постаць і з усьмешкаю схваўся за дзвярыма.

На лавах і ўслонах параскідаліся дарагія рэчы. На сьценах павісла зброя і скураная торбачка. Высокі, голены, з лысінай, гарбаватым носам, тугімі губамі і бліскучымі ботамі, палкоўнік крочыў па падлозе. Навісьлі шэрыя густыя бровы. Рукі сашчапілі пальцы і прыціснулі живот. Тонкі мундзір сьціскаў стан і плечы.

Сеў. Разьвярнуў нейкія паперы. Думаў. Варочаўся. Доўга. Пасьля падняў галаву:

— Паважная гаспадыня,—на адну хвілінку! Увайшла.

— Чаго хацелі?

— Ага... Нічога... Прыгатаваць да вячэры сее-тое ці можна будзе?.. Сядайце.

— А чаму-ж не—можна.

— Дык чакайце-ж—сядайце.

Баязьліва Алеся прысела ля краю стала.

— Вось так. Хіба-ж я такі страшны, каб мяне людзі баяліся—хэ-хэ... Дык ваш муж, кажаце, прапаў у салдатах? Шкода, вельмі шкода... І вы цяпер адна жывяце?

— Адна, як бачыце.

— Ну, гэта нічога—вы яшчэ маладая, дык к та-му-ж прыгожая; мабыць, маеце палюбоўніка?..

Устаў. Бліскучыя боты затопалі па падлозе, а пальцы скакалі па гузіку мундзіра.

— Піліпенка!

— Што загадаеце, вашвыскбродзь?

— Якая гадзіна?

— Адзінаццатая, вашвыскбродзь!

— Можаш дагледзець коняй і ісьці на вечарынку.

— Слухаю!

Тады шпарчэй заходзіў, дрыгаючы корпусам і залажыўшы назад рукі. Кусаў тонкія, бяз колеру, губы і кідаў мялькамі тлустыя вочы.

— Ня маеце, кажаце? Ну, гэта ўжо сьціпласць. Ня можаце-ж вы быць такою красуняю і разам з тым манашкаю.

— Гэта вы толькі так гаворыце. Я сама сябе добра ведаю і знаю да чаго гэтая гутарка.

— О, не! Ня думайце так многа дрэннага. Гэта ўжо само за сябе кажа, што вы не такая сьціпляя, якою хочаце рабіцца. Вас толькі варта ўвабраць у прыгожае адзеньне і вы можаце конкураваць з наста-яшчымі дзяўчатамі... А дзеля гэтага вазьмеце,—гэта на чаравікі.

На стол упаў дукат: новы, ломкі, чырвоненькі.

Алеся бліснула вачыма.

— Будзьце ласкавы, забярэце назад. Я яшчэ, пакуль што, не жабрую.

Паднялася.

— Ну, што вы, што вы. Сядайце! Я-ж вас не хачу гэтым абразіць. Проста—вам гэта можа спатрэбіцца... Сядайце.

Тонкія, белыя пальцы ўзялі за рукі. Пераскочылі за пясці. Перапаўзьлі за локці і сьціснуліся сударгаю.

— ... Сядайце.

— Пусьцеце!

— Красуня... Што-ж вы хочаце злавацца?

— Пусьцеце! Сын прачнецца!

— А вы ня крычэце. Ціхенька. Вы-ж такая прыгожая, слаўная.

Набліжаўся тугі мундзір. Насоваўся гарачы твар і трэсьліся бяз колеру губы. Алеся прачувала нейкую трывогу.

— Чаго вы хочаце?

— Ды, нічога. Гэта так. Такая слаўная. Ідзеце-ж...

Рукі сьціснуліся мацней. Абвілі жалезам. Калаціліся і няўхільна, нэрвова вялі да ложка. А твар насоваўся і запіраў дыханьне.

— Пусьцеце! Я буду крычаць! Я буду... Пусьцеце!

— Ня злуйцеся. Ня крычэце. Вы—такая добрая, мілая, харошая... Вось так... Асьцярожненька...

Тады пачула, што гіне, што задыхаецца і ня можа спрацаца.

— Пусьцеце!..

Вылузвалася. Зьвівалася, як п'яўка. Кусалася.

А цела накінулася. Прыціснула да біла. Сагнула.

Рукі муляліся. Лазілі. Агалялі цела. Разрывалі кашулю і шукалі грудзей.

Вочы гарэлі. А губы варушыліся, уздрыгвалі і шапталі:

— Мілая... Слаўная... Ня трэба...

— Я не хачу! Не магу! Буду крычаць! Сына пабудзіце... Людзі! Ратуйце!

Задыхалася. Крычала ў бязмоцнасьці. Грызлася зубамі ў страшнай распачы.

— Сволач! Вон пашла!

Штырхнуў.

Цела бразнула аб падлогу.

Сагнуты з выскаленымі зубамі, нізаў вострымі зрэнкамі, нібы хочучы накінуцца і задушыць.

А яна ляжала на руках: прыціхшы, аглушаная. Кашуля разарваная, пажмаканая. Вочы пудкія, расшыраныя. Яны білі яго вар'яцтвам і прыніжанасьцю. Нізалі гневам і пагардаю растоптанае істоты.

На вуліцы застывала гадкая ноч і мяшалася з гразёю і восенню.

З я м л я

Было так:—

яшчэ марозамі ціснула зіма. На вуліцы каля брамы суняў поп Ладымера—царкоўнага старасту. І ад таго, што падазваў ён пальцам—зда-лося Ладымеру—нешта важнае хоча сказаць яму ба-цяюшка.

Калі падышоў—нагнуўся той, украдліва, тонка па-глядзеў у вочы і над вухам сказаў:

— Чуў?—цара скінулі!

Аж прысеў Ладымер. Азірнуўся кругом, каб ніхто ня чуў і заўважыў толькі—многа палыхалася сонца на выяжджанай вуліцы.

— Што, вы, бацяюшка, дык як-жа?..

— Ды так. Смутныя часы насталі. Затое і карае бог. Вайна, голад, памор усялякая. Вераваць трэба больш... Адрокся. Сам чытаў. Прыслалі...

Тады ціха, нязграбна панёс Ладымер на сяло гэтую навіну. А ў нядзелю ў царкве—гарачае казаньне ка-заў бацяюшка пра смуту, пра Русь і веру ў госпада бога.

Шкадавалі мужчыны сьпярга; як-жа:—«авечкі ды без пастуха?» Турбаваліся за некага, нешта прачувалі, а што?—самі ня ведалі. Тады прыміраліся з гэтым і гадалі на лепшае.

— А што там—думаеш дабро было вялікае? Цар!
Каму дабро, а каму—хвароба!

— Але-ж... парадкі былі, а цяпер як?

— Можа і лепшыя будуць. Глядзі, зямлю унь ці што будуць раздаваць—у Кунацішчах афішкі чыталі.

— Этта?

— Ага, што-ж ты думаеш. І Алесі ў воз укінулі.
Чытала. Ды многа унь чутак ходзіць.

— Ну-ну...

— Яно то так, але як-жа гэта? Як ты Бабырка думаеш?

— Я думаю, што добра гэта будзе. Нам што—зямля! Чаму многа яе ў паноў? А мала мы судзіліся за сэрвітут? А адсудзілі? Цяпер—наша можа быць. Гаварыць можна—воля...

Перш неяк нехаць варушыліся. І верылі гэтаму мала. Прыходзілі да Алесі, каб афішкі чытала, што пападалі ў сяло. Чытала Алеся. Тады пачыналі спрачацца, а ў спрэчках расьлі накіпелыя патрэбы, акрэсьліваліся ў выразную напружанасьць—зямлі!

Пасьля:—

зьяўляліся нейкія людзі. Студэнты.
Салдаты. Мітынгі наладжвалі. Гаварылі кавалкамі,
нязвычайна і кожны па-свойму:

— Народ —

— Новая ўлада —

— Зямля —

— Воля —

— Устаноўчы сойм —

— Вайна да пераможнага канца —

— Р-э-в-о-л-ю-ц-ы-я —

Рэволюцыя—гучэла грозна.

Нешта вялікае было захавана ў гэтым, а таму бліжкім, любым здавалася ў сваёй бурнасьці.

Тапталі мужчыны падлогу. Чухалі патыліцы. Праз шырокія борады выкідалі каравыя словы і махалі рукамі каравымі.

— Значыць—і зямля будзе?

— Ня важна, што цара там скінулі. Нам каб жыць было на чым, от што.

Тады казалі мітынгоўцы:

— ... Трэба перш перамагчы ворага, каб ён не апаскудзіў нашае радзімы. А тады пра зямлю будзем меркаваць—зямлі хопіць... Устаноўчы сойм склічам, а ён усё разгледзіць і зробіць усё патрэбнае...

Ціха ад парога прасунуўся поп. Ён кашляў ад дыму і духаты. Крыж на грудзях у рукі ўшчаміў. Прайшоў да стала. Тады крыж затузаўся пальцамі і паднялася барада.

— Парафіяне! Перш за ўсё нам пастыр патрэбен, бо ня можа быць ніякіх парадкаў бяз пастыра. Хто-ж дасьць зямлі, калі смута на зямлі вялікая і мы ўсе, як блудныя? Трэба цар, а тады ён усё зробіць, што госпаду-богу будзе ўгодна.

Алеся заспрачалася:

— Ды не, мужчыны, цара ня трэба. Ня дасьць зямлі ён. Няхай сойм будзе. Толькі каб гэта хутчэй ён вырашаўся. Досьць мучыліся. Да гэтага часу і цар быў, а ці зрабіў ён што? Нічога ня бачылі. Сэрвітуту нават не аддалі нам...

Згаджаліся.

Разыходзіліся.

А калі сонца пачало лізаць вуліцу—сьнег ручаямі сачыўся з узгоркаў. Тады на наwoзы выходзілі—узгоркі лыселі, а паддалёк—лес панскі стаяў і поле. Сіняю такою істужкаю цягнуўся лес і, можа таму, што рэчка туды крахтала крыгамі—пальцамі мацалі зямлю за наwoзамі.

— Слаўная вясна.

— Зямля крохкая.

— Араць зараз будзем.

— Новае мусіць не дачакаемся.

— Сёлета працягнем як-небудзь, а там—сойм-жа гэты вырашыць. Дадуць...

У чаканьні прайшла вясна.

Засеяліся...

Поле руньню густою ўвабралася і пачало гаманіць каласкамі. Вятры праходзілі, праносілі шызыя хмары, разрывалі іх і кідалі за лес.

Тады цяжка зрабілася чакаць. Чорнымі думкі зрабіліся і такім пукатым гэта доўгае чаканьне.

Алеся прыехала з мястэчка. Калі Міхаська адвёў за прыгуменьне каня—прышлі мужчыны, бо можа навіны прывезла добрыя.

— Што, як у Кунацішчах?—запытаў Ігнат, набіваючы люльку.

— Калі сойм будзе?—падхапіў Рыгор.

— Ня ведаю, пра гэта ня чула, але дрэнныя чуткі ходзяць. Ва ўрадзе заселі пань і нічога з імі ня зробіш. Якая гэта рэволюцыя? А яшчэ мітынгі наладжвалі, таўкліся, як камары. У Кунацішчах і сёньня маляды нейкі быў. Вайну, кажа, зацягнулі. Чорт ведае на што патрэбны ім нейкія Дарданэлі, каб забіваць дарэмна людзей. Вайну, кажа, спыніць трэба, а зрабіць мір і абвесьціць рэспубліку. Прэч, кажа, міністраў-капіталістых, што захапілі ў свае рукі ўладу...

— То-та-ж, праўду ён казаў, калі так. Вясною яшчэ гаварылі, а гэта—каторая пара і нідзе нічога—таўкуцца, як пеўні.

— Бразягі.

— А яшчэ мітынгі склікалі...

— Самім рабіць трэба што-небудзь. Што там сойм? Даволі чакаць. Даўно гаварылі, а хто вінаваты, што ня робяць нічога?..

Так от цягуча, нудна праходзіла лета. І ад таго, што нарасталі ў нутры прагавітая злосьць—кіпецць пачало яно і прасіць справы.

Стараніла снапы Алеся.
Прышоў Бабырка з Амелькам.

— Здарова!

— Здаровы, мужчынкі.

Ад лесу—вечер нёс дымам. Недзе імшарнік гарэў.
А сонца трапыхалася на плоце і апускалася ў вечар.

Паскроб Бабырка кіпцямі бярвяно, што ляжала пад
сьцяною, а пасья сеў на яго.

— Можа няпраўда гэта?

— Як няпраўда! Сам Ларывон чуў. Гэта мы маў-
чым, а людзі ачухваюцца. Што-ж гэта—ашуканства!

— А што?—запытала Алеся.

— Ды гэта самае. Надакучыла цярпець людзям—
самі дамагаюцца. Ня чула? Смалянчукі бунт падня-
лі—да пана свайго ўчора хадзілі, а калі пачалі там
сабакамі цкаваць, дык пуню спалілі... Ашуканства
гэта, от што.

Змоўклі.

Доўга, грузна думалі пра сябе.

Пасья Алеся сказала:

— Я думаю, мужчынкі, сход нам трэба склікаць.
Не авечкі-ж мы, і за нас ніхто нічога ня зробіць.

— Ясна.

— А калі што, дык—праўду кажа Пракоп—у пух
растрэсьці.

Зноў нейкія людзі з'явіліся. Большавікамі звалі сябе. Але ня ціха, лагодна гаварылі яны, як некалі вясною, а проста—як думалі, што самім, сілаю трэба браць.

— ... Няма чаго чакаць устаноўчага сойму. Урад зацягвае скліканьне яго, каб сьпярша задушыць рэволюцыю, а тады зноў будуць панстваваць абшарнікі... Керанскі з імі за адно—зраднік! Новую рэволюцыю рабіць трэба і зараз-жа даць селяніну зямлю. Вайну—скончыць! Навошта яна? Каму патрэбна? За каго біцца—за гэты панскі ўрад, каб пасьля зноў сеў ён груганом на мужычы карак? Далоў вайну! Зямля і мір патрэбны!..

Мулкім, пукатым рабілася сказанае. Зразу пачало акрэсьлівацца ў сьвядомасьць тое, што даўно насьпявала, адточвалася, каб раптам выбухнуць у злосьць, буру, полымя.

— Гэта-ж зладзейства!..

— Абармоты!..

— Сволачы!..

— Зраднікі!..

— Самім браць трэба!..

— Сілаю!..

— Рашылі:—

пенаю,

крыкам,

кывёю,

зубамі,

матам:—

Да пана!—

па зямлю...

па сэрвітут...

па выган...

Па дабраце, а не, дык:

з крывёю...

з гноем...

з попелам—змяшаць!

Пашлі...

Так было.

Пасьля:—

Чорнаю стала зямля. Гнаў вецер хмары. Разрываў на кавалкі іх. Кідаў за лес.

Чорнымі думкі сталі. Цяжкімі зрабіліся вочы і падалі ў гразь.

— Возьмеш...

— Галаву толькі тлумілі, брадзягі. Зноў цара гэтага Керанскага пасадзілі—зрадніка...

— Сволачы...

Словы такія цяжкія, валавяныя знаходзіліся, як зямля.

Злосці на паноў набраліся многа. Прагнаў... Глусты такі і гладкі. І сьмех брыдкі такі—як вочы. Гарбом нос з-пад казырка «варшавянкi». Тонкае, агіднае хітрасьці многа ў вачох прыплюшчаных хаваецца...

Кіпела нутро.

І, як пласт зямлі, што тлустымі скібкамi адвароч-
ваецца плугам—наліпамi прыгаркі ў печані. А нагар
запякаўся, падаў на ральлю, у зямлю, каб ад яго несла
пахам засмажанае крыві.

Палосы ўпіраліся ў сінь іржышчамі.

Марасілі лісты.

Лес моўк. Моўкла глухатою захаваная горач чала-
вечае смагі...

V

У салому шугае ведер

Сьнег пухкаю пялёнкаю заслаўся на агародах. Ка-
валкамi павіс на каштаньніку. Шапкамi і муфтамi на
платох. І на стрэхах—казыркамi.

Вуліца прытопаная, разьезджаная і бліскучая ў
марозе. Глуха працягла праплаквала пад палазамi і
рыпала пад падэшвамi. Мароз сорамна румяніў шчокі
і нос, абсыпаючы інеем бровы.

Дзесяцкі Анікей бег, стукаўся ў вокны, прыліпаў
да замёрзлых шыб, мацаў вачыма настывшыя лапінкі і
крычаў:

— На сход!

Варочаўся. Пераб'ягаў вуліцу. Падб'ягаў да другіх:

— На сход!

— На сход!

Сустрадаўся. Мінаўся з валёнкамі, ботамі, лапцямі і кажухамі, выкідаючы: «На сход!»—і нёсься наперад. Урэшце, уся вёска ведала, што бегаў Анікей і што будзе сход.

Зьбіраліся. Абраналі кажухі, авечыя шапкі, круцілі «казіныя ножкі» ў тоўстай паперы, пыхкалі, чухалі патыліцы і тапталі вуліцу.

Ля школы сабраліся. Скраблі бакі. Пакурвалі. Зьбіраліся гурткамі і, абрываючы з барод саплякі, пыта-ліся адзін другога:

— Які гэта сход будзе?

— От будзеш ведаць, як скажуць.

— Дык чаму-ж гэта не ў нядзелю, чаго так пры-перла?

— Мусіць важнае нешта.

— А пэўна, што важнае, чулі—зноў новая ўлада стала.

— Як новая? Дык-жа Керанскі?

— Ды не—другія.

— Ці бачыў!

— Кажуць наша, мужыцкая будзе ўжо,—паноў і папоў—к чорту!

— Ці чуў!

— Ага. Што-ж ты думаеш? Вунь ужо з панамі, ка-жуць, распраўляюцца. Гэта ў нас, дык ня чуваць... От і раскажуць.

— ?

На ганак вышаў чалавек. Скуласты. У чорнай ня-
зголенай барадзе і скуранай тужурцы. У доўгіх па-
курчаных ботах і высокай шапцы. Агледзеў натаўп.
Памацаў яго прыжмуранымі вачыма. Зьняў аўчарку.
Падняў у надгалоўі:

— Таварышы!

Натаўп змоўк. Заварушыўся кажухамі і бародамі і
сьціснуўся да ганку.

— Таварышы, сяляне і сялянкі! Мы сабраліся сёнь-
ня на сход, каб пачуць тут, што з гэтага дня нямашака
ўжо ні Керанскага, ні цара, а ёсьць улада рабочых і
сялян—наша ўлада, якую ў крыві і барацьбе захапілі
рабочыя. З гэтага часу вы не рабы паноў і фабрыкан-
таў, а самі гаспадары зямель і фабрык. Таварышы!
Доўга здзекваліся з нас цар і буржуазія, ашуквалі
нас, абяцалі даць зямлю і заводы, а ці бачылі мы
гэта? Ня бачылі! У нас вырывалі нашы сілы, пры-
мушалі праліваць кроў і пот, а для каго? Для тых,
хто ня можа дыхаць ад тоўстых жыватоў! Мы ваява-
лі! За каго мы ваявалі? Пабілі вашых сыноў, мужоў,
а што далі вам за гэта?

Таварышы!

... ..
... .. мы зробім нашу ўладу, савецкую!

Дык бярэце-ж стрэльбы ў рукі і ідзеце абараняць
яе, абараняць землі, фабрыкі і заводы, якія з сёньнеш-
няга дня вашыя!

Няхай жыве рэволюцыя!

Няхай жыве савецкая ўлада!

Разграбаючы натаўп, да ганку праціснулася Алеся.
Узьлезла.

Паправіла хустку.

— Салдаткі і мужчыны! Гэты таварыш сказаў праўду. Мы бедныя, голыя і абадраныя. Мы чорныя і няпрыбраныя. А хіба мы гультаі? Хіба мы мала рабілі? Не! А хіба наш пан многа робіць, што ўсё мае? Не! Гэта мы на яго рабілі. Мы яму пабудавалі пакоі і аборы. А самі ня маем за што жыць! Чаму гэта?

— Правільна!

— Правільна!

— Правільна!—загудзеў натаўп.

— Салдаткі і мужчыны! Нашых сыноў і мужоў пабралі на вайну. Пабілі іх. Памарылі. А за што яны ваявалі? За каго? За гэтых-жа самых—паноў і цара. За тое, каб было на каго нам працаваць.

— Правільна!

— Правільна, Алеся!

— Нам трэба прагнаць іх, а іхнюю маемасьць адабраць сабе, бо гэта-ж нашая!

— Правільна!

— Далоў!

— Далоў!

— Салдаткі!..

Натаўп ня слухаў. Роў. Хваляваўся. Гразіў і трос бародамі і аўчаркамі:

— Разагнаць! Разбурыць! К чорту крывапіўцаў!
Бяры сякеры, дубіны! хадзем...

— Салдаткі!..

Голас прападаў. Грамада бушавала і мясіла вуліцу. У паветры разрываліся пагрозы і лаянкі. Узьнімаліся кулакі і цягнуліся да пана Плінскага.

— Дзе пан?!—скаланулі сотні галасоў згорбленага парабка.

— Пан?

— Пан!!!

— І-і-і,—яго і сьлед прастыў даўно. Сённяя ночы прапаў недзе.

— Дазнаўся, паскуднік!

— Брадзяга!

— Крывапіўца!

— А пані?!

— І пані.

— І эканом?

— І эканом. Мы ўжо от тут эканомім—самі шукаем яго.

— Ну, дык што-ж, хлопцы, будзем гаспадарыць мы!

— Бяры што хто хоча! Ламі ўсё! Забірай! Чаго малімоніцца!

— Бяры, чаго там! Цяпер нам трэба папанстваваць!

Грамада хлынула. Затрашчэлі дзьверы, замкі. Паляцелі падушкі, вазоны, крэслы. Зазьвінелі шыбы, начыньне.

Ламалі. Выкідалі праз вокны. Накладалі на вазы. Набіралі на плечы, пад пахі.

Заіржалі жарабцы. Зарыкалі каровы. А паверх ратаў, гудзеў і капашыўся натаўп.

— О, гэта дык сьвята! Кірмаш на першы сорт— што хочаш выбераш!

— А што,—усё яму панаваць!

.

Пакоі зрабіліся голымі, абшарпанымі, пустымі, пакалечанымі. На падлозе ногі тапталі кукі фарфару, цагляны і пабелкі. Разьбягаліся няскладныя гукі ад заліхвацкіх удараў тоўстымі пальцамі па клявішах роялю.

— Гэта яго музыка?

— Музыка!

— Іграй! браце! Весяліся!

— Смалі мацней! Няхай грае не для пана, а для нас!

На сьцяне, у палітураваных, высокіх да столі, рамах, адлюстроўваліся кажухі, бароды, распаленыя вочы і кулакі.

— А гэта што?

Рука нагнулася і падняла цагліну. Бырзнула празрыстымі іскрамі шкло і са званам апырската падлогу.

— Няхай глядзіцца цяпер, нягоднік!

«Улада»—прагрымела ад вёскі да вёскі. Захадзілі дыбам маёнткі. Закурэлі панскія пакоі. Паразварочвалі скляпы з нябожчыкамі. Зьнімалі дарагія ўбраньні: пярсьцёнкі, брасьлеты, завушніцы, скарб. Мужчыны, старыкі чухалі бароды, патоптвалі аstopкамі і

меркавалі пра зямлю. Моладзь збіралася, гримела на вуліцы. Збіралася ля папоўскіх пакояў і ўдарала песьню:

„Далоў, далоў манэхаў,
Далоў, далоў папоў.
Бі шпікулянтаў,
Душы кулакоў!“

Поп моршчыўся. Хрысьціўся на абразы, бегаў па бакоўцы і штырхаў матушку:

— Анціхрысты! Богахульнікі! Іспытаніе гасподне.

Кулакі расчароўваліся. Песьні: «душы кулакоў»— гнялі іх і заганялі ў свае куткі. На вуліцы схватваліся і даводзілі:

— А што мы—памешчыкі, ці што?

— Памешчыкі! Горш іх—памагалі ім з нас зьдзекавацца!

— Дык за што-ж мы памагалі вам? Хіба-ж ня разам хадзілі разбураць маёнтак?

— Разам? Нажыліся, значыць, яшчэ? Адмовіцеся! Аддасьце! Цяпер лес возіце! Хочаце палацы паставіць? Аддавайце коняў нам, брадзягі!

— Малатарні аддавайце!

— Ня возьмеце! Нажыць трэба самім! На печы валяліся,—цяпер гатовым хочаце жыць!

— Возьмем!

— Аддасьце!

Сытыя, лезьлі да сваіх скляпоў. Хрысьціліся. Закопвалі маленькія жалезныя куфэркі, а галыцьба ішла да Алесі:

— Эй, старшыня!

— Што трэба, мужчыны?

— Ты наш старшыня беднаты,—коняй у нас няма.

Трэба лес вазіць, а мы з голымі рукамі ходзім.

— Многа вас бясконьнікаў?

— Ды ўсе от што прышлі... А ў Прахора пяцёра.

— У Габруся чацьвёра!

— У Прануся...

— У Дзямяна...

— Складзеце сьпіс.

— Няпісьменныя. Няма каму. Сама ўжо, Алеська, зрабі.

— Зрабі, Алеська, зрабі.

— Першага мяне!

— Ды што там першага—усім трэба. Усіх разам пішы, Алеся!

Гнялі падлогу школы. Шаргацелі кажухамі і рукавіцамі. Круцілі самасейку і выкідалі дым праз бароды і шчарбатыя зубы. Праціскаліся да століка і выкідалі на паперу свае прозьвішчы.

Тады затопалі аstopкамі і сьцянулі вуліцу рогатам і матам. Зарыпелі вароты хлявоў і паветак. Забразгалі цуглі і клямкі.

— О, на гэтым можна за адзін раз хату вывесьці!

— Запрагай! І хлеў вывезеш, і поле ўзарэш, і чорту шыю скруціш.

/З хаты выскачыў круглявы з казьлінаю бародкаю. Бяз шапкі. Ухапіўся за павады і, надрываючы живот,

раскідаючы вочы і пырскі з роту, калоцячы рукою і прысядаючы, закрычаў:

— Людзі! Людзі! Сярод белага дня рабунак! Пусьцеце! Пакіньце, бог пакарае! Што вы робіце! Анціхрысты!

— Дай яму, каб назад не вярнуўся!..

— Адгані сабаку, каб не брахаў!

Грамада рагатала, трасучы бародамі і аўчаркамі. А чалавек біўся кулакамі аб зямлю і грыз зубамі рукавы ў бясьсільнай злосьці.

Папа выселілі ў маленькую бакоўку, дзе пападзьдзя задыхалася ад недахопу паветра і месца.

— Ды ці доўга-ж гэта будзе? Ды што-ж гэта такое? Зьдзекі з царквы і людзей памазаных.

— Гасподзь пакараў за грахі людзкія. Доўгацёрпны гасподзь і многалітасны, але непамерныя спакусы ад лукавага. Маліся, матушка,—усявышні—судзьдзя правільны. Да збудзецца рэчэнае ў пісаньні: і паўстане брат на брата, і сын на айца, і паліецца кроў чалавечая, каб іскупіць ёю віну праграшэньняў лёгкадумства чалавечага.

— І якімі вар'ятамі парабіліся. Усё пазабіралі: крэслы, шафы, сталы. Нават грамафон. А пакоі пад нейкі вартэп зрабілі. І ўсе, як адзін. Нават царкву забылі...

— Такая парода, матушка. Бачыш, хто ў іх павядыром, камбедам нейкім—Алеся. Гэта блудная жан-

чына, якая, страціўшы свайго мужа, з кожным на сяле вадзілася і прадавалася за сабланы і салодкія словы. А цяпер усюды арудзе. Хіба-ж гэта відана калі было? І нашто я па яе мужу паніхіду яшчэ адслужваў? Такі грэх браў на сваю душу?.. Не палі агню, матушка, бо гэта зграя будзе праядаць вокны сваімі нячыстымі харамі. Бачыш, як сваволяць.

А за сьцяною топаў і кіпеў клуб. Нізаліся галасы і стукалі крэслы. Шморгаліся падэшвы і насы. Гудзела моладзь, вырываючы нязьвязаныя акорды з роялі шалёнымі ўдарамі многіх рук. Дзяўчаты пырскалі сьмехам і ўскрыкамі:

— Не чапай! Хустку парвеш!

— Адчапіся, сараматнік, памагай сьпяваць! Ідзі да матушкі!

А паверх білася ў столь і сьцены:

„Далоў, далоў манахаў,
Далоў, далоў папоў.
Бі шпікулянтаў,
Душы кулакоў!“

VI

Нюх па сьлядох

Жудасьць насілася ад вёскі да вёскі. Насілася грозным непаразуменьнем непрадбачанасьці і небясьпекі. Прымушала маўчаць ці ціха шаптацца і скраблася пад

ложачкай і сэрцам пагрозай, нечаканасьцю, цярпень-
нем. Кожны вечар, ноч—былі напружанымі, звонкімі
і чулымі. Брэх сабакі калоў вушы, шкрабаў пад ка-
шулямі і дрыжыкамі прабягаў у пяткі. Няяснае, але
яскрава-пукатае чаканьне пужліва вырастала, выпіра-
ла з істоты і нема, надрыўным голасам стаяла ў
вушох:

— Зараз!

Гэтае «зараз» множылася, падымалася, зьлівалася
з званам цішыні і стукала ў скроні.

— Зараз!

Вецер падымаў водгук і, скрабучыся ля вуглоў і
вакяніц, раскідаў яго па цемры, напаўняючы ўсю ноч
гэтаю напружанасьцю, гэтым няясным, але яскрава-
пукатым чаканьнем:

— Бандыты!

Сэрцы стукалі. Крокі па хаце былі ціхімі і асьця-
рожнымі. Вокны—страшныя сваёю цемраю ночы і за-
гадкавасьцю.

Лажыліся спаць. Кожны няспрытны шолах ветру ля
дзвярэй прымалі за той стук, якога даўно, але страш-
на чакаюць, стук забойства, пажару, сьмерці.

Вызваленьнем быў кожны дзень, які сустракаўся
новымі весткамі вар'яцкае расправы і гвалту.

Бабы зьбіраліся.

Талкавалі.

— І што гэта бог пасылае. І што гэта творыцца,
І калі будзе які канец?

— Чулі-ж—гэта заўчора: на хутар, што ля Кудзе-рышча, уночы ўскочылі адзетыя, кажа, папольску, ды зразу: рэнкі да гуры!

— Аа-а. А далей?

— Ды што далей—вядома: старэйшага, Мікіту, на месцы адразу прыстрэлілі, а ў рэшты дапыталіся ключоў ды пашлі пароцца па ўсіх куткох. Малодшы, калі сталі ўсюды лазіць—хацеў уцячы, але не адчыніў і дзвярэй, як рынуўся вобзем.

— Божа міласэрны!

— Ага. Пасьля пачалі жонку старэйшага гвалціць. Стары Карней кінуўся цалаваць ногі, але яму так здзяжылі па галаве, што аж мазгі распырснуліся па сьценах. Толькі васьмігодак астаўся. Запеччу неяк схаваўся.

— Гэта-ж думаць!

— Сканчэньне сьвету, мусіць, будзе.

— Насланьне нейкае, жаначкі...

— Макара-ж Сьпірыдонава, што на Баравусе, дык спалілі, не пакінуўшы ніводнае жывое душы.

— Дык ці мала толькі... Вунь Мікалаішын зяць казаў, што

.
.
.

Пагроза разрасталася.

У дарогах баяліся ездзіць.

У хатах баяліся начаваць.

Былы панскі маёнтак мястэчка Кунацішчы ахапіла ноч. Ціха спусьцілася на прысады, а пасья падпаўзла да пакояў і прыліпла да сьцен. Лазіла ля падмуроўкі. Лізала шыбы вакон і, бясшумна шамкаючы бяззубаю зяпаю, глынала пукі праменьняў, што выкідаліся праз рамы.

Па пяску прысадаў зашоркалі нечыя падэшвы. Коротка адрываліся і бліжыліся да пакояў. Пасья ля дзьвярэй стала постаць. Паправіла шапку, папружку, памацала гузікі і зьнікла ў ганку.

— Тук-тук-тук-тук.

— Калі ласка.

— Добры вечар!

— А, гэта ты, Бабырка.

— Так, я.

— Ну, то сядай. Распранайся. Скідай шапку.

— Не, я не надоўга. Зараз пайду.

— Што,—хіба нанюхаў?

— Нанюхаць то не нанюхаў як сьлед, але-ж трэба нанюхаць.

— Трэба! І ўжо даўно трэба. Ты бачыш, які перапалох ахапіў усю воласьць? Дый ня дзівà, гэта-ж такія гвалты, што аб іх адны чуткі могуць увагнаць у магілу. А мы што зрабілі? Нам сорамна не злавіць нейкага там злыдня, які мае можа шэсьць чалавек і наводзіць такі страх на ваколіцу. На вось пачытай,

што пішуць газэты, і гэта для нас—дакор, якога нельга нічым апраўдаць.

Бабырка ўзяў газэту.

— Вось тут чытай,—на!

На чацьвертай старонцы ў адзеле «хроніка» значылася:

Кунаціцкая воласьць ахоплена цэлаю сеткаю бандытаў. Карнаму атраду не даецца ніякае магчымасьці пералавіць іх. Банда паказваецца то тут, то там з няўяўнаю спрытнасьцю. Паляць вёскі,

рабуюць і вырэзваюць цэлымі сем'ямі. Жыхарства ў поўным перапалосе і нездаваленні.

Згодна вестак, бандаю кіруе нейкі галаварэз Пігульскі.

Бабырка падняў галаву. Вугалькі пад брывямі налісіся злосьцю:

— Зараз перастане гуляць!

— Пакуль перастане, дык чытай далей.

З Д А Р Э Н Ь Н І

Ноччу з 23 на 24 красавіка неведомымі злачынцамі быў учынены напад на хутар Казюты. Злачынцы абрабавалі хату, перабілі сям'ю і зьніклі.

— На Прудзінкаўскай дарозе знойдзены труп сялянна в. Зазер'е Ігната Габрусёнка. Забойства зроблена нападам неведомых злачын-

цаў, якія парасьсякалі цэла на кавалкі.

— Увечары 24-га красавіка ў в. Галузікі ўваскочыла грамада ўзброеных бандытаў. Разагналі вечарынку і накінуліся на дзяўчат. На супраціўленьне моладзі адказалі стрэламі, а пасья падпалі вёску, не выпускаючы нікога з хат і зьніклі.

Швырнуў газэту. Падняўся і нэрвова захадзіў. Бровы насунуліся і сьціснуліся распаленыя вугалькі.

Рукі залезьлі ў кішэні портак і пасьціскалі пальцы.
На паваротах быў круты і прудкі.

Стаў. Выпрастаўся. Глядзеў у вочы.

— Сцапаем!

— Трэба!—пачуўся адказ.

Доўгае гарачае маўчаньне. Моцнае пашчываньне губ і рыпаньне зубамі.

— Учора хлопцы ў беразе Загацкага лесу злавілі двух. Аднаго ранілі. На допыце доўга маўчалі—урэшце сазналіся, што яны рабілі разведку і што іх каля 20 чалавек разьбітых на гурткі. Правадыр іх спрытны і адчайны абармот. Штабу не паказалі, за што я тутжа расстраляў... Спроба пералавіць іх каля млынішча аказалася няўдачнаю.

— Злавіць яго ў лесе нам няма ніякае магчымасьці. Трэба прасачыць, разьнюхаць, калі і дзе ён будзе наладжваць папойкі. Кажуць, ён часта бывае на Коцішчах у Камарэўскага. Я ўжо наладзіла добрую сетку вызнаўцаў. А пакуль што кончым і будзем піць чай. Распранайся...

— Алеся.

— Ну?

— Ты з намі не паедзеш—я сам спраўлюся.

— Чаму гэтак так?

— А так—мала што можа здарыцца... А Міхаську-ж у бабкі ня вечна быць.

— І ты думаеш мяне гэтым выручыць?—дык у якога-ж чорта я ваш начальнік!

Яна ўсьперлася локцем на канапе. Валасы распусціліся, упалі на біла і расплыліся ручайкамі. Пальцы гладзілі аксаміт, а вочы сьмяяліся.

— Эх, сараматнік ты. Розум добра, а два яшчэ лепш,—ты гэта ведаеш?

— Да чаго і які тут можа быць розум? Тут трэба спрыт. Ну, а я думаю, што ўсё-ж такі я спрытнейшы за цябе.

— Ну, добра, то сядай тут, а заўтра ці пазаўтра мы разам паедзем лавіць мышэй. Праўда—гэта-ж мышы? А мы з табою каты, але пакуль што няспрытныя... А як гэта ён у нас вырваўся каля Махрушак?—проста дзіўна! Як смоўж які... Сядай-жа.

Бабырка падсунуў крэсла. Рука ўпала яму на плячо. Ён,—нядаўна грозны, зажмураны, з нахлабучанаю шапкаю і прыкушанымі губамі,—зрабіўся чалавекам, які адчуваў над сабою ўладу: пяшчотную, мілую. Уладу начальніка і сябра. Узяў гэтую мяккую руку і палажыў на цвёрдыя, жылістыя пальцы. Перадавалася лёгкая, тонкая цяплыня, тая, што доўга, ня хоча астываць, каб не астылі і вочы...

Калі ноч бяшумна прыліпла да падмуроўкі і ўжо ня лізала сьцен і шыб, а застыла ў сваёй напружанасьці—па пяску прысадаў,—коратка адрываючыся, што-раз цішэючы,—зашоркалі цвёрдыя падэшвы.

«Тав. Алесі Крывіцкай

Дарагая начальніца. Усе мы просім, каб вы як найхутчэй злавлі гэтага злодзея Пігульскага. Ён нам не дае ні жыць, ні спаць, і мы кожны раз яго вельмі баімося. Дзеля таго просім вас злавіць яго з усёю яго бандаю, бо ён сёння ночы будзе ў Камарэўскага і будзе п'янстваваць і весяліцца. Прыяжджайце, толькі каб ніхто ня ведаў, бо тады нам усё роўна ня жыць. Заяжджайце ад працерабоў, бо ля крыжа ў яго будуць стаяць вартаўнічыя. Гэта мы даведаліся ад таго, што запісаліся ў яго банду. Выратуйце нас ад няшчасьця. Будзем вечно за вас маліцца богу.

Селянін вёскі Карчукі

ГАЛУЗІК».

26-IV—1919 г.

На небе зоры параскіданыя мітузь. Дрыжаць. Ка-лоцяцца. Нібы баяцца зараз адарвацца ад вышыні і разьбіцца аб ноч.

Тонкае, ціхае паветра. Гнуткая, нізкая трава. Шырокія, нямыя кусты.

Цяжкія.

Навіслыя.

Нібы прыдушыўшы, хочуць схаваць цішыню; ад таго згушчаюць пад сабою ноч.

Дарога шэрая, чуць прыкметная, вузкая і ізьвілістая, як чалавечая душа. Пясок, трыпутнік і прыда-

рожны бур'ян топчуць конскія капыты: падковамі,
звонам—

многа.

Зьвярнулі. Бязгучна праехалі па мяккай траве.
Акуталіся кучароўем застылых бяроз, што паапускалі
васковыя гірлянды ў цішыню. Тады ля коняў павы-
расталі чалавечыя постаці: няясныя, грубыя ў сваім
афармленьні.

Ціхім шопатам дыхнула ноч:—

— Два—ля коняў! Рэшта—да Камарэўскага! Бяз
гуку і шуму абкружыць хату! Паўзыці—каб не пака-
зацца! Вартаўнічых зьніму сама! Адзін да мяне! Ба-
бырка—з атрадам! Не страляць да сыгналу!
Постаці зарушыліся. Зьніклі. Ноч праглынула іх.

Між вішняку і бэзу—хата. Вокны выкідаюць тлус-
тыя пукі праменьняў і чалавечыя галасы: заліхвацкія,
бястурботныя, разухабістыя.

А ноч ціхая. І кусты бэзу і вішняку—ціхія. Дрэ-
люць. Заміраюць, каб пасля сваім крыкам разбу-
дзіць гэтую грозную цішыню.

Вось яны ўжо ледзьве варушацца.

Прачынаюцца.

А з-пад іх высоўваюцца халодныя, прагныя канцы
сталі...

Рванулася ноч. Бліснуў аганёк і пакацілася карот-
кае рэха. І нібы ад гэтага ўзрыву—вокны трэснулі,

шыбы звякнулі і тлустыя пукі праменьняў пачалі плявацца сьмерцю.

У хаце замітусіліся кароткія цені і чорныя рулі. Кулі бзыкалі. Шалушылі кусты і клявалі сьцены. Ноч вар'яцела, узрывалася тонкімі аганькамі і крыкамі сьмерці. Рагатала поўнымі жабрамі свае агіднасьці і пустаты. Ёграла шалёны танец чалавечых душ і нікчэмнасьці. А душы таксама сталі шалёнымі. У сьценах яны тузалі свае мускулы і напружанасьць воч. Выкідалі іх праз вокны ў бяздоньне агнём і волавам, сустракаючы волава і агонь. У распачы і бясьсільлі падалі. Хапаліся за вушакі і сьвідравалі вачыма грозную, няўхільную нявыразнасьць, якая вырывала сэрца і смактала кроў. Кроў, што ўжо сачылася па скронях, капала і пырскалася на пальцы і сьцены. Што ўжо наплывала ў сьвядомасьць і душыла жалезнымі пальцамі за горла, за дыханьне...

Сьцены змоўклі і пакінулі плявацца ў ноч.

— За мною! Рэшта сачэце ля вакон! Жыўём, хто ня здаўся сьмерці!

Хруснулі дзьверы. Раздаліся. Кароткая рулька нагана выцягнула руку Бабыркі:

— Здавайся!

Але чалавек—высокі, з гарбатым носам, тугімі губамі—выпрастаўся ў нагласьці і бясстрашшы:

— Прымі апошнюю кулю ў падарунак ад сабакі!

Яшчэ кавалачак адарванае ночы і надломленае цела. А ён, горды ў сваёй нікчэмнасьці, стаяў з скрыжаванымі рукамі.

— Цяпер бярэце! Я—Пігульскі!

Разьяраны натаўп рынуўся, гатовы падняць яго на сталь. Глушачы немы рык, падняўся і ўдарыў Алесін голас:

— Стойце!

Пасьля вочы сьлізганулі па высокай постаці, скрыжаваных руках, і засталіся на гарбаватым носе, сьціснутых губах і гарачых зрэнках:

— Гэта—гаспадзін палкоўнік?!

— Я—палкоўнік!

— Дык прымі-ж, нягоднік, за свае заслугі!—і рука застыла, наводзячы грознае зрэнка ў упор.

— Я сам... Я сам магу яшчэ... Стойце...

Бабырка прыпадняўся на локаць. Абмацаў халоднае, цяжкае жалеза. Выцягнуў руку. Скрыўлены мую, нацэліўся.

Астатнім узрываю здрыганулася ноч.

Пуста. Алеся схілілася над трупам, які ўдыхаў свае апошнія хвіліны. Хрыпла ўзьнімаліся грудзі. Касьцянелі пальцы, але лавілі яшчэ ласку, апошнюю ласку начальніка і таварыша. Вочы цяжка глядзелі ў нахіленыя, але ўжо далёкія вочы, а губы шапталі:

— Бывай, Алеся. Я... чужы ўжо... ня твой... Добра што... яго... упэйкалі...

У адказ падалі гарачыя, чыстыя сьлёзы.

Менск, люты - 1928 г.

ТАІСА

Я пачынаю.

Хоць гэта ўсё скончана ўжо, але, Таіса, я хачу табе напамніць аб ім, прымусіць забіцца тваё сэрца. Напамніць аб тых пісагох, што прасякаюць маё цела і твар, а калі ты ня ведаеш пра іх—расказаць.

I

Помню: ты была ў пана. Часта я цябе бачыў там, калі ты рэзваю бегала па двары. Нырцала па садзе. Хавалася між бэзу і, купаючыся ў водары жыцьця, напявала мэлёдычныя песьні. Гэтыя песьні мне былі праціўнымі, як была і ты. Мне толькі маладосьць твая падабалася: мілая, бястурботная.

Я часта хадзіў на работу да гэтага пана. Я ведаў яго: ён быў сярдзіты і наглы. Быў тлусты і вылашчаны.

Помню: мы касілі за садам канюшыну. Было такое слаўнае сонца. Але на сэрцы было брудна і шурпата. Здавалася: канюшыньнік, сваімі адцятымі карэньнямі, коле ня ў пяты, а ў сэрца. Ад гэтае трывогі хацелася кінуць касу аб зямлю. Бегчы туды, дзе-б абагрэлі

гарачым спачуваньнем смуглявыя вочы вёскі. Дзе-б сваімі каравымі рукамі яны ўзялі размыленае запалам сэрца і суцэшылі яго, напайшы сокам надзеі, сокам бязьмежнае ласкі, каб зноў пачуў хараство жыцьця, каб зноў быў заліхвацкі размах пляча і сьвіст касы.

Нам прынеслі палуднаваць. Паселі ў кружок. Нас было—5.

Абданья смагаю, мы лавілі дзеравянымі лыжкамі рэдкі крупнік. Гутарка рабіла нас вясёлымі і жыцьцёрадаснымі. Хацелася гаварыць і сьмяяцца.

З зеленай саду паказалася ты. Лёгкаю птушынаю хадою падыходзіла да нас. У руках была кветка: белая, пышная, як твая сукенка. Валасы віхрыліся на лёгенькім ветры.

— Добрага дня, хлопцы!—сказала ты ў здавалёнай рэзвасьці. Здавалася: гэта сонца гаварыла і сьмяялася. Ты была праціўная, але прыгожая і тройная.

Падышла і сарвала некалькі галовак канюшыны. Пасьля ўзяла касу і, з дзіцячаю блазнотаю, махнула па пракосе. Сьмяялася, калі валілася толькі тры калівы і казала:

— А ўсё такі і я ўмею. Во! бачыце?—і зноў махала. Каса вырывалася з тваіх рук і была такая бяссьільная, як воч патухлых атрута. Рабілася волатам не каса з сваім грозным бляскам лёза, а канюшына, што сьмяялася перамогаю хараства і распрасьцёртасьці.

— О, бо ты-ж умееш,—сказала ты з нявіннаю пакрыўджанасьцю, калі мой размах запусьціў бліскучы сьвіст у карэньні.

Яшчэ раз прабавала, але нічога ня выходзіла. Ты крыўдзілася, а я сьмяяўся.

— Чаму ты такі дужы?—сказала, і каса выпала з рук. Пасьля падышла, прытуліўшыся блізка складкамі белае сукенкі, прышпіліла белую кветку і зьнікла.

Чулася твая песня ў садзе. Яна перапляталася з тонкімі адчуваньнямі бяссьільных імкненьняў жыцьця. Была міла-пякучаю і шорстка-ласкаваю. Чапала нячутныя акорды сэрца і ціха, так ціха замірала, як вясна...

А кветка маніла пахам русых віхрыстых валасоў...

II

Той дзень быў надзвычайна прыгожы. Сонца купала праменьнямі істоту. Лізала валасы, абмыленыя потам. Цалавала твар і лашчылася дакучлівым сьмехам.

А лёганькі, сарамліва-пяшчотны ветрык лазіў за пазухаю, як-бы там шукаў прытулку ад нагла-жоўтага сонечнага сьмеху. Толькі дарэмна—сонца з урачыстасьцю рагатала перамогаю.

Недалёчка стаяў і марыў лясок. Кудрава-зялёны. Нібыта ён клікаў да сябе крышачку адпачыць і сказаць нешта таемна-вялікае. А пасьля зноў задумаўца, схваўшы ў зялёных галінках смагу.

Сена перасохла, вельмі прыемна пахла і шапацела пад граблямі. Расьлі адна за другою копы. Расьлі буйнымі пярэбёркамі і фармаваліся.

У капялюшы, з бліскучаю палачкаю, паходжваў прыганяты. Ён часта заюглаваў з дзяўчатамі, але крычаў на другіх:

— Ну, ты, там, рабі-рабі!

І мы рабілі. Сарочки былі мокрымі. Буйнымі кроплямі сачыўся пот. Еўся салёнаю горкасьцю ў вочы. Прыліпалі дробныя парушынькі да цела і рэзаліся.

Пасьля сонца пачало хавацца. Апускалася за лясок, а нам дарыла астатнія цені. Доўгія, зялёныя цені. І думалася: яно ганарылася непадробным хараством захаду, уміраючым поглядам адпетага, што чуе бясьсільнасьць і гонар праплыўшае пуцявіны.

Плакала сонца і сьмяялася.

Пасьля ціха стала.

Пасьля песьня пачулася і замірала ў прасторы, як замірае нязьдзейсьненая мара, як сон у сваім хвілёвым уяўленьні бясьсільнае сапраўднасьці.

Я астаўся адзін. Мне хацелася думаць доўга і моўчкі. І я думаў. Валасы цалавала пахучае сена. Вечар лашчыўся і варажыў сваім распрасьцёртым крылом мае думкі.

Нешта шаснула сваёю падазронасьцю. Я падняў гвар... Перада мною стаяла ты, Таіса. Я пазнаў цябе. Толькі сукенка была ня белая, а цёмная.

— А я хацела спужаць цябе, Пятрусь!

— Нашто-ж ты хацела?

— А так. Пазнала-б, які ты пудкі.

Я замаўчаў. Нешта нязвычайна-таёмнае і мілашурпатае абхапіла мяне. А ты прысела блізка-блізка.

Нават калені дакрануліся маіх.

— Што ты тут робиш?

— Нічога.

— А чаго застаўся?

— Ня ведаю. Так неяк: прысеў і застаўся.

— А я бачыла, што цябе між хлопцаў няма—і пры-
бегла.

— Добра.

Гэта я сказаў мэханічна. Я ня ведаў, што сказаць.

Так неяк вышла.

— Кажаш добра?—і галава пахілілася да пляча.
Зноў чуўся пах валасоў.

— Пятрусь.

— Ну?

— Я табе хачу нешта сказаць.

— Што-ж ты скажаш.

— Толькі ты будзь крыху вятлівейшым.

— Кажы.

— Ведаеш... да мяне...—і замялася.

— Што?

— Да мяне пачаў чапляцца гэты... паручнік...

✓ Гжэцкі. Але... я не хачу. Ён нейкі наглы.

— Дык чаго-ж ты хочаш?

Гэта я сказаў так сабе, бо я ведаў, чаго ты хацела.

— Я хачу, каб ты мяне кахаў. Каб ты мяне прыту-
ліў да сябе, да свайго цёплага сэрца, бо я ж...яж ка-
хаю цябе, Пятрусёк...

✓ І ты яшчэ больш прыціснулася да мяне. Яшчэ
больш капа насунула на нас свае бровы. Яшчэ больш

стала ціха і я пачуў, як конвульсыўна ўздрыгваючы, ты шчыра плакала. Ня ведаю, можа і маё сэрца чакала гэтага, але помню, як у смазе зьліліся цёмным губы, а ты прыліпла, як п'яўка, да грудзей.

Я абняў пругкае, маладое цела.

III

О, ты кахала мяне. Табе было міла бачыць мяне маладога, здоровага. Было прыемна туліцца да маіх грудзей, дзе чутно было, праз белую вышываную кашулю, як стукае сэрца. Ты любіла слухаць гэты стук і казаць:

— Гэта яно для мяне так гарача б'ецца. Праўда, Пятрусь?

Я нічога не адказаў. Мне таксама была прыемнаю твая ласка і гэты ап'яняючы пах валасоў. Я любіў гэтыя складкі белае сукенкі, што зграбна абхопвалі тваё цела і выдавалі яго хараство. Я любіў гэтае ўвасабленьне маладосьці і, можа затым, мне часта рабілася нудна, калі цябе доўга ня бачыў. Ня ведаю чаму, — можа хіба сэрца хацела гэтага. Можа хіба і я кахаў...

А час ляцеў.

Помніцца гэта белая праклятая сукенка. Асабліва вечарамі яна была такая тонкая.

...Цёмная ноч была. Было ціха, а здавалася, што тысяча нябачных струн ігралі нам сымфонію жыцця.

Возера было. Плылі ў чоўне. Вада ціха, пяшчотна цалавала вёслы. Пасьля вёслы зусім апусьціліся. Зусім маўчала ноч.

А ты шаптала нешта. Ахутвала кучаравымі вала-самі. П'яніла іх водарам.

— Пятрусь.

— Што, Таіса?

— Ты мяне любіш?

Я маўчаў. Сэрца гаманіла за мяне.

— А ведаеш?—сёньня да мяне прыходзіў Гжэцкі. Цукеркі прыносіў. Сьмяяўся. Доўга гаварыў... А ён усё-такі добры хлопец.

— Ну, а ты як?

— Я... нічога.

— І цукеркі ела?

— Не... Так сабе балавалася...

Нешта нядобрае шастала ў грудзях. Здавалася: гэты Гжэцкі гадзюкаю засмактаў у нутры маім кроў. Хацелася разарваць яго на кавалкі, што запляміў цябе сваёю прысутнасьцю.

— Ну, чаго ж ты змоўк, Пятрусь?

— Нічога. Мне Гжэцкі не падабаецца.

— А чаму?

— Так сабе. Праціўны ён. Гадзіна. Перадушыць-бы іх... шчанюкоў.

— Гэта-ж цяжка, Пятрусь.

— Няцяжка. Пачакай. Пакажам мы ім сваю грубасьць. Разьлічымся.

І акрылены, натхнёны надзеямі, я табе казаў многа, доўга. Адчыняў табе не ўпяршыню гэты вялікі размах работы, адчыняў пляны, думаючы, што і ты гарыш маёю кроўю, ловіш стук майго сэрца.

Ты ўжо нічога не казалася. Маўчала. Галава апускалася ў цяжары задуменьня і ты ўздыхнула. Нешта падазронае я ўлавіў у гэтым уздыху. Зірнуў у вочы, а яны былі засмученымі.

— Чаго ты, Таіса?

— Крыві многа будзе, Пятрусь. Не рабі гэтак.

У словах тваіх я пачуў здраду папярэдніх думак, папярэдняе захопленасцьці, і мне стала брыдка за цябе, за твае сьлёзы.

О, якая нікчэмная ты зрабілася ў маіх вачох, Таіса, і я адштырхнуў цябе.

Ты плакала, а мне было сьмешна і горка...

IV

Была нядзеля. Сонца таксама было гарачае і жоўтае. Яшчэ нават больш прыгожаю здавалася вакольная мастацкасьць жоўтавата-зялёных убораў. Яшчэ большая была задумёнасьць карункаў бярэзьніку. Яны папускалі свае доўгія бясьсільныя галінкі, нібы ад безнадзейнага каханьня і, здавалася: марылі аб нечым.

Ня ведаю чаго, але я быў у лесе. Мне прыемна было там быць.

Доўга хадзіў. Любіў, калі лес мне гаманіў многае і патаемнае. Калі лашчыў пяшчотаю думкі.

Хацеў выйсьці на луг. Выходзіў з лесу. На беразе пачуўся нечы голас і сьмех. Гэта была ты з паручнікам.

О, як хацелася мне зараз-жа паказацца вам на вочы. Едка пагаманіць з паручнікам і паглядзець, што рабіла-б і якою была-б ты...

— Таіса.

— А што?

Ты рвала кветкі. Пасьля—селі.

— Таіса.

— Я ўжо чула. А што?

— Я люблю вясну.

— Шкода, што ўжо восень.

— І люблю Таісу.

— Ня надта прыемна.

Засьмяялася. Гуляла кветкамі.

— Чаму і для каго няпрыемна?

— Для цябе. І яшчэ для каго-небудзь,—дадала.

— Хіба для гэтага хама?

— Можа.

— А для цябе не?

— Ня ведаю.

— А ўсё-ж такі, ты яго, здаецца... кахала?

— Каго?

— Ды гэтага—большавіка паскуднага.

— Не. Так сабе. Ня было чаго рабіць.

Ня вырываў.—Рвануўся.

— Кахха-ала!..

Усхапіліся абое. Ты была белая. Спуджаная. Але горда-пакрыўджаная і ціха-стомленая. Крышачку адышла ад яго. Вочы пагубляла ў траву. Ашаломленая была. Разьбітая.

— Чаго ты хочаш?!—падступаючыся крыкнуў ён.
— Задушыць цябе, як гадзіну! Во гэтымі каравымі рукамі!

Выхапіў наган. Кінуўся да мяне. Ты кінулася на перасьцярогу з крыкам:

— Ня трэба!

Але горда сказала «прэч», і пашла з ім.

V

Прыехалі на двор.

Многа.

Узброеныя. Сярдзітыя. Наглыя.

— Старая, яйкі нясі!

— Масла!

— Млека!

— Сыра!

Маці плакала. Нічога ня было. Прасілася. Маліла. Цалавала рукі зялёным гадзінам, калі яе плечы цалавала нагайка.

— Панкі, няма нічога. Даруйце...

— Мусі быць, пся крэў!

Зноў сьвістаў бізун.

Самі пашлі шукаць. Варочалі ўсё. Ламалі. Нішчылі.

Пашлі ў хлеў. Цялё там знашлі. Выгналі на двор.

Забраць хацелі. Прымушалі мяне вясці.

— Не павяду і ня дам!

— Што?!

— Вы чулі.

Коньмі наяджалі.

Мяне забралі ў маёнтак. Цялё застрэлілі...
Сабралася многа. На стайню завялі. Зьвязалі. Білі.
Сарочка была мокрая ад крыві. Паручнік каманда-
ваў. У яго вочы вырываліся з арбіт ад злосьці. Былі
чырвоныя. Відаць была радасьць помсты за абразу.
Кіпучая, злосная радасьць.

Маўчаў. Толькі цела сьцёпалася. Скрыгіталі зубы
ад злосьці. Кіпела кроў ад бясьсільля.

Чаго ты прышла тады? Чаго, як здань зьявілася?
Хіба, каб мне больш было балюча ад твае ўрачыс-
тасьці?

Ты крышку спужалася. Пазнала. Угледзела тую
кроў, якую абзывала сваёю, калі стукала пад вышы-
ванаю кашуляю сэрца. Ты можа крыві спужалася?
Можа пашкадавала, што яна льлецца? А можа радава-
лася, што сэрца засталася-б бяз крыві і ты тады
сьмела магла-б сказаць, што ў ім няма таго, што аб-
зывала сваім? Магла-б паказаць сваю страчаную
мізэрную шляхецкасьць?

Вочы стрэліся. Ты іх апусьціла і адварнулася.
Можа ты што і казалася, але за гнеўнымі овацыямі зья-
роў нельга было пачуць. Гэта была іх урачыстасьць.

З гордасьцю паручнік падышоў да цябе. Ты пашла.
Ціха і панура. Постаць твая была стомленая і горда-
пакрыўджаная...

VI

Гарэў Усход. Зарава далёка кідала проблескі—мі-
лья, бурна-агняныя праменьні. Гэтыя праменьні сьля-

пілі вочы катам. Нізалі проймаю расплаты за праўду,
за ўвасабленьне Волі сымболямі вечнасьці.

Мы былі ў лесе. Партызанамі былі. Слаўнымі ба-
рацьбітамі Волі.

О, Таіса! Ты ня ведаеш, колькі праліта нашае
крыві. Колькі мук і ўтомы зьнесена намі.

Мы хаваліся за кожным кустом, пнём, купінаю.

Кожны загон, раўчук, прылесак ведае нас. Ведае...

Яны хавалі нас, як дзяцей сваіх. Лісьцямі прыкры-
валі. Ад куль засланылі сваімі грудзямі.

А ты была далёкаю. Забытаю.

... Прабіраўся ў вёску. Маленькія хмаркі хавалі мяне
ад воч месяца. Не давалі яму сачыць за мною. Целам
сваім засланылі.

Але за мною сачылі іншыя. Ём крыві мае хацелася...

VII

У пастарунак прывялі. Зьбітага. Змучанага. Зьвя-
занага кінулі там. Замкнулі.

Увечара разбудзілі ногцамі. Узялі на дапрос. Быў
паручнік. Ё сам пан быў. Глусты. Вылашчаны.

— Бунтаваць думаеш?!

— Паўстаньне рабіць?!

— Дзе больш вашы хлопцы?

— Там, дзе ім патрэбна.

— Бальшавік!!!

— Так, бальшавік, а ня наглая абжыра і чорны
трусень.

— Маўчаць!!!

Нагайкамі паласавалі скуру. Шомпалы чаўкалі па мясе.

— Дзе больш паўстанцы, гавары?!
Маўчаў.

— Колькі іх у лесе?!
— Хто атаман?!
Пагардны сьмех быў адказам.

— Гавары, бо за іх будуць плаціць усе вашы вёскі,—пагараць і самі паздыхаюць!

— Не пасьпеце зрабіць гэтага.

Вочы вырываліся з орбіт ад злосьці...

— Гавары, бо за іх будуць плаціць усе вашы вёскі,—пагараць і самі паздыхаюць!

— Не пасьпеце зрабіць гэтага.

Вочы вырываліся з орбіт ад злосьці...

Завялі ў нейкі склеп. Прывязалі да ўслону і...
О, Таіса!—чаму ня бачыла ты тут, як зноў капала ручаямі мая кроў на брудную падлогу? Чаму не захацела бачыць тут таго разадранага сэрца, якое любіла? Якое абзывала сваім і лічыла ўдары? Чаму ня прышла сама ўзьнізаць яго на шомпал і рагатаць ад здаволенасьці?..

Няпрытомнага скінулі на падлогу. Вадою аблілі. Я смактаў, мокрымі ад крыві губамі,—з кроўю-ж перамешаную—гэтую ваду.

Не балела нічога. Было толькі душна і пякуча. Здавалася: мяне аблілі варам. А я быў глыбока-ўтомлены і хацеў адпачыць.

Пасьля я нічога ня чуў.

І ня бачыў.

Помню толькі: нешта жорстка-пякучае кранулася майго твару. Пасьля штось мокрае, густое і цёплае лілося па ім і капала на зямлю...

VIII

... Так міла і добра было мне. Мора. Безгранічнае мора. Такая ласкавая, цёплая вада. Такая пахучая, белая пена. Такія пяшчотныя і слаўныя хвалі. І яны цалуюць мяне. Маняць сваім прасторам.

Я плыву. Кальшуся на хвалях зачарованы іх хараством. Далёка плыву. Берагоў ня відаць. Хвалі нясуць мяне. Клічуць паслухаць гармонію мора чыстую, непадробную, далёкую ад турбот зямнога шуму.

Сонца сьмяецца. Цалуе праменьнямі. Мне добра. Лёгка мне. Міла.

А во русалка перабірае мае валасы. Шэпча нешта. Гладзіць па твары. Нагнулася. Яе валасы чапаюць мае шчокі. Ахутваюць шыю, рукі, і яна шэпча:

— Пятрусь... Пятрусёк...

Раптам—боль.

... Гэта была ты, Таіса. Не валасамі—вадою ты мыла мне твар. Ня рукамі—тонкаю крамнінаю ахутвала мне галаву.

Ахутала.

Ты падняла яе сабе на калені і шаптала:

— Пятрусь...

Стогн быў адказам..

— Устань,

Я хацеў адштырхнуць цябе. Задушыць хацеў. Але
ня мог.

— Устань... Хадзем...

— Чаго хочаш ты?—глуха мог прагаварыць.

— Я хачу забраць цябе адсюль. Вызваліць хачу.
Хадзем... Чуеш... Устань...

Зноў крапіла вадою. Піць давала.

— Хадзем. І я з табою пайду...

— Гадзіна...

Ты плакала. Сьлёзы капалі мне на твар.

Пасадзіла мяне. Цёмна было. Ноч была. Чорная,
гадкавая ноч.

— Я хачу цябе выратаваць. Толькі хутчэй, хутчэй,
Пятрусь...

— Н-не! Не магу! Ідзі... здрадніца...

Галава падала на грудзі. Цяжкая была. Забінто-
ваная.

.
Прачнуўся зноў. Цябе ня было. Было цёмна і гадка.
Было цяжка і балюча.

... Рука ў крыві абмацала браўнінг....

О, Таіса...

Скончыў.

Гэта ўсё ўжо забыта. Але я захацеў напаміць аб
ім. Напаміць аб сабе і аб тым, калі табе было 17 год.
Прымусіць забіцца тваё сэрца, заплакаць і прасіць па-
дараваньня ў нашых дзён.

Я можа не напісаў-бы, але гэты рубчасты шрам на твары і твой маленькі браунінг прымушаюць мяне. Яны заўсёды напамінаюць мне аб табе, Таіса.

Ты прачытаеш, бо ты любіла мяне, а можа яшчэ хацела палюбіць...

Я скончыў..

Полацак, сакавік—чэрвень—1927 г.

СПАТКАНЬНЕ

I

Мне было тады: 10 год.

Ледзь узыходзіла сонца—маці будзіла мяне, клала ў торбачку хлеба, скварку—я вешаў яе на плечы і гнаў у лес каровы. Раса пералівалася срэбрам на румяных праменьнях паднятага над лесам сонца. На ёй лажыліся зялёнымі плямамі сьляды кароў і мае.

Зразу каровы не супыняліся—ішлі ўсё. Было на іх злосна, бо было холадна ў ногі, і я крычаў:

— А куды, гнядая, каб цябе ваўкі зарэзалі!

Забягаў наперад і супыняў.

Крыху станавілася весялей і я ўжо гарлапаніў песьню:

Дзяўчыначка чорнаброва
паехала ў лес па дрова;
зачаплася за пень,
прастаяла цэлы дзень...

Ня было чаго рабіць. Я вымаў з торбы прывязаны вярочкаю «цыганок» і стругаў які-небудзь калочак. Стружкі іскрамі разьляталіся на бакі і купаліся ў крышталнай расе,

Хутка каровы ўваходзілі ў лес. Блыталіся між кудравых сосен і карункаў маладога парасьніку і безразьняку.

Падпускаўся пад палянкі. Каровы хацелі ўхапіць добры жмут ярыны, але я падбягаў і сьцябаў пугаю.

Рабілася крыху нудна. Тады я складаў рукі трубкаю каля губ і крычаў:

— Ого-о-о-о-о-уў...

Пошчак разьбягаўся па лесе і неўзабаве прыносіў водклік.

Яшчэ разы колькі агукваў і падпускаўся з каровамі на голас.

Каровы пачыналі раўці. Водаль адзываліся другія. Збліжаліся.

Тады да мяне падбягала смуглявенькая, тоненькая, з патрэсканымі ножкамі дзяўчынка і, гарэзьліва сьмяючыся і граючы вочкамі, пыталася:

— Дзе-ж ты так доўга блытаўся?

Што мне адказваць? Я глядзеў на яе, таксама сьмяяўся і адказваў стала:

— Там, ля палянак круціў.

Каровы сходзіліся. Лізаліся і чухаліся.

Мы садзіліся на купінку ці на пянчук. Пачыналі памаленьку гаманіць. Яе вочкі гарэлі маленькімі задорнымі аганькамі.

— А ты ведаеш, учора Зыгмусяў Паўлік упусьціў свае каровы ў Вярэцьяйкі, а яго там злавіў стражнік і садраў халат.

— А няхай ня будзе такі рызыконт,—адказваў я зноў стала,—ато сваімі каровамі ўсе сенажаці па-спасваў.

Сядзімо.

Яна глядзіць на мае ногі, а я на яе. Яны чорныя, патрэсканыя. У мяне заверчаны вялікі палец, бо ўчора абабіў на карчук. Каравыя зрэбныя порткі пападцёпкваліся і папускалі махры. Я іх нашу на падцяжках цераз плячо, якія зрабіла маці. Зашмальцованую маю грудзіну прыкрывае рабая, парцяная, падбітая сьвітка з доўгімі рукавамі. На галаве бацькава зімовая шапка налезіць на вочы.

Каровы схаваліся.

Усталі.

Ідзем.

Яна дробненька крочыць і час-часам падб'ягае, заб'ягаючы наперад. Доўгія рукавы мамінае сьвіткі цяляпаюцца, як пужала ад вераб'ёў у каноплях.

— Давай будзем сьнедаць ужо,—кажа яна.

— Яшчэ мо' рана.

— Ды не. Вунь паглядзі, якая ўжо цень,—і яна мерала крокамі сваю цень.

Мы вешалі на грудзі свае торбочкі і елі. Пуга мая вісела на руцэ і цягнулася па траве.

Мы любілі пасьвіць удваіх. Кожную раніцу падпускаліся адзін да другога і крочылі па лесе цэлы дзень. Яна была вясёлая і звонкая. Часта мы кралі дома ў мацярок што-небудзь смачнае і дзяліліся тут.

Было нудна, калі замест Гэлі гнала ў лес Стэфа. Гэтая са мною нічога агульнага ня мела і адносілася формальна. Тады нават каровы ня злучаліся, і я хадзіў і цэлы дзень ляскаў дратаванкаю, зьбіўшы к вечару вузьлікаў 12.

З Гэляю часта і сварыліся. Заводзіліся з-за якога-небудзь глупства.

Памятаю: пасылаў аднойчы адварнуць каровы ад прагаліны, дзе шаўковілася сенажаць. Не захацела. Я зазлаваў. Яна зрабілася, як зьвярок.

— Ідзі адварні каровы ад шкоды, кажу табе!— пеніўся я.

— Не пайду.

Ня выцерпеў. Штурхануў у карак. Яна павалілася. Заплакала і праз сьлёзы:

— У-у, балабан ты! Каб табе рукі пасохлі! Хваробу пайду больш адварочваць. І пасьвіць з табой ня буду... Балабан!..

Ня вытрываў: нагнаў і даў 2 разы ў плечы кулака...

Яна плакала, а мне пасья было шкода і я прасіў, каб нікому не казалі.

Тады рукавы мамінае коптачкі не цяляпаліся ў рэзвай бегатні, а бяссьільна і панура апускаліся на каравую, падрыпаную спадніцу.

Іншы раз: дождж ішоў, было холадна і пакасна. Хмары абвалакалі ўсё неба і рабілася ў лесе цёмна, як у якой трушчобе. А то яшчэ маланка бліскала і

ляскаў гром—страшна было тады. Мокрыя да апошняе ніткі, мы садзіліся пад яліну.

Уся ў дрыжыках яна моўчкі хілілася, кажучы:

— Я баюся, Алесь. Гром вялікі—ён нас заб'е.

— Ды не, ён нас ня бачыць,—адказваў я,—і мы зноў моўчкі сядзелі, туляючыся, як галубкі, адзін да аднаго. Я гладзіў яе русенькія валасы. Было чыста і добра ў сярэдзіне, а сэрца стукала звычайна. Я забываў, што мне холадна і мокра. Забываў, што можа ў шкодзе каровы і пытаў шопатам:

— Гэля, табе холадна?

— Не... трошкі,—адказвала яна, хаваючыся далей у мае лахманы.

Гэля плакала. Маленькі твар яе пачырванеў і быў мокры. Схаваўшыся ў свае худзенькія плечкі, уцірала рукавамі вочы.

Яна згубіла каровы.

Станавілася вільготна і апускалася ноч.

— Ты тут крышку пабудзь пад гэтай бярозкай, а я заганю свае і памагу табе шукаць.

— Я баюся,—вырвалася ў яе між сьлёз.

— Цябе ніхто не схопіць—я зараз.

— Ну, дык хутчэй...

Усьпеўшы скінуць торбу і махнуць яе на плот, я строма нёсься да Гэлі. Падбегшы пад лес, ціха агукнуў. Вечар падхапіў і панёс пошчак рокатам. Ніхто не адказаў. Пабег далей у лес. Станавілася страшна. Стукала малатком сэрца.

— Гэ-эля!..—агукнуў другі раз. Густая шэрасьць праглынула мой голас, а з сярэдзіны данеслася слабенькае.—

— Ого-о-о-оу-ў...

Скорчыўшыся клубочкам, яна ляжала, прытуліўшыся да кудравае бярозкі. Галава была ўкручана лахманамі, а патрэсканыя ножкі выходзілі плямамі з-пад каравае, задрыпанае сукенкі.

— Я баялася адна,—з адчуваньнем страху ў голасе адказала яна і выцерла заплаканыя вочкі.

Яна ішла побач. Тулілася. Было холадна ў ногі ад расы, але мы ня чулі. Горш адчувалася жудасьць і чарната ночы.

Кароў ня было.

— Дзе шукаць?—міжвольна ў галаве ўзьнікала пытаньне. Але яно было глухое і чорнае, як надыходзячая ноч. О, як-бы мы цалавалі рукі таму, хто сказаў-бы, дзе гэтыя пара каровак: рыжая і падласка. Як-бы мы рады былі...

— Псейка, псейка, псё-го-го-го-го...

Крадучыся між дрэў, гінуў пудкі адгалосак. Рабілася жудасна.

— Можна яны ўжо дома?—сказаў я, цешачы сябе і Гэлю жаданьнем сапраўднасьці гэтае дагадкі.

— Ня ведаю,—чуўся голас побач. А лес панура маўчаў і супіўся. Здавалася, што вось ведае дзе рыжая і падласка, але сказаць ня хоча.

Пасьля маланка прарэзвае гэту тлустую дзяругу, і рагоча гром. Гэта кажуць: Їльля па небе ездзіць у агнянай калясьніцы, а коні капытамі выбіваюць маланку.

Зразу моцна стукне, а пасьля мерна, рокатам адбіваецца ва ўсіх канцох і—замрэ...

Празрыста-шэраю пялёнкаю акутае кругом дождж. Стромкі, пякуча-халодны. Да ніткі праб'е, змочыць. Да ветру заварочваешся задам, корчышся і хаваеш твар. А кругом раве, раве...

Пасьля цішэй становіцца. Сьвятлей. Памалюсеньку сьцягваецца агідная дзяруга і ўжо далёка і глуха чуецца гром. Дождж радзее. Пад захад паказваецца з усьмешкаю сонца і ловіць сваімі косымі праменьнямі астатнія, рэдкія, празрыстыя кроплі дажджу. Яны крышталяцца і здаецца: іграюць вокамгненнем...

Хмара далёка ўжо. Грому ня чуваць, а пападтыкаўшы свае карункі харошацца маладухі-бярозы. З лісьцяў капаюць бясьсільна кроплі. Губляюцца ў траве. А трава ўся зялёная, маладая. Здаецца: яна вырасла на цэлую цалю і рдзее ў мілай усьмешцы. Паветра добрае і лёгкае. Бачыш, як дыхаюць травы і бярозы—і сам дыхаеш. Грудзі рвуцца ў радасьці і сьвежасьці. Хвалююцца запалам і новаю сілаю, п'ючы цудадзейны водар бадзёрага колёрыту.

А ў высі—зьліваецца са сьмехам сонца звонкая песьня жаўра. Хочацца самому пяць песьню і—пяеш...

Так іншы раз бывае...

Так вась і гады струменяць... Гудуць у шалёнай
бегатні

.

III

Мне было 20 год...

.

Мерна стукаюць калёсы, зьліваючыся ў расьцяглы дрымотны гуд. Чуць-чуць гойдае ў бакі і, здаецца, хоча закалыхаць, як дзіцянё. Але спаць ня хочацца, а толькі думкі плывуць карэлаю ніткаю.

Праз вокны відаць, як кланяюцца насустрач зялёна-тоўстыя кусты, мігаюць тэлеграфныя слупы і плямамі цалуе шыбы кудлаты дым цягніка.

Неяк нудна аднаму. Хочацца з кім-небудзь гаманіць. Праходжу з купэ ў купэ. Усе старыя ды заклапочаныя ўласнымі кошыкамі і пакункамі.

Іду на сваё месца і саджуся.

Супроць сядзіць дзяўчына. Вочы задуманыя. Глядзіць у акно. На галаве чырвоная ў кветкі хустка.

Мне здаецца, што ёй таксама хочацца гаманіць, і я саджуся насупраць.

— А вельмі кепска, калі няма нікога знаёмага. Робішся нейкім сутулым, адзінокім.

— Можа яно і гэтак,—адказала яна, кінуўшы вочы на хвіліну на мяне, пасля зноў у вакно, як-бы чаго шукаючы там.

— Пэўна, што гэтак. Я вось гляджу і мне здаецца, што і вам хацелася-б з кім-небудзь гаманіць, расьсеяць дакучлівыя думкі.

— Вы так думаеце?

— Іначай і не даводзіцца. І вось я думаю скласьці вам кампанію, каб было крыху весялей... Згодны?

— Шчыра дзякую. Я буду здаволена,—і крышку ўсьміхнулася. У гэтай усьмешцы я ўлавіў маладую прагнасьць да жыцьця.

Што было далей казаць?

Крыху заглянуў у твар упарта. З-пад хусткі выпадалі дзьве віхрыста-русыя пасмы валасоў. Быў круглявы белы твар і бойкія сінія вочы. У гэтай сіні быў нейкі бляск.

— А хутчэй-бы ўжо дарога скончылася. Надакучыла ехаць.

— У Менск?

— Ага. Вучуся на рабфаку.

— А адкуль-жа едзеце?

— Далёка. З Смаленску... Родам я не адтуль, але неяк на бацькаўшчыну цягне. Затым і вучуся тут... Я случчанка сама.

— Случчанка?—пераказаў я са здзіўленьнем. Гэта ад яе не схавалася і выклікала цікавасьць.

— Чаму так здзіўлена пытаецеся, тут-жа нічога нязвычайнага няма?

— Гэта так сабе... А з якое будзеце мясцовасьці? Сказала...

Гаманілі. Яна сьмяялася і была вясёлаю. Калі ўставала, дык шоколяднае лёгкае паліто выдавала стройную постаць і маладыя грудзі. На шчоках рабіліся ямачкі, што ўпрыгажала яе сьмех, а гаворачы пра бацькаўшчыну, вочы ў яе чамусьці муціліся і пераставалі быць сінімі.

— А што прымусіла вас выяжджаць?

— Бачыце, выяжджала ня толькі я, а ўся наша сям'я. Гэта калі зьбежанцы ішлі.

— Дык вы зьбежанкаю ўцякалі?

— Давялося. Нехаця трэба было ўцякаць...

Расказвала. Можна нехаця ўпамянула вёску сваю, жыла як там. Тады мне страшэнна захацелася запытаць пра адну рэч, але не канчала яна аповесьці свае.

— Прабачце,—перабіў я,—мне хочацца, каб вы адказалі мне толькі на адно пытаньне—як зваць вас?

Коратка зірнула на мяне. Пасьля апусьціла вочы. З-пад хусткі выпадалі дзьве віхрыстыя пасмы русых валасоў.

— Гэтага вам хочацца?

— Так.

— Ну, што-ж—мяне зваць Гэляй.

— ... Чаго вы так глядзеце на мяне?—дадала яна, калі мой зірк хацеў утапіць яе ў сваім ахопе.

Перавёў вочы на вакно. Мігаліся кусты і дрэвы, а ў памяці наплывалі ўспаміны.

— Чаго вы так раптоўна змоўклі?

— Нічога. Гэта між іншым,—адказаў я хутка,—у мяне калісьці была знаёмая Гэля... Таварышкаю была...

Яе зірк ударыў мяне.

— Якім гэта парадкам?

— Проста так... каровы пасьвілі...

— ? ! ?

— Алесь!..

— Гэля!..

Рукі моцна сьціснуліся. Вочы калолі напружана сьцю. Іскры білі з іх...

.....
А цягнік ляскатаў у стромай бегатні...

✓ Яна расказвала сваё жыццё:—

— ... Так. Помніш, як пад страхам нагаек і гармат уцякалі ў зьбежанцы. Тады і мы паехалі. Цяжка было і горка.

— ... Па дарозе памерла мама. Яе пахавалі там пры шашы. Многа могілак было там. Крыж бярозавы з карою паставілі і паехалі далей. Я плакала. Была малая... ты-ж знаеш...

«Я знаю»—паўтаралася ў думках.

— ... Далёка заехалі. Наймаліся на работу. Доўга жылі па людзях. Я каровы пасьвіла... Калі сьціхамірылася—хацелі ехаць дахаты, але нам казалі, што ўсё папалена.

— ... Стэфа вышла замуж. Пасьля ўзяла мяне да сябе, а тата паехаў дахаты з Мікалаем... Яны абсталя-

валіся. Ём зямлі далі. Шматпалёўку завялі. А я гась-
ціла ў Стэфы і ад яе еду цяпер...

Цягнік стаяў. Мы хадзілі па жвірыстай насыпі і яна
расказвала. Я слухаў, слухаў напружана, шчыра, каб
улавіць у гэтым высокім маладым голасе перажытае.

Сонца пякло асеньняю ўтомаю, і мы селі на лаўку
пад каштан. Украдкаю глядзелі адзін на аднаго, шу-
калі падабенства з мінулым. Дарэмна:—у яе былі
толькі сінія вочы.

Пасьля ўсплыло пукатае.

— Помніш, Гэля, як разам пасьвілі каровы?
Я помню.

— Помню,—адказала ціха.

Так.

Але цяпер ня была яна пастушкаю. Прайшоўшы па
шляху гора, бяспрытульнасьці і могілак яна ішла ў
навуку. Ё маладосьць нясла з сабою, як сымболь новае
вечнасьці. Слаўнае...

... Два званкі...

Нешта коратка рвалася і пякло нутро.

— ... Бывай...

Вочы гарэлі смагаю. Рукі сьціскаліся жалезам...

Ёй было: 18 год...

Полаччына, 1926 г.

ПОЭМА ПРА АНЮТУ

Кажуць, што пад Зарэцкага.

Анюта!

Помніш?—ты казалася:

— Напішы мне што-небудзь на памяць...

І гэта было тады, калі, схіліўшы галаву мне на плячо, ты ўпівалася безгранічным парывам шчасьця. Твае вочы гарэлі агнём. Здавалася: яны ніколі не патухнуць,—яны будуць глядзець і ў даль дзён бегатні, як глядзелі з-пад мошаставых броў на расхлістаны акорд сэрца.

Мы сядзелі ў сетцы шэптаў стагодніх вязоў і клёнаў. Ноч была. Была такая стройная ноч у сугучнасьці нашых імкненьняў. Хацелася піць, цалаваць вылуджаны пэндзэлем месяца дол. Думаць хацелася ў пялёстках волкіх пачуцьцяў. Маўчаць хацелася.

І ты тады сказала:

— Напішы мне што-небудзь на памяць...

Я не напісаў табе, бо баяўся, што ты мяне крышку кахала. А можа яшчэ хацела пакахаць—ня ведаю,—але нешта было падобнае. Я баяўся гэтага, бо ведаў,

што будзеш пасья чытаць і плакаць над гадамі. Я хацеў, каб табе лёгка было ветравець, і сказаў:

— Ня трэба...

Я не напісаў табе, бо ня быў поэтам. Ня мог выказаць таго, што магло быць у мяне на цаліне разгойсанага сэрца. Баяўся, каб ты пасья, чытаючы, не сьмяялася з мяне, і сказаў:

— Ня трэба...

Мне нудна было. Я знаў, што адзіным чалавекам, які мог-бы мяне паставіць на роўні з гэтаю ашаломленаю грамадою, куды я выпадкова папаў,—была ты. Было многа. Розных было. І ўсе былі бястурботныя і самаздаволеныя. Пілі сягоньяшнюю смагу, ня ведаючы аб заўтрашнім дні. Музыка грымела. Грымелі сьцены. Грымела грамада ў воплесках электрычных лямпачак і брыльлянтаў.

Ты была ў віры.

Я пазваў цябе.

Села. Гаманіла. Мне было весела. Я быў п'яны—п'яны табою. Не кахаў цябе, а—так. Весела было з табою.

У шырокім галіфэ цябе паклікалі. Два разы. Праходзячы міма нас.

Ня ведала, што рабіць. Я сказаў: «можаш ісьці», а ты ціха шапнула на вуха:

— Я ня люблю яго. Ён праціўны, але... крышачку падабаецца. Выбачай...

Юркнула. Вінавата—ніго шчасьліва—пазірала,
праходзячы ў кругу кулястых, на мяне.

Я ўспомніў твая вочы, калі, прагна вырываючыся
з орбіт, мне казалі:

— Напішы мне што-небудзь на памяць...

Я спаткаў цябе на вуліцы. Шумеў горад. Шумела
жыццё.

Ты ішла пад-пашку—з вылашчаным ілбом і чара-
вікамі—інтэлігентам. Інтэлігент ішоў панура, мераючы
лічаныя крокі. Ты сьмяялася, зьвінела, зазірала на
яго канарэйкаю і ішла. Інтэлігент гультайна, чуць-
чуць, усміхаўся. Здавалася: ён думаў аб нечым
больш важным.

Сустрэліся.

Чуць-чуць схіліла галаву ў прывітаньне.

Прайшлі. А вір духоў віўся за вамі і зьвінеў у ву-
шах твой голас.

Я азірнуўся.

У заігрываньнях віхаўся твой капэлюш і вы зайшлі
ў кафэ.

Праз гадзіну я цябе бачыў едучы на рамізьніку
з другім—п'янаю...

Пасьля ты акунулася ў стромасьць жыцця. Раст-
варалася ў ім. Падала ніц. Смактала слодыч і смагу,
каб усмактаць і нязьмераны бруд, што даваўся аго-
ніяй пахмельля і ласак. Ты не змагла захаваць пры-

гожага. Раскідала яго. Жыцьцё аддавала капрысам,—але нічога не асталося пасья, бо засаб выпіла.

Тады разьбітаю, стомленаю асталася. Адышлі ад цябе. П'ючы пеністае, шалёнае віно, яны таксама выпілі і цябе. Пасья кінулі, бо ня можа хвілёвае быць вечнасьцю.

Адна апынулася, адарваная ад паступовасьці клапатлівага жыцьця. Сьціснутая абцугамі пукатае рэчаіснасьці.

Можа цябе грызла тады сумленьне. Можа вырвацца хацела куды. Але бяз сіл асталася—глыбока запала атрута несупярэчнасьці, смактала багна.

Тады жыць захацелася ўпарта, запальчыва. Але глуха рагатала страчаная зграбнасьць прастаты.

Роспач паднялася. Выразная, аграмадная, як ноч... Ня было з чаго жыць табе...

Была зіма. Вечар быў цёмны. Было холадна і калюча.

Я ішоў за горад. Мне хацелася выйсьці ў гэтую цёмную ноч, за шум. Дыхнуць там сьвежае паветры сьнегавых палёў і, скрыпаючы ботамі па гладкай бліскучай дарозе, думаць і думаць. Я любіў такія вечары.

Выходзячы за горад, на шлях—я там адзін спацыраваў і, дачакаўшыся месяца, любаваўся, як ён цешыцца пералівамі пухкага сьнегу. У мяне тады складаліся песьні. Я тады рабіўся поэтам, уяўляючы адтуль

бурлівы горад. І—хацелася абняць увесь гэты неабсяжны сьнегавы прастор і шаптаць яму сваю душу.

Я ішоў за горад.

Мяне нагнала постаць.

Юркнуўшы крыху пад ногі, сказала:

— Выбачайце.

— Калі ласка. Нічога.

— О, вы надта добры.

— Звычайны.

— У вас павінна быць добрае сэрца.

— Звычайнае.

— Вы—павінны быць добрым самцом.

— ?!?

Я здзівіўся. На крышачку супыніўся.

Постаць зарагатала атрутным сьмехам.

— Спужаўся?..

Ізноў—той-жа самы сьмех.

Стала страшна. Неяк брудна стала. Хацелася кінуць падарожніка і пайсьці назад. А постаць ішла поруч. Узяла пад-пашку.

Скаланула ўсяго.

— А што—хіба вы яшчэ дзіцё? ха-ха-ха...

Хацелася рвануцца. Штырхнуць гэтую чорную здань.

П'яўкаю прысмакталася.—Ішла.

Я п'яны быў. П'яны выпадкам. Зьявішчам. Ашаломланы быў...

— Вось мая кватэра... Я вас знаю. Ведаеце... мне трэба... Я хачу вамі перадаць... знаеце... Словам—

зойдзем на хвілінку да мяне і будзеце ў курсе справы.
Добра? О, пэўна—вы-ж добры... Зойдзем...

У маленькай цёмнай бакоўцы.

Постаць шастала адзеньнем. Не паліла агню. Пад-
бегла распранутаю—без паліто. На ложкак села. Гамо-
ніць. Заманьвае.

— Эх, і трус-жа вы. А як-жа на фронт вас пасы-
лаць, калі вы і бабы баіцеся?..

Стала злосна.

— Палі агонь!

Сядзела.

Стаяў сярод бакоўкі. Рашыў. Падышоў да стала.
Запаліў сам.

— ?!?

... Доўга ня зводзіла воч. Пасьля кінулася ў пась-
цель і заплакала.

Гэта была ты, Анюта...

Ты не хацела слухаць. Цябе цягло ў гэты вір рас-
пусты. Загінуць хацела канчаткова.

Я не пакідаў цябе. Мне было страшна цябе пакі-
нуць. Шкода было. Шкода было тых гадзін, што за-
сталіся пад вязамі. Шкода было маладога жыцця.

Плакала. Грызла зубамі вярхоўкі моральных зьвя-
зай, а я віў новыя.

Я прыносіў табе кнігі. Шашкі прыносіў. Музыку. Мы сядзелі вечарамі з табою. Ты іншы раз у часе песьні пад гітару абрывалася і плакала. Тады ня сцешыць цябе было. Цела ўздрыгвала ў рыданьні. Вочы распухалі ад сьлёз, і ты казалася:

— Пусьці.

Я табе гаварыў пра кіпучасьць, пра жыцьцё. Пра размах нашае творчае сілы. Пра наш задор і волю.

Дні цяжкі. Ты стала прасіць, каб я прыносіў больш кніг. Каб сам прыходзіў да цябе, і абяцала ня плакаць.

Пасьля ты была на фабрыцы. Панура пахіліўшы галаву, ты стаяла ля свайго варстату. Ты можа думала тады аб чым. Можа марыла. А можа забывалася і пералівала душу ў шум шасьцярэнь і пляск пасаў...

А помніш, як баялася ты, калі першы раз мы прышлі з табою на комсамольскі сход? Помніш, як ты села з самага заду і час-часам казалася мне:

— Хадзем.

Табе было душна там. Сорамна. Табе здавалася, што на цябе ўсе глядзяць і зараз пачнуць тыкаць пальцамі:

— Простытутка!

Помніш пасля, як сама стала комсамолкаю? Як сама горача гаварыла на сходах?

Ты сьцэпала галавою, закідала валасы на патыліцу, а ў вочах гарэў цудадзейны агонь: жыцьця, барацьбы і запалу.

Здавалася: ты сама тады была ўвасабленьнем жыцьця...

Анюта!

Паглядзі, які шлях нас маніць сваімі сьцягамі куд-
равых бяроз. Паглядзі, як сьмяецца расхістаны акорд
дзён нашае вясны, нашае няўтомнасьці...

Анюта!

Ты сама сьмяешся, гледзячы гэтай радасьці ў вочы.
Ты зацягваеш песьню:—

Ад веку мы спалі, і нас разбудзілі,—
Мы знаем, што трэба рабіць...

і тваё сэрца самаволіць у парыве пасьпелых овацый.
Хочацца абняць і пацалаваць празрыстыя крыльлі
нашых імкненьняў.

Мы ідзем поруч з табою ў будучыну, а ты шэпчаш:
— Гэта ўсё напісаў ты мне на памяць..

.....
Полаччына, 1926 г.

ШОРСТКАЯ ДАРОГА

(Контурь)

Час вайны.

Час наступленья немцаў.

Час наступленья расейцаў.

Зьбежанцы.

І от—цягнуцца дарогі беларускія: вузкія і шырокія, простыя і ізьвілістыя, гарачыя і пыльныя, брукаваныя і прасёлачныя. А па іх:

з вялікімі даліжанамі, з рызьзём—з астатнім скарбам, упакованым і прывязаным;

з дзеткамі: змучанымі і загарэлымі;

з старыкамі і жанчынамі: абадранымі і зьнямогшымі—доўгаю вярхоўкаю цягнецца абоз.

Стукаюць прывязаныя да білаў вядзёркі. Грукаюць падкаваныя конскія капыты. Шлёпаюць астокі і босыя, патрэсканыя, з запечанаю кроўю—ногі.

Паганяюць.

Ідуць.

Хістаюцца.

А дарога далёкая, упартая, як далёкае і ўпартае жыцьцё чалавека.

Ён выехаў з Віленскае губэрні. Не хацеў ехаць, але казакі прымусілі гарапнікамі. Тады злажыў свае пажыткі—можа патрэбныя, а можа і не патрэбныя—запрог коніка і пакінуў родны куток, вёску і могілкі, дзе matka яго, двое дзетак пахаваны, дзе ўся радня. Разрывалася сэрца, калі за гарою і вечарам—зірнула апошнім доўгім поглядам яго радзіма.

Тады суняўся. Азірнуўся. Уцёр шапкаю набутлыя вочы і доўга глядзеў на тую сіняватую палоску пакінутых гумнаў і хат, пакуль сінь не змяшалася з вечарам, пакуль не змяшалася неба з зямлёю.

— Бывай, родная... Бывайце, палеткі—можа больш не давядзеца бачыць вас, каб радавацца і плакаць з вамі. Бывайце доўгія, вузкія палоскі, можа больш не давядзеца хадзіць па вас і любавацца ўраджаем...

Гэтак ціха шаптала яго пасіненлыя вусны. Гэтак ціха ныла яго—падарванае горам—сэрца.

А побач стаяў запрэжаны мізэрны каняка.

А побач тулілася да даліжана сям'я.

— Ня плачце, дзеткі. Можа дасць бог нічога і ня здарыцца... Можа вернемся. І ты, жонка, не гаруй. Нічога ня зробіш. Засталіся—горш было-б. Так—хоць жывы мо' будзем.

Вялымі рукамі ўзяўся за лейцы.

— Но-о, гняды-ы!..

Нічога ня бачыў больш.

І ня чуў.

Кругом стаяла ноч, а ўперадзе далёкая і ўпартая дарога.

Многа грукалі калёсы. Многа міналася дарог і ўзгоркаў. Ехалі. Многа ехалі. Сустракалі сьпякоту і пыл, пот і ўтому, гора і няшчасьце, голад і распач у адчуваньні свае мізэрнасьці і непатрэбнасьці. А каму яны патрэбны? Хіба мала іх такіх: бяздомных, галодных, змучаных? Хто будзе карміць іх? За што?

Пасьля яшчэ горшае гора прышло: вялікае, бяс-крайнае. Ля шашы, на шырокай мураве ён пахаваў жонку і сына. Ціха сканалі яны: без дакору, бяз сьлёз. Плакаць ня было чым. І гаварыць ня было чаго. Нашто?

Тады паставіў на могілках два бярозавых—белых, з карою—крыжыкі, памаліўся, пацалаваў курганкі і... далёкая і ўпартая дарога ляжала грознаю непераможнасьцю перад яго жыцьцём.

Астаўся з апошнім сынам—васьмігодкам.

І от грукаюць калёсы па шашы. Марудна накручваюць яе на шыны. Панура ступае з нагі на нагу гнедка. Ідзе. Многа ўжо ўвайшоў ён. Многа пакінуў сёл і сілы ззаду. А цяпер змучаны, схудалы, яшчэ ня бачыць канца адшліфаваных, белаватых каменяў.

Навокал пякельная цішыня. Падае расплаўленае сонца ў згушчоную гарачыню. Сочыцца пот. Есца пыл. Высыхаюць губы і смагне нутро. А вочы гараць вар'яцкім бляскам распачы і зьнямогі.

Поруч сядзіць маленькі васьмігодак. Тонкімі рукамі ўшчаміўся за аглабіну. Ножкі яго схаваны ў лахманы, а галава вяла падае на плячо і грудкі.

— Татка, о татка, есьці хочацца.

«Есьці хочацца»—нашто ён кажа гэтыя два словы? Хіба ён ведае, што ўкладаецца ў іх усё жыццё яго: маленькае, чахлае? Хіба ведае ён, што гэтыя словы такія пукатыя і так глуха прыдушваюць дзень?

Маленькія гарачыя вочкі глядзяць, просяць, залазяць на дно душы, каб нічога не знайсці там, каб яшчэ больш глядзець і прасіць.

— Няма, сынку, даедзем—папросім.

— А куды даедзем, татка?

— Да людзей; папросім—дадуць можа.

— А мамка наша таксама едзе?

Што адказаць яму? Нашто глядзяць так глыбока гэтыя вочкі? Хіба могуць ведаць яны пра законы чалавечых праў на жыццё?

— Но-о-о-о!..

Гэта ён тузануў гнедку, каб ня знаць, што яшчэ глядзяць і пытаюцца ў яго маленькія, распаленыя вочкі.

Калі прыдушыла ноч горач і смагу, калі пахавала ў сабе пыл і сьпякоту—над галовамі рассыпаліся халодныя зоры. Можа была мяккая ноч, можа маўчала яна,—але зьвінела напярэмымі струнамі вострае млявасьці.

Тады зьвярнулі ў прылесак. Адпрэглі коніка. Прыпялі яго, каб ня знаць, што ён ня можа ўцячы. Невялічкі агоньчык калаціў згушчоную цемнату. А яна асядала клейкая, мяккая—і падала ў цішыню.

Паджарылі апошнюю падораную, а можа абмененую на дабро, скварку.

— Ежма, сынку, заўтра, можа яшчэ дзе дастанем... Коніка прадамо. Ён ня можа ісьці ўжо. Можа хто купіць...

— А куды мы так доўга едзем, татка?

— Куды? Хто яго ведае, сынку. Вайна, бачыш. Выгналі нас. Едуць усе...

— А дадому мы паедзем?

Ён не адказаў. Ён ня ведаў што адказаць. Лавіў доўгі, сіні піск галавешкі, гледзячы ўпарта ў вогнішча. Глыбока ўздыхнуў. Ноч праглынула гэты ўздых сваёю густатою.

Тады доўга сядзелі так і, калі патухалі попелам галавешкі—заснулі ціха, як у шалёнай стромасьці ціха падае зорка.

Зноў звонкае неба і шырокая даль.

— Но-о-о-о!

Але панура перастаўляюцца—са зглоданымі падко-
вамi—ногі. Паволі перакідаецца з аглаблі на аглаблю
сухі касьцісты гнедкаў крыж. Цяжка даецца кожная
цаля абглоданае коламі шашы. Дапякаюць авадні:
кружацца, зьвіняць. Смокчуць апошнюю кроў, а ён—
ня чуе іх. Паволі толькі метае галавою і, здаецца—
цяжкая яна, бо ападае ўніз, як чужая.

— Но-о-о-о!

✓
А даль зьвініць нямым, сінім бяскраем. А сонца
зноў сочыцца смагаю. Зноў парыць яно, каб капаў пот,
каб рэзаўся ён і высмоктаў сілы.

— Но-о-о-о!..

Яго не хацелі браць. Каму ён пагрэбен? У гэтакі
час? Нашто? Сваё, нажытае пакідаць давядзецца.
Трэба ехаць. Хіба ўсё можна забраць з сабою. Нашто
каму гнедка?

Яго не хацелі браць. Ён ня мог ісьці. Далёкаю,
шорсткаю дарогаю ён пагубляў свае сілы, каб не вяр-
нуць іх і каб ня губляць больш.

Залатоўку са збруяю далі—няхай будзе. Адпачне—
можа паправіцца. А яны—

у далёкую сіль пайшлі пехатой.

Дзьве постаці.

Адна—высокая, худая, тонкая—як шкілет, з начэп-
ленымі лахманамі і распаленымі вачыма, каб насіць у
іх безгранічную распач і смагу. Другая—маленькая,
мізэрненькая, з тонкімі ручкамі і патрэсканымі на-
гамі—маленькі камочак жыцьця—з упалымі ямкамі
для воч.

Многа пройдзена дзён. Многа адсечана дарогі, але
бясконца паўстае яна перад вачыма: шорсткая, камен-
ная. Шырока раскідаецца даль. Яна ўпіраецца ў сіль,
каб ня знаць: дзе край яе, дзе канец. Зямля гарачая і

жорсткая. Шаша—цвёрдая і ўпартая: бязьлітасна доўга цягнуцца яе адшліфаваныя каменны. Мяшаюцца крокі і дні, горач, і смага, сонца і пыл. Верставыя слупы мінаюцца марудна і нехаця і кожны з іх паўстае новаю гранню да заўтрага. Мінаюцца зьбежанскія могілкі, крыжы, што стаяць аградаю каля шашы, каб гаварыць пра вар'яцтва чалавечае нікчэмнасьці. Яны праходзяць галярэямі няведаных, забытых мучальнікаў за свой крок, за сваё права на жыцьцё.

... Верставыя слупы паўстаюць такімі грознымі судзьдзіямі за заўтра. Вочы інстынктыўна, змучана хапаюцца за іх, каб ня знаць, што яшчэ многа трэба мінаць іх і—ня лічыць. Яны ўпарта падаюцца так. Так мала сілы застаецца, каб пераступіць яшчэ адну паложаную грань.

Неба навісае сьлепкаю, калючаю бельлю. Шаша пыліцца горкім, роўным—зьмяшаным з паветрам—пылам. Па бакох рыжая, жорсткая, іржавая трава: высушаная, згладаная бязьлітасным сонцам. А яно ліпкае, гарачае і кругом нічога няма апроч яго і расплаўленае цішыні. Хоць-бы падыхнуў маленькі ветрык, каб распражаным нутром злавіць хоць кропельку сілы. Хоць-бы дзе ручаёк...

А дзьве постаці ідуць. Адна адну трымаюць за рукі...

— Татка, о татка, ногі баляць. Ці зараз мы дойдзем?..

І гэты тонкі зможаны галасок нейкім уладным уда-
рам адсек нітку азначанае дарогі. Дзеравяныя, здрант-
велья яго ногі раптам спыніліся як-бы лопнула спру-
жына заведзенага мэханізму. Тады ў яго паднялася
рука, каб абцерці пот з маршчыністага твару. Але яна
бясьсільна апусьцілася правёўшы па аднэй шчацэ. Мут-
нымі, бяссэннымі вачыма ён яшчэ раз зірнуў у даль
па вярставых слупох, а пасля ўзяў гэты—маленькі
камочак жыцьця—на рукі і закрочыў зноў.

Плечы яго горбяцца. Тырчаць вострымі краямі,
падымаюцца да галавы і, здаецца—ад гэтае худобы—
на плячох прашмулелася сьвітка. На шыі, ззаду, на-
пяліся дзьве жылы для таго, каб не ападала на гру-
дзі галава. Шапка—запыленая, спаракнелая—праз
дзіркі выкідае паблытанья жмуткі валасоў. Сьпераду
яны вырываюцца мокрымі пасмамі і прыліпаюць да
імба. Твар пераплёўся бліскучымі маршчынамі. У за-
жмураных, ад сьпякоты, ямках тлеюць нейкім слабым—
але гарачым—трымценьнем вочы. Можа ад таго ў
іх такі палахлівы, бяссэнны агонь, што заліваецца пот-
наю гаркатою. Але яны напружана, востра ўпіваюцца
ў каменную бэль шашы, як-бы там—далёка, у неба-
схіле—захавана тое, чаго ён шукае, нясучы для яго
свае жабрацкія дні і канчатковы пункт свайго жыцьця.

На руках сын—гэты канчатковы пункт... І для яго
ён сіліцца пераступіць новую і новую грань верставых
слупоў, што паўстаюць грознымі судзьдзямі за заўтра.

А яны так марудна, роўнадушна праходзяць, як роўнадушна сьпёкаю сочыцца дзень. Сіл няма. Яны выліты потам і пагублены крокамі доўгае, маўклівае дарогі, каб азначыць вялікую пуціну чалавечага жыцьця.

Падкошваюцца ногі. Глуха сапуць грудзі. Яшчэ адзін крок—адзін дзень... А маленькія сынавы ручкі ў бясьсільлі пальчыкамі выпускаюць сваю апору—чахлую сьвітку на заостраных бацькавых плячах. Зьліпаюцца вочы, а тонкія, зьбялелыя губкі чуць шэпчуць:

— Татка, піць хочацца.. піць... дзе мама наша?..
А ён ідзе. Ён прыгне пераступіць яшчэ адзін крок, яшчэ адну грань... Пасьля ўжо губкі ня шэпчуць, ня просяць піць, а ручкі апушчаюцца, падаюць уніз і трэпляюцца атадраным рукавом.

Цяжар зрабіўся цяжкім, вялым.

Ён супыняецца і глядзіць на сына. Бочы заплюшчаны няшчыльна зьнітаванымі павекамі, з-за губ глядзяць напухлыя дзясны, зубы, а на твар—бельюшашы—лягла сьмерць.

Тады галава яго паднялася ў налітае сонцам неба, а з грудзей—глухім, адчайным хрыпам вырвалася:

— Г-госпадзі!..

Здавалася: гэта рвалася яго нутро, і стогн, як шоргат падранага палатна, скалануў дзень.

Пасьля ногі падкасіліся сагнуліся і ён ціха апусьціў на зямлю свой невялічкі скарб, каб знаць, што палажыўшы яго—яшчэ цяжэйшаю зробіцца ношка жыцьця.

Яшчэ адзін крыж дадаўся да галэрэі няведамых, забытых мучальнікаў за свой крок, за сваё права на жыццё. Яшчэ адна маленькая, няпрыкметная магілка. І ён пакінуў яе, змачыўшы сухімі слязамі адгарэлых воч. Яна аставалася ўсё болей і болей ззаду па меры таго, як усё болей, і болей наперад падавалася яго постаць. Толькі мала сілы асталося ў ёй. Толькі цяжкімі, дзеравянымі парабіліся ногі. Яны блытаюцца і чапляюцца адна за адну. Плечы горбяцца і вострымі краямі праціраюць сьвітку. Грудзі дыхаюць цяжка, прыдушана. Губы сьпяклія, пасмаглі і ніжняя зьзяе чырвонаю шчэлкаю. Сьпякаецца кроў і трэскаецца новаю ранаю, а пот разьядае яе і падае ў пыл.

— Г-госпадзі!..

Неба наліваецца расплаўленым сонцам і трымціць сьпёкаю. Шаша пыліцца горкім—зьмяшаным з паветрам—пылам. Па бакох рыжая, шорсткая, іржавая трава.

Ён ідзе, блытаецца. Можа ён ня хоча... можа няма куды ісьці яму, але заведзеная спрунжына яго бытнасьці хоча адкруціцца да канца, каб зьмераць чалавечую сілу і распач. У вушах глухі звон. Навокал смага і горач, а перад ім:—

далёкая і ўпартая дарога, як далёкае і ўпартае чалавечае жыццё.

Менск, 1928—29 г.

ЗАРУБЧЫК

Паданьне

Я еду па вузкай аржаной дарозе.

Глыбока ўрэзваюцца каляіны ў аксамітную мяжу дарогу. Часамі пападаюцца ямкі з двух бакоў і, перажджаючы іх, я калышуся на сваіх драбінках, як у калысцы.

Конь бяжыць. Пырхае і патрэсвае грываю. Пуга схавана ў драбінках, а калі мне хочацца паддаць каню больш духу, дык я крышку сьцебану ляйчынаю ды гукну:

— Но-о-о!

Тады зноў пырхане, страсяне грываю, грукне капытамі мой буланы, і я адчуваю прыемную дрыготу.

Нагнаў хурманку. Падняў галаву, каб паглядзець. Мой конь штырхануў чалавека на драбінках.

— Но-о, пашоў, ваўкі на цябе-э-э!

Па голасе я пазнаў, што гэта ўжо чалавек стары. Неўзабаве ён азірнуўся, і я разглядзеў шырокую белую бараду і—у руцэ—пугу.

— Далёка едзеш, дзед?—гукнуў.

— А-а?

- Далёка едзеш,—пытаю?
- Далёка, дзеткі... Н-но!—і тузануў каня.
Калёсы затрабашчалі. Я чакаў другога моманту.
- Адкуль сам будзеш, дзед?—запытаўся я, калі нагнаў зноў.
- Далёка яшчэ... Праснакі ведаеш?
- Чуў крыху.
- От я адтуль і буду.
- Ага,—сказаў я крыху пра сябе, як-бы гэтым даючы ведаць, што Праснакі і мне крыху вядомы.
- Дык дзе-ж начаваць будзеш, дзед? Хіба заедзеш куды?
- Што?
- Я паўтарыў.
- А от выедзем з жыта, прыпынімся ў ляску і пераначуем. Ноч добрая павінна быць.
- І сапраўды, мелася быць добрая ноч: неба чыстае, звонкае, а ў вечар асядала дзёнешняя гарачыня і смага.
- З дарогі звярнулі на поплаў.
- Праехалі поле. Дарога схавалася ў павуцінны змроку, а калёсы—як па абрусу—ціха пашлі па поплаве. Неўзабаве мы пад'яжджалі пад невялічкі, а можа і ніштаваты гай. Дыхнула вільгацьцю і пахам густое зелені...
- Абраўшы мясьціну, мы паадпрагалі коні, папуталі іх і, абганяючыся ад камароў, пачалі раскладаць агонь.

... — Э-э, дзеткі, ды што і казаць,—бывала я, як быў хлопцам, дык мне ўсё ніпачым было: ніякіх ні страхаў, ні прыстрахаў не баяўся, а цяпер ня тое, дзе там ужо... старасьць.

І ён змоўк.

Агонь патрэскаваў. Іскры падымаліся над полымем і бяссьільна ніклі ў гаматнасьці ночы. Бляск аддаваўся на дрэвах і яго твары. Широкая, белая барада лажылася на грудзі. Пры агні яна здавалася кудзеляю. Старэнькая каўтунаватая шапка нахлабучана, а з-пад казырка навісалі над вачыма шырокія, і таксама белыя, бровы. Вочы гарэлі. А можа яны былі вадзянымі і толькі пры агні здаваліся бліскучымі.

— А якія-ж страхі, ты, дзед, бачыў?—запытаўся я з цікавасьцю даведацца аб чым-небудзь фантастычным і нязвычайным.

— Якія страхі? Э-э, ды ці перакажаш іх. Многа бачыў я на сваім вяку ўсякае ўсячыны. У-у-гга...

— І не баяўся?

— Чаго-ж баяцца?—я быў дуж! Бывала на ўсім сяле мяне ніхто ня мог здолець. У лесе шулы—адзін клаў... І адзін на траіх конях вазіў,—дадаў з важнасьцю.

— Уперад, кажуць, усе людзі былі вельмі дужыя.

— Дужыя. Мой бацька, нябожчык, сам з лесу на плячах сенцы вынасіў. Ого, даўней былі людзі.

Гутарка пашла ня туды, куды мне хацелася. Мне хацелася, каб ён расказаў пра якія-небудзь страхі. Любіў я розныя такія штукі, падкрэсленыя фарбамі геройства ці трусельвасьці і таму зноў запытаў:

— А ці здаралася з табою што-небудзь страшнае, дзед?

Ён крыху падумаў.

— Як-жа,—здаралася.

— А як гэта было?

— Ды вось так і было.

«Пачынае,—падумаў я,—ну і добра».

— Так і было... Ішоў, гэта, нешта раз я з воласьці. Ноч цёмная, хоць на ражон узьбіся—як у склепе. Ведаеш так гэта дарогу напамяць—і ідзеш. А ісьці трэ' было паўз могілкі, што ля Карачоўшчыны, і от, казалі, што ля іх нешта пужае. Падходжу гэта. Неяк і страшнавата стала: спужае, думаю, і мяне якая трасца; ведаць-жа ня ведаеш, дзе што трапіцца.

Раўняюся з могілкамі—ціха, здаецца, прыслухоўваюся—аж мармыча нешта. Ну, думаю, мерцьвякі балююць. Страшнавата, а стаў дый слухаю:—грукае нешта. Чорт ведае, што рабіць. Уцякаць?—зырнешся аб што-небудзь ілбом так, што і бацькі не ўспамянеш. Пайду, думаю, зірну,—дазнаюся, што за трасца пужае там; сьціснуў, гэта, свой кій ды туды. Падыходжу і што-ж ты думаеш?

— Ну?

Дзед падняў галаву і глянуў мне проста ў вочы.

— Дурны Тадэўшаў Яўхім ляжыць плячыма на магіле, сьпявае нешта ды ў тахту і барабаниць нагамі па крыжы!..

Слаба, шырока зарагатаў. Я падтрымаў яго.

— От зараза! І што-ж ты з ім зрабіў?

— Што-ж,—выджголіў добра дый пашоў дадому...
Вось і страх.

Я рагатаў. Ён паправіў шапку і набіў люльку.

— У-уга! Ці раз мяне страшылі—і нічога.

І ён зноў расказаў, як яго душыла нешта на нач-лезе, а ён маліўся богу, і як пасья на тым месцы трава высахла. Пасья расказаў, як яго былі апанавалі ваўкі, калі ён ехаў з лесу, і яшчэ шмат забаўных штук, якімі так багата старасьветчына.

Агонь патухаў. Я паднёс больш галья і, калі зашугалі тонкія іскры,—зноў патривожыў дзеда:

— Дык і на паляваньне, кажаш, хадзілі?

Ён зірнуў на мяне.

— А як-жа. У-у-гга! Бывала як загадае Вароніч (пан гэтакі быў у нас, што ў Рэчышчы маёнтак меў), як загадае, бывала, зрабіць там і там аблаву—хто з ім паедзе?—я, Зарубчык. Хто хутчэй заб'е?—Зарубчык. Мяне пан любіў. Бывала: «Зарубчык, на паляваньне хачу ехаць з табою!»—і едем. Нават стрэльбу сваю мне даў. І цяпер яшчэ вісіць на сьцяне ў мяне. Добрая пістаноўка... У-у-гга!..

Абое мы сьціхлі, бо я думаў пра гэтага пана і пра самога дзеда, разважаючы, што не дажыву я да такіх сівых гадоў, каб мець у сабе такі багаты скарб

падзей і так многа ўспамінаў. А дзед прущікам вачаў вугольле; ашчаперыў рукамі падкурчанья калені, а пасья—нізкі і слабы, з хрыпотаю, пачуўся яго голас.

— А часамі сярдзіты быў пан...

Ён яшчэ на хвіліну змоўк, уставіўшы на агонь вочы ды тады зноў пачаў.

II

— Як цяпер от памятаю адну рэч. Проста так і стаіць перад вачыма яна—такая бялявенькая ды маладзенькая. Прыгожая была дзяўчына. Алінаю звалі—дача панская была. Такое вясёлае дзяўчыны я за свой век яшчэ ня бачыў—як званок які: вечна, бывала, у песьнях ды ў кветках. І добрая-ж яна была...

Ня ведаю, чаму дзед глыбока ўздыхнуў і пачаў толькі пасья паузы.

— Бывала, увечар бегае-бегае, а пасья напаткае мяне за агародамі, падкрадзецца з-пад цішка ды скок мне на плечы.

«Я,—кажа,—спужаць цябе, дзед, хацела», а пасья давай рагатаць ды церабіць мяне за бараду.

Сядзе, гэта, бывала, ля мяне, перабірае кветкі пальцамі ды пытаецца ці харошых кветак яна нарвала. Пасья, гэта, завядзе ў сад,—а сад вялікі быў у пана,—пасадзіць мяне на лаўку ды давай праціць, каб я што-небудзь раскажаў ёй. Ну, а я шмат чаго ведаў. Гавару, гэта, бывала, а яна слухае, як

анёлак які,—не сьцепанецца, толькі ўжо калі кончу, дык уздыхне глыбока-глыбока, ды, каб пахваліць мяне, скажа:

— А многа ты казак ведаеш, дзед.

— Уга, кажу, ці гэта я ведаю,—я вам яшчэ ня гэтулькі раскажу, толькі каб от бог даў назаўтра дождж не пашоў, а то сена замокне.

Але яна ўжо і ня слухае. Сажмакае абяруч свае кветкі прысьне сьмехам, падзякуе, ды зноў зьнікне раптам між парэчніку...

— Так. Добрая была дзяўчына, але ня добрая доля ёй выпала. І сама завяла, як кветка і зьнікла раптам...

Нутром я пачуў, што тут пачынаецца нешта, у чым можа быць захавана трагедыя чалавечага жыцця, а таму не забавіўся запытацца:

— А што з ёю здарылася, дзед?

— От слухай-жа,—пачаў ён і, калі зашамкалі сухія, хрыплівыя словы яго,—то я палажыў бараду на далоні і ўжо больш не перабіваў яго.—Быў у яго, у пана гэтага, парабак. Ігнатам звалі. Здаровы ды харошы быў хлопец. Высокі такі ды стройны. Валасы ў яго былі доўгія, русыя. Вочы такія шэрыя ды добрыя. А на начлезе, бывала, песьню калі зацягне, дык аж ноч разьлягаецца.

Але не на дабро гэта пашло. Палюбіліся яны з гэтаю самаю Алінаю. Хто яго ведае, чаму гэта так вышла, але часта, бывала, яны сходзіліся ноччу ў садзе,

Пан ня ведаў аб гэтым. Дый ніхто, апрача мяне, ня ведаў, а яны, як галубкі, злётваліся, каб украдкамі паваркаваць.

Тады от яна ўжо не такая вясёлая была. Прыцішэла неяк, патужэла і, можа ад таго, стала яшчэ прыгажэйшаю. Але ня бегала ўжо па садзе і не сьпявала, а толькі, бывала, ціха, поцемкам як падкрадзецца да мяне, стане гэта, схопіць за плечы ды гледзячы з просьбаю ў вочы:

— Дзедка, мілы дзедка, скажы Ігнату, што сёньня ў поўнач я яго буду чакаць у вішняку. Добра?

— Добра, добра, кажу,—скажу ўжо, а як-жа.

— Ну, глядзі-ж, дзедка, ня схлусі.

— Ды што, вы, паненачка, хіба-ж я...

А больш я і сказаць ня ведаю што. Ды што мне і казаць, калі яна ведае, што я ня хлушу, а гэта так сабе, толькі жартуе.

Ну, от так і палюбіліся яны, каб пан ня ведаў.

Але нешта раз вышла іначай. Выдалася добрая, памятаю, пагода, туды недзе пад прачыстую. Вышаў пан, пахадзіў кругом сядзібы, тады вярнуўся, паклікаў мяне дый кажа:

— Ведаеш, Зарубчык, сёньня трэба на паляваньне схадзіць; кажуць, там гэта ля Замурожнага дзічы многа ёсьць. Праспацыруем, мне от, кажа, хочацца праехаць.

— Што-ж,—кажу,—можна зьездзіць.

— Ну, от і маладзец. Дык ты там прыгатуй гэта ўсё,—абсядлай кабыліц,—ды мы з табою так пад

адвячорак, каб сонца з паўдня зьвярнула,—скокнем туды.

— Добра,—кажу.

З паўдня так гэта мы гуляючы і паехалі. Праяжджаем паўз арэшнік, аж паненку спаткалі,—гуляла.

— Доўга,—пытаецца,—ты забавішся, тата?

— Да самага вечара—адказаў пан,—а можа і заначуем у Трылесьсі.

— А куды цяпер паедзеш?

— Пад Замурожнае. Толькі ты, дзетка,—кажа,—ідзі дахаты—мама клікала.

Ну, і паехалі мы.

Мінулі, гэта, ашыяк, што ўпіраўся ў зяблішча, а пасья павандравалі да Замурожнага, бо там заўсёды, бывала, удоваль было і птушак і зьвярыны ўсялякае.

У Замурожным правалачыліся мы, гэта, ладнавата, але, можа, як на няшчасьце нічога добрага і не падседзелі. Забілі толькі аднаго зайца, дый-то нашчэнт папсавалі. Лаючыся нават хацелі, гэта, ужо і дадому варочацца, але раптам пан супыніўся дый кажа:

— Зарубчык!

— Што,—кажу,—пане?

— А ведаеш,—што каб гэта мы зірнулі пад Байдзіна, ня ёмка-ж так дахаты варочацца? Можа там што-небудзь і падстрэлім?

— Што-ж,—кажу,—можна.

Ну, і пагарцавалі мы. Гэта было крыху ўбок, але сонца яшчэ сьвяціла ўдоваль і можна было яшчэ

з гадзіну швэндацца па байдзінскіх нетрах. А там, гэта, лес такі вялікі быў, але калі глыбей ісьці, дык ужо балота пачыналася і працякала рэчка, што абгінала панскі маёнтак. Той бераг быў нізкі, у лазе, дык адвяхоркам, гэта, бывала, там самы качачы пералёт быў.

Ну, от і паехалі мы ў гэтае Байдзіна. Перагнулі пералесак, праскочылі праз прагаліну і апынуліся зноў у лесе.

— От тут,—кажа пан,—мы мусім хоць качак крыху папужаць, толькі трэба да рэчкі прабірацца, а што мы ня зможам, дык сабакі падсобяць.

— Але,—кажу,—пасобяць, чаму-ж не. Што-ж то былі-б,—кажу,—за сабакі, каб яны і птушкі не задушылі?

Блізу рэчкі пан і кажа:

— Ты,—кажа,—паставіш каня ды ад таго канца зойдзеш, а я буду цябе ля чыстага плёса чакаць.

Ну, і пашоў я.

Палазіўшы між лазьняку і ўпэйкаўшы штук чатырох гэтых птушак, я ўжо думаў і варочацца і, толькі гэта, выняў люльку, каб закурыць, як чую—нібы на некага пан сварыцца. Няўжо, думаю, мяне пракаўся. Але чаго-ж-бы ён, думаю,—гукнуў-бы калі што-якое.

Не прайшоў і гоняй, як чую стрэл, а пасьяля крык нейкі і плач. І нехта як-бы застагнаў. Нядобрае заскрабло мяне па скуры. Бягу і думаю: злавіў,

мусіць, нейкага абармота пан. Будзе клопату на ўсю дарогу.

Ажно калі падбег, гэта, я, дык аж не паверыў сам сабе. Ня ўсьпеў, гэта, і апамятацца, як пан закрычаў:
— Даставай!

Гэта ён загадаў даставаць човен, што гайдаўся на рэчцы, а ў ім ужо ляжаў падстрэлены на сьмерць Ігнат. А паненка падымала яго, ды прыціскалася ў плачы, як жоўты апалы лісток прыціскаецца ў халодную восень да сырое зямелькі. Толькі ўжо не сагрэцца гэтаму лістку. Так от і паненцы не сагрэць было падстрэленага Ігната. Ён канаў, і апошні раз,— бачыў я,—яшчэ павалодаў рукамі, каб адказаць на плач абдымкамі, ды так і застыў.

Калі дасталі човен, дык паненка кінулася на труп і доўга калацілася над ім, просячы, каб Ігнат устаў. Пасьля яна падняла галаву і зірнула на нас. Я ня мог глядзець—такою страшнаю яна зрабілася. Гэта былі ня тыя ласкавыя вочкі, што прасілі мяне, каб сказаць байкі ці сказаць Ігнату, каб прышоў у садок, а гэта былі вочы зьвера, што хацеў разарваць увесь сьвет. А валасы доўгія такія, раскіданыя... І от яна перш ціха, як-бы пра сябе сказала:

— Нашто вы забілі яго?

Пасьля раптам як-бы ўспомніла нешта. Адкінулася крышку на Ігната і, пранізлівым голасам, як-бы яна бачыла перад сабою сьмерць, крыкнула:

— Ня дам! Ня дам! Зладзюгі! Драпежнікі! Не адбірайце яго ад мяне?!

І мне здавалася, што гэта не яна, а гэтыя шырокія вочы яе так крычалі.

Тады зноў яна кінулася на труп, а пан замахнуўся і, можа гэта ад злосьці, пашчапаў сваю стрэльбу аб хвою. Пасьля прыкусіў губу, тузануў сабе за гузік і загадаў:

— Адвязі дахаты, а па яго заўтра прыедуць. Не ўцячэ!

... Так от і разлучылі гэту пару галубкоў...

Я не заўважыў, што дзед ўжо змоўк, і толькі, калі гэтая цішыня стала такою пукатаю,—ўспомніў, што я задумаўся. Дзед таксама тупа глядзеў на свае калені і, мусіць нанова ўспамінаў усё тое, што расказаў мне. Вочы яго сталі такімі сьветлымі, што мне здавалася—я праз іх бачу ўсе яго гады такія шэрыя і хрыплівыя, як цяпер ён сам.

— Так. Дрэнна было некалі—любіць і то нельга было таго, каго хацеў,—сказаў я, думаючы гэтым спагадаць дзеду, але ён не адказаў. Толькі пасля доўгае паузы зноў нібы ўспомніў.

— Добрая была дзяўчына, шкода мне яе,—і ўздыхнуў.

— А як-жа яна жыла пасля, дзед? Ці вышла яшчэ за каго замуж?

— Э-э, дзеткі,—не! Так яна і зачахла былінкаю. Схудала. Пастарэла раптам. Нават на сьвет божны не паказвалася. Адвяхоркам, гэта, толькі, бывала, пройдзе па садзе, а тады зноў, ціхая ды белая ішла ў пакоі. За ёю сачылі, баяліся пускаць нават адну,

але ня доўга яна пражыла. Аднае раніцы нешта, гэта, нашлі яе на беразе і, там, гэта, на цвінтары і пахавалі.

Так от і разлучылі галубкоў...

А пан пасья распрадаў маёнтак і таксама недзе зьехаў з паняю. Толькі пані па дарозе, кажуць, недзе памерла...

Паволі з торбачкі ён выняў кавалак сала і стаў на ражончыку падпякаць. Я таксама падтрымаў «кумпанію».

— От што бывала было, дзеткі,—дадаў ён пасья доўгага маўчаньня і ўжо варочаючы над вугольлем скварку.

— Дзіўнае, дзіўнае жыцьцё было.

— То-та-ж... Я шмат чаго бачыў у сваім жыцьці, ды мяне і паважалі бывала. Чуць дзе што каму трэба—да Зарубчыка ідуць парадзіцца. У воласьць, бывала, трэба—Зарубчык. Да спраўніка паехаць—Зарубчык. Раз нават аж у Вільні ад вобчаства быў. І там быў не апошнім. Зарубчык нідзе не падгаджваў... Ого, бывала...

Перада мною быў помнік, які мог вабіць аграмадным перажыткам падзей мінуўшчыны, дзе захаваны кавалкі чалавечага жыцьця і мізэрнасьці, афарбованыя ў размаітыя колеры, упрыгожанага сабою, побыту. Шмат у ім было тае надзвычайнасьці і орыгінальнасьці, якою так могуць ганарыцца старыя. Толькі мне, чамусьці, хацелася запытацца пра адно, што я зараз і зрабіў.

— А чаму гэта цябе, дзед, завуць Зарубчыкам? Можа гэта пан такое прозьвішча даў?

— Як?

— Зарубчыкам чаму цябе завуць? Можа пан даў такое прозьвішча?

Ён коратка зірнуў на мяне, а пасля перавёў вочы на смалячок і змоўк. Паправіў ламачча. Пабіў пруюікам па вугольлі, ад чаго падымаліся іскры і рассыпаліся ў згушчонай лістоце.

Уздыхнуў.

— Э-э, дзеткі...

«Тут нешта павінна быць»,—цюкнула мяне і я задаўся выяўленьнем гэтае гістарычнае надзвычайнасьці.

Раптам ён падняўся, крахтануў разоў пару і пасунаўся ў цемру.

Адышоў ад агню і я. Твар абхапіла лёгкая вільгаць і мяккая густата ночы. Сьвіснуў. Рэха пудка скаканула ў гушчу і ад мяккасьці—каротка абарвалася. Адгукнуўся мой конь.

Я падышоў пад яго. Пагладзіў грыву, морду. Конь слухаў, пакінуўшы на хвіліну жумрыць траву; пырхаў, цёрся аб плячо сківіцаю і скубаў за рукаў. Ад яго пахла перхацьцю і потам, а ў паветры згушчалася ноч і застывала ў бронзу лісьце.

III

Абняўшы калені і ўпёршы вочы ў вугольле, нібы там было нешта такое, што вырашала вялікае пы-

таньне чалавечае бытнасьці і таму нельга было адарвацца ад яго, каб не адарвацца і ад жыцьця,—дзед маўчаў. Суччо, іншы раз, пырскала снім піскам, але гэтая сіль аддавалася ў тонкай напятасьці прыжмураных воч. Відаць было, што ў галаве плылі нейкія важныя думы, а сам дзед, як-бы стоячы збоку, упарта суглядаў іх і—калі думы канчалі нітку свае плыні, не адрываючы ад іх воч, як-бы ўсьлед ім сказаў:

— Даўно гэта было, дзеткі. Ня пан даў мне такое прозьвішча, а людзі. Даўно гэта было.

Барада яго шавялілася, як на ветры, калі ён гаварыў, а словы шкрабаліся аб рэштку пакрышаных зубоў, таму былі такімі глухімі і выкідаліся жмуткамі, шамаючы ў барадзе.

— А як-жа гэта было?—запытаўся я, як-бы ўсю аповесьць ужо ведаючы, а шукаючы толькі прычыны.

— А было так. Некалі гэта яшчэ паны давалі мужыком на расьцяробкі балоты. І от хто больш мог выцерабіць, таму і аставалася гэтая сенажаць. Надзел такі ці што быў.

А ў дзеда майго былі, гэта, некалі тры сыны: Макар, Базыль і Якуш. Макар быў самы старэйшы—меў жонку і жыў на падзеле, а Базыль і Якуш пры бацьку жылі. Работнікі з іх былі ўдалыя, таму-то от яны і нажылі гэтае сенажаці дзесяцін мусіць са тры. Ніштавата меліся: быў і хлеб, і соль, і на блінцы хапала.

Але і тут без няшчасьця не абышлося. Трапілася гэта Якушу пакахаць муляраву дачку Марыну. Здаровая была дзяўчына, грудзістая такая. Вочы, як у лісіцы, а шчокі—як макаў цвет. Бывала, казалі, калі пройдзе па сяле, дык аж зямля стогне. Яна то і работніца, казалі, ніштаватая была, але распусна вяла сябе. На начлезе, дык хлопцы, бывала, толькі то і рабілі, што круціліся ля яе.

Дык от, гэта, і палюбіліся яны.

Час ішоў, а Якуш задумаў жаніцца. «Не магу,— кажа,— жыць без яе»—і ўсё тут. Бацькі ўгаварвалі— «яна сякая ды такая»—не! «Жанюся»—і кончана. Што-ж, дубінаю ня ўломіш—жаніся.

Ужо да вяселья рыхтаваліся, але раптам—зьнік Якуш, як камень у воду праваліўся. Рынуліся сюды, туды—можа дзе ў студню ўваліўся ці павесіўся— няма. Чакалі, чакалі, ды ўжо забываць сталі, а к гэтаму часу сталі, гэта, прападаць коні ў людзей. То з начлегу, то з хлява—зьнікне конь, і хоць ты гвалт крычы, нават сьлядоў не застанецца. Думалі, думалі і парашылі, што гэта Якушова работа. Але як было прышльнаваць? Баяліся яго, як агню—дужы быў ды адчайны. Так от маўчалі ды пракліналі ўтайкі ўвесь яго род. А яшчэ горш страху набраліся, як суседняя вёска, Канюхі, аднае ночы прахам пашла. Да тла выгарала. Нават ніводнага гуменца не асталося. Тады, гэта, вобчаствам пастанавілі зрабіць моцную варту, і калі толькі злачынец пападзецца,—наладзіць такі

самасуд, каб і дзесятаму было заказана, як чужыя коні красьці.

Пасьля гэтага тыдні праз два раптам зьяўляецца Якуш. Адзеты гэта, прыбраны ў дарагія паясы ды рубашку з манишкаю, боты, гэта, на ім—зіхацяць, а порткі ды, мусіць, князеўскія нейкія. Грошай прынёс—асьміну. Усе дзяўчата аж ліпнуць да яго, а ён на вечарынцы, бывала, страсяне грываю, стукне кулаком па стале, ды—

— Марына!

Усе і паадсыпаюцца. А яна сабе сядзе ля яго ды рдзее, як журавіна на сонцы.

— Гарэлкі!—крычыць. А прынясуць—мала нікому ня будзе—усіх участуе. Грошай не шкадаваў. Бывала падыдзе, гэта, які-небудзь бабылёк, ды:—

— Братка, Якуш, мо'б ты пазычыў мне да пакроў залатовак пару—аддам, а гэта—сам знаеш—гаспадарка прападае.

Тады ён запусьціць руку ў кішэню, пабразгае гэтымі жуковінамі, высыпле на стол:—

— На! Не кажы, што я дрэнным чалавекам быў.

От як, бывала. А Марыну ён узяў такі. Толькі нядоўга яму прышлося пагалубіцца з ёю. Зайздрасць чалавечая большая, чым акіян. І чым глыбей акіян—тым больш вады ў ім. Так ось і чалавек—тым, больш ён зайздросьціць, чым шчаслівейшы ён.

Жылі, гэта, яны з Марынаю пры бацькох. З Базылём не сварыліся (а Базыль старэйшы быў). Працавалі разам і, здавалася, усё гэта і добра.

Але ня тое захаваў у душы Якуш. Надумаўся ён, каб уся гэтая гаспадарка і сенажаць гэтая—яму аднаму асталася. Толькі нікому не сказаў ён гэтага, а ў сабе захаваў, як чорную гадзюку, такую думку.

А тады людзі ня могуць жыць, калі ябеднікамі становяцца. Прападуць яны, як раса на сонцы...

IV

— Дык от скасілі гэта яны сенажаць сваю—добры луг быў, трава расла, як чарот. Месца ўдалае папалася—роўнае такое, разложыстае. Наддалёк гэта і лес быў—маладняк рос.

Нешта раз, гэта, удвох і паехалі яны па гэтае сена. Панакладалі вазы, паўціскалі і, пакуль, гэта, яны абхарашылі іх, дык і ноч надышла. А дарога далёкая—вёрст з дзесяць мусіць было. Тады, гэта, Якуш і кажа Базылю:

— Ведаеш, Базыль?

— Ну?

— Мы сягоньня дахаты не паедзем.

— Чаму?

— Чаму!—Як-жа ты ночы паедзеш? Мучыцца толькі будзеш усю дарогу. Думаеш добра качацца па гэтых ямах.

— Угга! Нашоў чаго баяцца. Што-ж ты дарогі ня ведаеш, ці панам захацеў быць, каб спаць едучы. Страх вялікі—ямы. Дзе аб'едзеш, а дзе падтрымаеш ды так і заедзеш. Што-ж гэта прышыня табе?

А заўтра, вунь, трэба ў Дзятлішча зьезьдзіць ды бяровеньне прывязьці.

— Пасьпееш яшчэ з бяровеньнем управіцца, а сёньня—чорт яго паедзе.

— Ну, як хочаш, але бацька казаў, каб ня бавіліся.

— Дык што там бацька! Сам ня бачыш?—ноч!

Базыль нічога не сказаў, але яны асталіся такі на-чаваць. Папрыпіналі, гэта, коні, разлажылі агонь, за-курылі ды і павыцягваліся на поплаве. Доўга, гэта, Якуш глядзеў у неба,—думаў усё нешта. Курыў ды сплёваў у бок. А пасьля, калі ўжо захацелася спаць і ўзышоў месяц, Якуш падняўся, азірнуўся наўкола ды і кажа:—

— Базыль!

— Га.

— Ты сьпіш?

— Не. Але ўжо спаць захацелася. А што?

— Ну, то ты сабе і сьпі, а я схаджу ў лясок ды вязоў пару высяку. Балазе от і месяц нейкі цьмяны—можа нікога і не спаткаю.

— Ну, ідзі.

Яшчэ раз азірнуўся Якуш, палазіў нешта каля воза, узяў гэта сякеры, рыдлёўку ды і пасунуўся.

Цішком увайшоў у лес. Пахадзіў, абраў добрую мясьціну, згроб зверху лісьце ды і пачаў, гэта, капаць яму. Страшна, мусіць, зрабілася яму, бо адсапецца ды ўсё прыслухоўваецца, ці ня чуе ды ня бачыць хто і, калі кончыў—схаваў рыдлёўку між парасьніку ды ціха, прыгінаючыся, пашоў з лесу.

Спаў Базыль, калі вярнуўся Якуш. Толькі коні, прытуліўшыся адзін да аднаго, зрэдка маталі хвастамі ды пацэпвалі галовамі ад камароў.

Якуш, крадучыся, падышоў да Базыля. Прычнуўся над ім, зірнуў, мусіць, ці моцна сьпіць ён і, калі мясяц бырзнуў з-за хмарак, то добра была відаць Базылёва галава з нерасчэсанымі валасамі і кавалкамі сена ў іх. Тады адпрастаўся Якуш, выняў з-за пояса сякеру і, размахнуўшыся з усяе сілы, расьсек галаву свайму роднаму брату. Базыль не пацягнуўся нават. Так і застыў. Толькі кроў цурком палілася з разможджанага чэрапа.

А Якуш абцёр сенам сякеру, штырхануў нагою труп і, праканаўшыся, гэта, што ўжо той не абзавецца—узваліў яго на плечы і панёс у загадзя выкапаную ўжо яму. Засыпаўшы—наваліў на верх сухога лісьця, згладзіў мясьціну і тады ўжо, страшны і як праступнік, што ўцякае ад таго, каб яму не сказалі, што ён забойца—азіраючыся і хаваючыся, стаў уцякаць з лесу. Толькі, калі ён бег, то яму здавалася, што за ім гналася нейкая цень, і гэтая цень усё тулялася, як-бы хочучы перасьцігнуць яго. Яму здавалася, што гэта цень брата і вось яна зараз нагоніць яго і скажа: за што ты забіў мяне?

Але гэта ня цень брата, а цень палясоўшчыка была. Ён не хацела яна перасьцігнуць яго, а толькі даведацца куды ўцякае...

— А як-жа гэта палясоўшчык там апынуўся?—не сьцярапеў я.—Адкуль-жа ён узяўся?

— А—гэта чакай. Так гэта было от. У Грэшчыне, што вёрст пяць ад Забалоцьця будзе—жыў палясоўшчык. Ён от і аглядаў там панскі лес. А каб, гэта, ня было парубкі, дык ён і ўночы часьцяком пільнаваў свой абход. Ну, от і гэтае начы ён таксама быў у абходзе і здарылася яму напаткаць Якуша. Здалёк, гэта, ён пачуў яшчэ, што нешта шастае між парасьніку і давай падкрадацца. Бачыць—капае чалавек яму. Прысеў ён, гэта, за карчачыну дый чакае, што з гэтага будзе. Пасьля ўжо, калі Якуш пахаваў Базыля і стаў уцякаць—дык ён сьледам за ім, каб, гэта, высачыць, куды ён пойдзе. Тады, доўга ня думаючы, ночы-ж пабег у воласьць і расказаў як, дзе і што ён бачыў.

А Якуш, гэта, сабе пазаціраў сьляды, абхарашыўся сам, закапаўся ў сена ды давай спаць. Толькі ня спалася, мусіць, яму, грызла ў нутры нешта нядобрае, хоць ведаў, што ня будзе з кім яму ўжо дзяліць гаспадаркі. Але страшнай станавілася гэтая гаспадарка, што будзе вечна гаварыць яму аб гэтай трывожнай ночы і цені. Ня спалася, відаць, бо ўсё ўсхватваўся ды азіраўся, як вар'ят. І толькі, калі золак нарадзіўся над узьлескам, то ён ужо запрог коні, каб ехаць дадому.

Ня ведаю чаму, можа, каб забыцца самому, а можа, каб людзі ня думалі, але на дарозе ўжо ён моцна засьпяваў песню. Едзе, гэта, і заліваецца, аж лес зввініць. Толькі дарэмна, гэта, ён яшчэ гэты грэх на сябе браў, бо ня трэба сьпяваць на пахаваньні. Не

ад'ехаў ён і вёрст пару як—тыц наскакваюць стражнікі.

— Ты куды едзеш?

— Дадому,—кажа.

— Адкуль сена вязеш?

— З Забалоцьця. Там-жа сенажаць наша.

— А ты па яго адзін ездзіў?

— Адзін.

— Хлусіш—з братам ездзіў?

— З братам,—дык брат пашоў недзе.

— А куды ён пашоў?

— Чорт яго ведае. Яшчэ з вечара пашоў недзе, а я яго чакаў, чакаў, ды і паехаў. Можа ён дома ўжо.

— Дома?! А можа ў лесе!

Тут толькі пачуў Якуш, што ведаюць яны, дзе Базыль і от толькі гавораць гэта, каб мучыць яго. Але нічога не сказаў, а толькі панурыўся ды прысутуліўся.

— Злазь з воза!

А яму здалося, што яны, загадаўшы злазіць, яшчэ запыталіся, дзе Базыль, таму-та і сказаў пра другое зусім.

— Я ня ведаю, дзе ён.

— Мы ведаем,—хадзем!

І калі сталі адкопваць Базыля, тады кінуўся Якуш пад ногі ды давай прасіць, каб не каралі яго, і што гэтага ён не хацеў зрабіць. Толькі дарэмна гэта, бо ня мог чалавек жыць бяз зайздрасьці і любіць брата, што ад аднае крыві радзіўся.

Так і прапалі абудва браты, што не змаглі жыць у дастачы. Толькі ад Макара пашлі пасынкi. Але iх усiх сталi празываць Зарубчыкамі ад таго, што зарубіў брат брата...

От, дзеткі. Таму і мяне цяпер завуць Зарубчыкам...

Ня пан даў мне такое прозьвішча, а людзі...

Дзед змоўк. Сiплы, роўны голас яго адразу неяк абарваўся і таму, можа, сярод гэтае цішыні мне постаць яго здалася маленькаю і скурчанаю, але пукатаю, бо я ведаў, што толькі ён гэта зрабіў цяпер такою тугою цішыню. Ён глядзеў на патухлае вогнішча седзячы тут-жа, блізка, а мне здавалася, што ён далёка-далёка ад мяне і яшчэ ўсё хрыпла чаўкае шчэляпамі і пакрышанымі зубамі, і да мяне даносяцца абарваныя кавалачкі гісторыі істоты яго. Вачэй ня відаць было, а толькі шырокая бела-імшыстая барада нібы шавялілася, кажучы аб тым, што яшчэ Зарубчык доўга будзе глядзець на вугольле і нечага шукаць у сабе.

Маўчаў і я. І я ня ведаў, ці хацелася мне гаварыць, захацелася толькі запытацца, як гэта «прапалі абудвы браты». Але ня мог зразу зрабіць гэтага і таму паспачуваў.

— Праўда. Ня ўмелі людзі жыць даўней. Ня ведалі, хто вінаваты ў тым, што яны бедныя.

Можа дзед не пачуў гэтага, але нічога не сказаў, таму я зразу запытаўся.

— А як-жа Якуш? Што з ім зрабілі пасья?

— А-а?

— Я кажу,—што-ж зрабілі пасья з Якушом?

— З Якушом? Ды што-ж з ім зрабілі,—пакаралі. Ды яшчэ як пакаралі! Даўней-жа ні то, што цяпер—суды, а бывала—каты каралі.

Так от і яго гэта. Забралі тады, зьвязалі і павялі ў воласьць. Бацька нічога не сказаў, калі даведаўся, а Марына ў сьлязах, расхрыстаная, прыбегла ды кінулася прасіць, каб не забіралі Якуша. Але не памаглі яе сьлёзы. Адпыхнулі яе, гэта, нагамі і нават ня зірнулі, як яна поўзала па зямлі ды цалавала боты ўрадніку.

Тады павялі Якуша ў места. А там, гэта, пасярэдзіне места стаяў высокі слуп. На тым слупе такі, гэта, памост, на якім і караў кат праступнікаў. Біў гарапнікам да таго часу, пакуль той не сканае, а гарапнік меў сем канцоў з дратамі. І от пасья кожнага ўдару кат і прыказвае: «гэта за тое, што ня слухаў бацькі», «гэта за тое, што не паважаў цара і бога», «гэта за тое, што засек брата»...

І от у нядзелю назганялі туды людзей з усяе воласьці, каб яны глядзелі ды ведалі, які суд чакае кожнага, хто захоча падняць руку на свайго кроўнага.

Многа людзей сабралася. Як мора гудуць, чакваюць. Толькі і чутно, што божкаюць ды ўздыхаюць, але раптам змоўклі, бо ў чырвонай кашулі, тоўсты, з закасанымі рукавамі на памост узышоў кат. Ён пахадзіў па памосьце, сьвіснуў разоў колькі гэтым гарапнікам, а тады растапырыўся ды стаў на месцы, бо

ўзв'ялі і Якуша. Тады от загудзеў натоўп, а Якуша згорбленага, з голаю сьпінаю, прывязалі да слупа.

Так от і пакаралі яго. Парасьсякалі цела—цуркала кроў, а мяса адвальвалася кавалкамі. І так білі, пакуль не дайшоў. А Марына ламала рукі ды прычытвала і, нават, калі ўжо ўсе разышліся, а на места на-сунулася ноч—дык яна яшчэ стагнала ды корчылася ля памосту...

От, дзеткі, як даўней было... Таму і мяне от завуць Зарубчыкам... Ня пан мне даў такое прозьвішча, а людзі..

Я ведаў, што дзед больш ужо нічога ня скажа мне, таму і ня пытаўся. Ды больш і ня трэба было.

Ён паволі падняўся і стаў абіраць мясьціну, каб адпачнуць, а мне здавалася, што цяжка яму нават і варушыцца ўжо, бо ведае от ён, што ўспомніў сеньня пра сябе і адчуў сваю старасьць.

Тады мне шкода стала яго і таго, што ён дажывае сваю гісторыю...

Калі патух агонь, то на многа пахаладнела цішыня, а ноч стала такою мяккаю і зорнаю...

Полацак—Менск,
1926—28 г.

НЕВЯДОМЫ ЧАЛАВЕК

Я жыву на ўскраіне гораду.

Замест вэжэталяў і о-дэ-колёнаў цэнтральных цырульняў тут пахне бэзам. Ажурныя панчохі і адмысловыя бюсты сэзонных модніц замяняюць тонкія сьцяблы і кучаравыя каронкі бярозак. Без вэнтылятараў праветрываюцца клэзэты і кухні. На вуліцы, загранічным замшам, расьце трава. Сьпяваюць пеўні, уступную частку робячы лопаньнем крыльляў. Жывуць праславуць сябры романтикі і чалавецтва—сабакі.

Сабакі больш усяго мне падабаюцца.

Але гэта ня важна. Я хачу сказаць пра другое.

Яшчэ з паўдня пагода гразілася дажджом. Да гэтага былі неабходныя прыкметы: нахабнае, дакучлівае сонца, гарачая зямля, распаранае паветра, ліпкі пот, млявасьць касьцей, санлівасьць, задышка і—сабачыя высалапленыя языкі.

Дождж пашоў з громам, з цёмнатою і з шалёным узрыўным ветрам. На вуліцы—падаў цэлымі кавалкамі хмар, пляскаўся ў капяжох і—вялізнымі кроплямі, з градам—барабаніў у шыбы.

У такія часы я, звычайна, нэрвую. Тады не магу спакойна сядзець, а вымагаецца патрэба рытму, буры. На вочы пападаецца многа рэчаў і ўсе мяне страшна турбуюць. Я хаджу па пакоі, што-небудзь шчыпаю, рву, адкідаю. Пасьля станаўлюся і доўга, напружана, бяз толку на што-небудзь гляджу. Не знаходжу месца—намагаюся думаць, а думкі абрываюцца кавалкамі, падаюць у нейкі вір, кружацца і зьвіваюць клубок бяссэнснае напружанасьці.

Гром аддаліўся.

На вуліцу я адчыняю вакно.

У твар удараецца сьвежы пласт паветры, востры пах зямлі і-зелені, шклянны зьвяк кропель—аднатонны, многі.

Я стараюся як мага больш захапіць гэтае вострае сьвежасьці. Высоўваюся. Падстаўляю пад дождж галаву і рукі. Скура ўспрымае нязвычайны халодны і колкі козыт кропель. Пасьля—ручайкі. Цякуць у рукавы. За плечы. Урэшце, чую, што досыць ужо мокры, а з валасоў—як са страхі—капае ў капеш. Атрэпаюся і выціраюся ручніком.

Праходзіць навальніца, а з ёю і маё вар'яцтва. Я ўжо спакойна сяджу ля вакна і наглядаю за трэскамі, саломінкамі, акуркамі, што падбіраюцца ручайкамі і зносяцца ў пену. Можна ў гэты час што і думаю, але стараюся не турбаваць сябе выяўленьнем—што менавіта.

Гэтага не патрабуецца.

Спакой пасья буры ў надвор'і—выклікае і спакой у нутры.

— Можа рэзьнем?!

Гэта пытаецца мой сусед, Толя. Ён жыве за сцяною. Я ведаю: ён толькі што палажыў Сараб'янава «Эканомічная політыка СССР» і цяпер хоча адпачыць. Ён будзе іграць, а я буду яму акомпанаваць.

— Давай!—згаджаюся я.

Мы садзімося перад адчыненым акном. Адсоўваем фіранку, каб ня толькі адчуваць здаровую, земляную сьвежасьць, а і бачыць яшчэ мокрую зелень. Каб чуць, як недзе там, у горадзе падаюць галасы аўтобусы і грымяць балаголы, перавозячы жалезныя шпалы і бэлькі; як плёскаюць падэшвы па мокрым тратуары і брэшуць сабакі.

Толя дае мне гітару. Сабе мандоліну.

Я ўмею акомпанаваць дзьве рэчы: беларускую польку і эстонскі вальс.

— Пачынай!

Пальцы нязграбна кладуцца на струны. Струны муляюцца. Мне трудна ахапіць грыф. Выходзіць фальшыва. Толя лаецца.

— Ты чысьцей бяры.

— А чорт яго—ня выходзіць.

— Дай сюды... Ну, от так!

Ён паказвае.

У яго чысьцей.

Я стараюся. Пільна сачу за пярэбіўкамі і нязграб-
нымі сваімі пальцамі. Напінаюцца вочы і шыя. Хачу
пераняць.

Тады, калі мне здалося, што сапраўды ўжо добра
«выходзіць»—ля вакна адчуў нечую прысутнасць.
Падняўшы галаву, бачу—сіняга, плямамі аблезлага
колера—кашулю, узьдзетую на нечыя худыя і суту-
лаватыя плечы. На левым баку—кідаецца ў вочы
КІМ. Зьверху разыходзіцца расшпілены каўнер,
а з-пад яго—грубога, зрэбнага палатна—бруд-
ная сподняя кашуля. Адтуль—тонкая худая шыя і
з напярэжымі жыламі і сухотнаю скураю, шчыльна пры-
ліплаю да мяса. Пад пажмаканаю, глыбока насунутаю,
шапкаю, хаваецца палова галавы. У бакі тырчаць
нястрыжаныя клясычныя рыжыя валасы, а сьпе-
раду—надломаны казырок і твар.

Пад надломаным казырком, глыбока, у цені шкля-
неюць тупыя, але рэзкія—зусім шэрыя—вочы. Між
іх пачынаецца доўгі, гарбаты нос. Ён канчаецца на
вельмі паданай уперад шчэляпі двума шырокімі вала-
сатымі ноздрамі. Носам гэты чалавек упэўнена сапе,
ня глядзячы на тое, што разяўлены, здоровага памеру,
рот. Адтатурчаная верхняя губа змяшчае на сабе гу-
стую рунь жоўтага пушка. Верхняя губа, тоўстая—
накрывае блядыя дзясны і вывернутыя ўперад шы-
рокія гнілаватыя зубы. Ніжняя—адцягнута назад—
дае магчымасьць блізка варочацца языку, пускаць на
куткі сьліну, а верхняй—быць як-бы прыстрэшкам.

Твар канчаецца трыма рыжымі валасамі на барадзе.

Фас і профіль выглядаюць клінам. Першы—мае востры канец—бараду; другі—гарбаты нос.

З першага погляду можна падумаць, што гэты чалавек некуды хутка ішоў, суняўся нечага запытацца і не адважваецца пачынаць. Пасьля, з яго тупое ўпартасьці шкляных воч можна рабіць заключэньне, што гэта, проста, чалавек дурнаваты і суняўся, бо ўбачыў людзей.

— Можа чаго хочаш?—пытаецца мой сусед.

— Не. Так сабе.

Мы іграем далей. Толя злуе, што ў мяне тупы слух і дубовыя пальцы. Цьвёрдасьць на іх яшчэ ад бацькавае нагрукі дома: ад касы, гною, дзірвану і бяргеньня.

— Сыграйце польку, дзядзькі!

Гэта просіць чалавек з жоўтым пушком.

— Што?

— Польку сыграйце. Я польку люблю... у нас дык—ого!—толькі яе і скачуць.

— А сам-жа ты адкуль?

— Ня тутэйшы—з-пад Круцішч. Можа ведалі Саракоўшчыну?—чатыры вярсты ад Круцішч.

— Чуў, але ня ведаю.

— Дык я адтуль. Гэта далёка—вёрст дваццаць будзе. Але я дарогі не баюся. Уга! хаця-б кожнаму гэтулькі аб'ездзіць...

Мы іграем польку. Толя пробуе яшчэ нечаму мяне навучыць. Пасьля—яму некуды трэба—ён ідзе.

У бакоўцы астаюся я адзін, а за падваконьніцаю—
верхняя палавіна палатняных плеч, галава з загарэ-
лым, да чарнаты, тварам і рэзкім пушком.

Падымаюцца і кладуцца на падваконьніцу рукі. Га-
лава шавеліць вачыма. Водзіць імі па падваконьніцы.
Тады рукі бяруць шпількі ад гальштука, што ля-
жаць у куточку рамы і пачынаюць скрабці кіпцямі.
Варочаюць. Мацаюць. Кладуць асьцярожна назад.
Бяруць ланцужок ад каўняра. Круцяць. Вяжуць вузь-
лік. У другім куточку ляжыць бронзавы алень. Шкля-
ныя вочы гэта заўважваюць. Тады рукі кладуць
ланцужок, а бяруць аленя. Варочаюць у пальцах. Ма-
цаюць. Скрабуць кіпцямі. Стукаюць—зноў асьця-
рожна кладуць.

Шкляныя вочы больш нічога не знаходзяць.

Тады ўкідаюцца ў пакой і пачынаюць мацаць стол
і сьцены.

— А кадрыля ці іграеце вы, дзядзька?

Я адказваю, што ня ўмею, што добра іграе той,
што пашоў.

— А-а!—сапе ён носам.

Мы крыху маўчымо. Ён мацае сьцены, а я гляджу
на яго. На левым баку зіхаціць КІМ.

— Прыяжджаў чаго сюды?

— Я?

— Ага.

— Малатарню купляў!—ён рэзка глядзіць на
мяне.—Трыста рублёў аддаў за сячкарню. Ужо ад-
правіў дахаты—па чыгунцы, бо на конях нясходна

дый цяжкавата, а так—спакойна... Я з дзядзькам быў, але ён паехаў ужо, а я астаўся... Добрую малатарню купіў.

Я асякаюся. Такая буйная опэрацыя не падыходзіць да яго. Яго можна прыняць не за гаспадара, а за валацугу, што ходзіць бяз прычыны, каб адтаптаць дзень.

Але прыміраюся.

Тады сам для сябе знаходжу выхад. У гэтым мне памагае КІМ:

— На колектыў купляў?

— Уга!—што я, дурны—на колектыў купляць? На аднаго! Я ў колектывах ня живу!

Як з гарматы. Тон, сьмех на разяўленым роце і шклянных вачох, дурнаваты фас твару лёгічна ня могуць мірыцца з КІМ'ам. КІМ зьвісае на кашулі, адцягвае яе ўніз і, здаецца, хоча адарвацца.

— У нас абрэзку зрабілі,—пачынае ён пасля паўзы цішэйшым голасам. Ня ведаю, што думаецца мне ад гэтага ўкрадчывага прызнаньня, але здалося чамусьці, што перада мною стаіць нейкі дваякі чалавек. Нават небяспечны. У ім многа супярэчнасьцяў як надворных, так і лёгічных.

— ... У нас было шэсьцьдзсят дзесцін! Цяпер пакінулі толькі трыццаць, але чорт яго забяры—хопіць. А можа здарыцца так, што зноў надзяляць прыдзецца.—Ён многазначна прыжмурвае халодныя шкелцы. Пад дурным абліччам закопана шмат цёмных пэрспэктыў і магчымасьцяў. Яны праглядаюць

праз шкелцы. Апошняя акалічнасьць прымушае безадкладна запытацца пра чырвоны значок на левым баку, што адцягвае кашулю і намагаецца ўпасьці на пахучую зямлю.

— Ты комсамалец?

Гэта яго крышку пужае. Чамусьці раптам глядзіць на левы бок, на адцягнутую кашулю. Пасьля, выразам сабакі, які зрабіў шкоду—пакусаў авечак і вінавата лашчыцца ля ног гаспадара, каб ня біў яго—адказвае:

— Не, не комсамалец, але ў нас ёсьць комсамол. Я і на сходы часта хаджу. Паступіць хачу... Так сабе—купіў дый пачапіў. Няхай будзе—гэта-ж ня цяжка.

На гэта мне нічога ня хочацца адказаць. Нават ня ведаю, што. Думаецца: не ад сябе ён гаворыць гэта. Нават хочацца, каб пашоў ён ужо, але чалавек дакучае.

— Я з жонкаю прыехаў,—пачынае з другога,—і, вы ведаеце—от цяпер прайшоў дождж, гразкая пагода, а—дальбог—праз дзьве гадзіны буду дома. Ого, мае коні! У мяне трое коняй: жарабец і дзьве кабылы—не радзіўся яшчэ, мусіць, той, хто мяне абгоніць. Бярвеньне от вазілі ў Суворы—гэта вёрст пятнаццаць—дык некаторыя па два—тры рублі зараблялі на каня, а я—па пяць. Накладу, ды аж воз трашчыць, а—возьме, гы-гы-гы... Яй-богу праўда... У мяне не абы якія коні.

— ... А жонка ў мяне—от баба—пашукаць! Я от зараз буду ехаць сюды—паглядзіце. Паліто купляць

прыяжджала. Багатая таксама была, але абрэзалі... Ого, жонка. Яна мяне любіць. Жыць без мяне ня можа.

Гэты чалавек поўны эксцэнтрычнасьці. У яго так многа нечаканасьці і лёгічнае немагчымасьці абаснаваньняў. У яго ёсьць «ого, добрая жонка», а сам ён маленькі, сухарлявы, недалужны, з дурным выразам твару, апушчаны, сухотны. Ён, здаецца, можа рассыпацца ад ветру—так трухлявыя яго косьці пад палінялаю зрэбнаю кашуляю. Нават шапка душыць яго да зямлі, наяжджаючы на вушы і халодныя шкелцы ўпалых воч.

— Яна не хацела ісьці замуж, але бацькі прымусілі...

— А ты-ж кажаш яна любіць цябе!—перабіваю я.

— Мала што,—папраўляецца ён,—а дзе яна дзецецца? Ёй казалі—і кончана. А маці добрае прыданае дае: жарабца з поўнаю вупражжу, дзьве каровы і золатам там некалькі. Багатая жыць буду, яйбогу, гы-гы-гы.

— Дык ты-ж яшчэ не жаніўся?!

— Не, толькі запісаліся. На пятра вяселье будзе. Ня сьпіць яшчэ разам. Ня хоча, падла. Баіцца, ці агонь яе ведае. Але зараз уламлю, дудкі! Што я з ёю дзяцей хрысьціць буду! Паглядзіце, што за баба—я буду ехаць сюдэю. Толькі шлюбу ня хоча браць у папа, зараза... Паліто прыяжджала купляць, але дорага—семдзсят рублёў просяць, на іх няшчасьце. А зямлю адбіраць было ня дорага? Парадкі цяпер...

Мне ня хочацца сказаць, што я думаю пасья гэтага. Будзе даволі таго, што сталі адваротнымі ўсе контрасты яго мізэрнае істоты. Толькі чалавек ня дбае. Ён красамоўна бліскае шкелцамі, давяршаючы паўнату свайго ўбоства.

— Я от думаю, каб маці хутчэй памерла,—пачынае ён, пачухаўшы за пазухаю і моцна смаркануўшы на тротуар.—От тады-б я зажыў! Але маці яшчэ гаспадыняю—у сваіх руках усё трымае. Распараджаецца ўсюды сама—мне нічога не давярае... А тады я зажыў-бы: купіў-бы хромавыя боты, добрае галіфэ, палітон, шапку скінуў-бы гэтую!—пры гэтым ён зрывае пажмаканую шапку і моцна ўдарае па падваконьніцы. Ад яе дымам аддзьмухваецца пыл і мітусіцца ў сонцы, а на нізкі лоб ападаюць касмылі рыжае шчаціны.

— Я так думаю: прадаў-бы я пару коняй, кароў, адзеўся-б, гэта, як сьлед, напакаваў-бы кашалёк грошай ды—на Урал! Эх, там жыць, кажуць, можна—заработкі вялікія... Летась я хацеў ехаць. Нашых многа было паехала. Таксама—распрадалі ўсё, зямлю ў хонд аддалі, а самі фі-іў!—толькі і бачылі... Але хутка назад паварочаліся, гы-гы. Трасцу схапілі—на чужое пагналіся. Я і казаў, што хто каня мяняе—у таго хамут гуляе. Тады сьмяяліся, а цяпер ходзяць насы папускаўшы.

— ... Я не загінуў-бы. А калі што, дык—гэт!—пад рэйкі дый гатова! Гы-гы-гы. Думаеце гэта страшна? Ці гэтакія страхі бачыў я. Быў, як кажуць, і на кані і пад канём.

Жоўты пушок тузаецца на верхняй губе. Вочы хо-
чуць сьмяяцца, але холадна шклянеюць, а нос сапе,
ня гледзячы на тое, што ва ўсю шырыню разяўлены
здоровы, з гнілымі зубамі, рот.

Ён адварочваецца, моцна сплёўвае і адзяе шапку.
Тады шморгае носам і падцірае рукавом.

— Дык сыграйце што-небудзь, дзядзька... А-а,—
вы, бо, ня ўмеце. От у нас ёсьць музыкі, на іх страх
на іх. Як расьцягне іншы гармонік, дык аж ня
ўстоіш. Як яго і пальцы так ходзяць. Мы часта на
вечарынкi ходзім. Пабяром, гэта, шворнікі ў халявы
дый пашлі.

— Нашто-ж вам шворнікі?

— Як нашто? От, ня ведае—біцца! Толькі няхай
паспрабуюць зачапіцца, дык тады пакажам. Гэта так
і знай—калі вечарынка, значыць, на абаранкі будзе
каму-небудзь. А нашы здаровыя хлопцы... Нешта
раз на мяне наскочылі, але я трох аддубасіў. За
жонку былі напалі. А гэта от іду на пошту тэлеграму
даваць дзядзьку, каб на вяселье прыехаў.

— То ты ідзі, бо спозьнішся,—даю я парад, ста-
раючыся пазбавіцца непатрэбнае любасьці саплівага
носу і шкляных воч.

— Пасьпею. Вы от, дзядзька,—вады можа ў вас
ёсьць—дайце напіцца.

Адмовіцца ад гэтага я не магу. Наліваю з сама-
вару шклянку і даю. Ён п'е вялікімі глыткамі. Ад
таго квочка і булькае ў горле.

— Вы прыедзьце на маё вясельле, яй-богу, га? От пагуляем. У мяне і самагонкі будзе—шэсьць за-тораў выгнаў—хопіць на ўсіх. Думаеце я баюся, што міліцыя шукае?—пляваць на гэта! Мы міліцыю ня раз праганялі. Яй-богу прыедзьце. Вы дапытаецеся—мяне завуць Анупрэм, а празываюць—Гуляшом. Гэта ў Саракоўшчыне—недалёка ад Круцішч,—былі там? Ну от. А жонка—добрая баба, самі паба-чыце... Я буду ехаць сюдэю, вы пачакайце.

Ён падае руку. Жоўты пушок з аднаго боку пады-маецца вышэй, а нос—можа ад радасьці, што яго ўласьнік досыць нагаварыўся—сапе і горбіцца.

Я гляджу, высунуўшыся ў акно. Гарбатыя сухія плечы аддаляюцца. Босыя ногі шлёпаюць па мокрым тротуары, ня выгінаюцца ў каленях і трасуцца. Шапка глыбока налазіць на галаву, здаецца, цяжкая яна і душыць яго да зямлі.

Чуваць, як сыгналізуюць свае маршруты аўтобусы. Перавозячы жалезныя бэлькі, грымяць балаголы. Пераклікаюцца гудкі цягнікоў і сабакі.

Зямля пахне сьвежымі лужынамі і зеленьню.

Праз месяц я праяжджаў па Саракоўшчыне. Назва вёскі ўваскрасіла ў памяці чалавека з жоўтым пушком. Я запытаўся ў мужчын.

Тое, што я пачуў—мяне здалося зусім натураль-ным і прадбачаным, таму анік ня здзівіла мяне. Перад самым вясельлем маладая зьбегла з дому і не-

вядома дзе прапала, а Анупрэя ў лесе задушыў яго-ж
жарабец.

— Ат, сабаку сабачая і сьмерць,—ня ведаю чаму,
канчаюць так мужчыны.

Тады ў паўнаце прадстаў перада мною гэты эксцэн-
трык. Нагаварыўшыся, ён аддаляецца ад майго
акна. Плечы горбяцца і сьвецяць аблезлаю плямаю
сіняватае кашулі. Целяпаюцца доўгія рукі і пясцямі
б'юць па падгінатых каленях. Непамерным цяжарам,
налазячы на вушы, душыць шапка.

Гэта яна горбіць яго і прыгінае да зямлі.

Пасьля ён хаваецца ў завулак, а мне здаецца, што
сапе яшчэ гарбатым носам яго скалечаная цень.

Менск, жнівень 1928 г.

НАЧЛЕГ

I

Па-а До-о-о-ну гуляе-е-э-эт;

Па-а До-о-о-ну гуляе-е-э-эт...

Далёка чуваць галасы. Гэта начлежнікі выехалі з вёскі і раскідаюць свае песьні ў вечар. Адзінока і неак сіратліва губляецца далёкі голас запявалага і толькі ўжо густым рэхам узрываецца застыглая даль, калі грамада падхоплівае:

Па-а До-о-о-ну гуляе-э-эт

Ка-азак ма-аладо-о-о-ой...

Неак шырока—як сама ноч—падае ў цемнату песьня. І чамусьці не акрэсьліш адчуваньняў душы, бо ведаеш; гэта адпачывае жыцьцё, накінуўшы на сябе непранікальную фату заспакаеньня, а маладосьць разрывае яе сваёю буйнасьцю. Таму-та і ня можаш не адчуваць адзінокага і неак стомленага хараства, што прарываецца ў шчыльна замураваную цемь і адгалоскамі западае ў нутро...

Застыўшы ў гушчыні, стаяць кусты. Няяснымі контурамі акрэсьліваецца верхавіньне рэдкіх бяроз. Чуць

прыкметнаю плямаю ўцякае з-пад ног дарога і—
адб'ягаючы—губляецца ў шчыльнай густаце непрані-
кальнае муці. Яна бяжыць недзе туды, дзе голасам
ўзрываюць ноч, і павядзе іх па сабе за палянку, за
процерабы ў кусты—на начлег—каб там змоўкла іх
буйная маладосьць—сном.

Галасы набліжаюцца да хутара Крумкача Мацея.
Між песьні чуцён стук капытоў, дзвэнганьне цугляў і
перабоі:

— Давай другую!..

— Другую, хлопцы!..

— Гэтую канчай!..

— Пачынай!..

Цы-ыга-а-а-анка мла... ве-э-эйся чо-о-рры во-о-о-ран
Над мае-е-э-э... ручку ўзя-ала-а-а...

І ўсё зьлілося ў адзін бурны хаос: песьня, гоман,
крык, пот, перхаць, капыты, цуглі.

Мацеяў хутар прыціснуўся вішняком да платоў, а
стрэхі—папрыліпалі да зямлі. Пасьля—страпянулася
цішыня, бо змоўкла песьня, а сярод конскага дыхань-
ня падняўся і ўдарыў у вільгаць працяглы голас:

— Анупрэ-э-э-эй!..

— Огоў!—зусім мякка адазвалася з двара.

— Гатоў?!

— Гатоў.

— Ну, то хутчэй,—ужо цішэй сказаў голас з кон-
скага дыханьня.

З двара цьмяным няясным сілуэтам выпаўзла бясформная цень і зьлілася ў агульную пляму начлежнікаў.

— Паганяй!

— Паехалі!

Пляма рушылася ў прыдушаную чарнатою дарогу. Адтуль яшчэ доўга чутны былі галасы і тупат ног. Пасьля яны паступова заміралі, адрываліся, каб лажылася пругкая цішыня...

І, калі лягла гэтая цішыня—згусьцілася ноч глухім сутарэньнем, але многа ў ім затойвалася дыханьня.

Зоры трымцелі халодным бляскам ды строма падала ў маўчаньне нябыцьцё...

II

Вогнішча.

Водсьвет расплываецца ў шэрасьць і акрэсьлівае постаці і твары начлежнікаў. Яны зьбіраюцца, кураць самасейку, і турбуюць ноч.

— Папутаў?

— Ага.

— Аброці прымі!

— Дай легчы!

— Сунься.

Радзівон, доўганосы філёзоф ночы ўкруціўся ў халат, наставіў каўнер і бухнуў на купіну водаль ад агню. Паправіўся. Павярнуўся разоў пару і—усу-

нуўшы ў рукавы рукі—лёг дагары. Тады доўга глядзеў у неба, а пасья зацягнуў:

Зо-о-ры мае зо-о-оранькі,
Ка-ак вас многа е-э-эсьць.
А-а ў цёмнай но-о-чанцы
Вам і шч-о-ту не-е-э-эт... Гэ-э-эх...

— Ну, загаласіў, як воўк.

— Мо' живот баліць?

— Мар'яну, каб палячыла!

— А што вы думаеце, заразы,—азваўся Радзівон,—унь кожная зорка—гэта душа чалавека. А ўпадзе яна—значыць, памёр недзе нехта... онё—упала адна—значыць, душа вылецела. Цьмяныя зоркі—гэта душы бедных людзей—чуць гараць яны...

— Кінь ты.

— А твая, мусіць, здрава зьязе?

Пырхнулі коні. Начлежнікі азірнуліся ў густату.

— Прайдзі, Макар.

— А—што там...

— От—пярыня яму—укладуць жарабё, тады будзеш аштокаць.

— А-яй. Дурны ён цяпер хадзіць. Ты-б от тады парупіўся, калі спаць будзеш... Воўк ня дурней цябе.

Нічога не гаворачы—падняўся і пашоў стары Грак. Тады змоўклі. Пасья, калі заплыў ён—Макар ударыў пруюкам па вугольях. І ад таго, што замітусіліся сьняжынкамі іскаркі—неяк брыдка стала Макару, што не захацеў пайсьці. Тады плюнуў у агонь, а

калі засыкала на вугольлі—нудна стала і захацелася спаць.

Пасьля вярнуўся Грак. Ён прынёс аскабалкаў і кінуўшы іх сказаў:

— Гэта яшчэ нічога.

Відаць было, што ён нешта надумаўся.

— А што?

— Ды ваўкі.

Грак сеў. Падкінуў аскабалкаў у агонь.

— Гэта нічога яшчэ. От мне была перапалка.

— Расказвай, дзядзька.

— Гавары!

— Ды тут і расказваць нечага. У маладыя гады яшчэ было. Сена мы рабілі ў Замяцішчах. Гэта далёка было ад сяла, дык у нас там стаяла пунька. Адвячоркам, гэта, сусед пашоў дахаты, а я з коньмі астаўся. Ну, што-ж, папутаў я іх наводаль, а сам у сена дый ляжу. І месяц узышоў. Віднавата! Ляжу, гэта, я, ляжу, аж чую—пырхаюць коні, храпуць. Глядзь—два ваўкі! І душа мая ў пяткі заскочыла. А тут, на шчасьце,—стрэльба са мною была. Я за яе—далёка, што за карысьць, дый рукі калоцяцца. А тут—відно, гэта, на месяцы—крадуцца. Коні бліжэй да пуні. Кабыла—да жарабяці. «Можна многа іх—думаю—прападу». Круціцца кабыла, жарабё ўсё мордаю туліць. Я, гэта, ціхенька пад воз ды давай сачыць. «Стрэльну»—думаю. А яны блізка падышлі. Наме-рыўся, гэта, ды—бах!.. Не ўцякаюць—яшчэ мудрэй.

Злосьць мяне ўзяла. Адчай нейкі схапіў. Выскачыў ды давай крычаць: «ага воўка, ага воўка!»—ды яшчэ раз! Гляджу—забіў аднаго, а другі рыскае. Я, гэта, у кучу. Страляць няма як—не набітая,—дык я рукамі за рулю ды розмахам... І чуць адбараніўся, браткі,—уцёк той. А аднаго ўклаў. Але страху набраўся—усю ноч ня спаў. Ого, ваўкі, яны ўвосень стрэлу не баяцца—на стрэл ідуць нават... А гэта што—цяпер мала іх...

— Мала то мала, а шкоды многа робяць. У Васіля от трэці год жарабята не вядуцца—спэйкаюць.

— Трэба стрэльбу мець. І даглядаць трэба.

— Чорт яго і дагледзіцца. Прыпінаеш, прыпінаеш—шкода кабылы стане—сохне каля жарабяці. Дай спушчу, думаеш, або і зусім ня прыпнеш—«няўжо канечне сёньня ён будзе?»—ну, а глядзіш на раніцу—косткі пад кустом дзе-небудзь валяюцца. Дагледзіш... А стрэльба, думаеш, паможа? Засьнеш—тады хоць самога за ногі валачы.

— Мала што. Я памятаю яшчэ доўга расказваў Грак пра свае здарэньні. Хлопцы—адны слухалі, другія—мармыталі песьні, курылі, спалі ці шапталіся пра дзяўчат.

Пасьля брала ўтома.

Сьціхлі.

— Давай спаць будзем ці што.

— Ды пара.

— То хадзем.

Радзівон і Анупрэі пашлі ў ноч. Чутно было, як пужаліся жарабята і грукалі капытамі, а яны кузёкалі. Пасьля вярнуліся з жарабятамі на абротках. Тады паўганялі колікі ў зямлю і папрывязвалі іх, а калі над вогнішчам апошні раз сінім піскам прапішчаў вугольчык—ноч глыбока дыхнула заспакаеннем...

III

Край неба пабялеў. Цішыня зрабілася халоднаю і волкаю. Пасьля зачыркалі нейкія позьнія птушкі, і край неба пачаў чырванець. Тады акрэсьліўся грэбень далёкага лесу і, здавалася, за ім—за гэтаю няроўнаю цьмянаю паласою—другія начлежнікі расклалі агонь, а гэта полымя прасьвечваецца праз верхавіньне.

Мітузь спалі начлежнікі. З-пад каўняроў відны былі старыя авечыя ці салдацкія шапкі. Ад гэтых кавалкаў параскіданага чалавечага мяса несла храпам і пахам сагрэтых цел. Рэдкаю расою ледзянела трава, выплывалі з шэрані кусты, а на вогнішчы—засохлаю скарынкаю попелу—засталіся сьляды вільгаці.

Адзін халат задыхаў, павярнуўся, а калі адхіліўся каўнэр—лупнулі Гракавы вочы. Тады галава паднялася, паглядзела кругом, а рука паправіла шапку.

— Хлопцы! Хлопцы!

Грак пачаў падымацца.

— О хлопцы!

Нехта замармытаў.

— Уставайце! Сонца ўсходзіць!

І сапраўды—край лесу разгарэўся. Падыхаў маленькі вецярок, а па небе поўзалі лёгкія воблачкі.

— Ну, ну!..

Уставалі. Нехаця варочаліся. Праціралі вочы, чухаліся, і пазяхалі. Ранішні халадок казлытаў нос і сьцюдзёніў пальцы.

— Трахім! О, Трахім!

— Пакінь яго, няхай застаецца, калі...

Хутка пакінулі вылежаныя месцы.

Звалі:—

— Коська, коська, кось-козь-козь...

— Кузё-кузё-кузё...

— Фі-і-ў, фіў-фіў-фіў...

Коні абзываліся.

— Ігна-а-ат!

— Ого-о-оў!

— Нашо-о-оў?

— Майго там няма-а-а?

Раніца будзілася гоманам і пырханьнем. Абзываліся. Асьвістваліся.

— Радзіво-о-он!

— Чаго-о-о?

— А ідзі каня бяры-ы! Вото-во-о-о ён!..

Прабег Макара. Ажно замарыўся. Няма каня яго.

— Майго ня бачылі?

— Няма тут.

Пабег. Другі раз скалануў кусты. Выжары скалясіў. За палянку прапёр—няма. Брала трывога. І, калі што хрускала між кустоў—здавалася Макару, што гэта конь яго хрускае ламаччам. Прыслухоўваўся. Напружанае выябражэньне складала ілюзіі конскага дыханьня ці стуку капытоў. Тады бег Макар на гэты стук. Але каня ня было. Шкода стала яго. Дарагім раптам зрабіўся буланы, а дрэннае прадчуваньне дамалёўвала дадатныя якасьці яго: сьмірны, разумны, працавіты.

Хлопцы пачалі турбавацца.

— Што гэта з ім?

— Памагчы трэба.

Рынуліся вярхамі.

Няма...

— Сюды-ы-ы ідзеце-э-а-а!—урэшце гукнуў нечы голас.

Подбежкам паімчаў Макар—«нашлі». Весела стала раптам. І ногі палягчэлі. І думкі дрэнныя паадсыпаліся. Нават злосна стала на буланага, што так доўга прымусіў сябе шукаць.

— Сюды-ы-ы-ы!..

Сьпяшаўся Макар, а калі паказаўся з-за кустоў—стаялі хлопцы гуртам, ды варочаліся неяк няспрытна. І па тым, што нічога не гаворачы Грак сплюнуў ды адышоў ад хлопцаў—ёкнула сэрца ў Макара.

Падбег. Хлопцы расступіліся:—пад кустом валяліся косьці, неабглоданыя рэбры ды капыты.

Хлопцы садзіліся на коні.

Макар стаяў. І ад таго, што цуглі ў руках маталіся ды білі яго па каленях—пуката адчуў Макар страту і крык распачы.

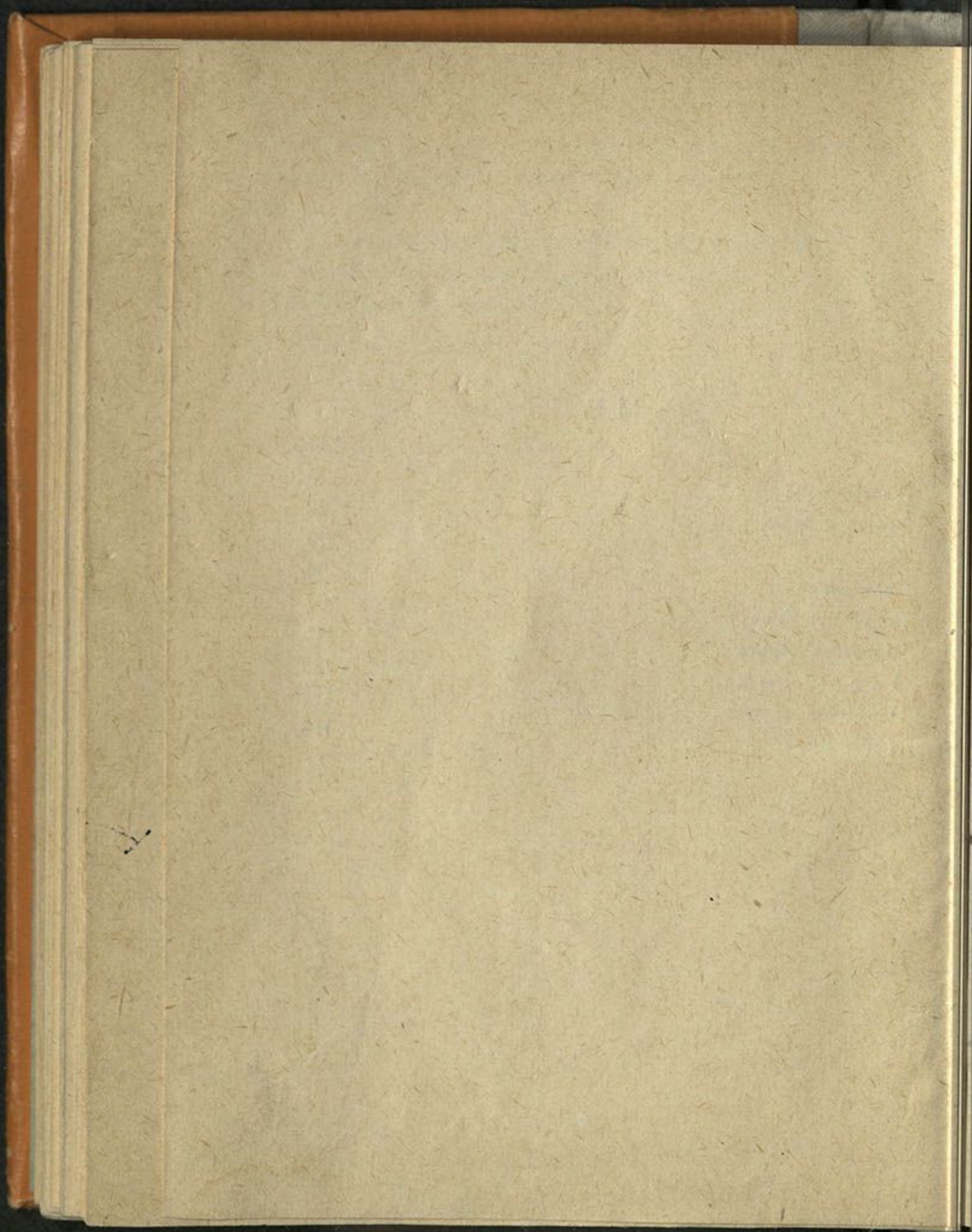
Яшчэ раз сплюнуў Грак ды паглядзеў на рукі:—
— Я казаў, што трэба мець стрэльбу.

Ніхто нічога не адказаў.

Менск, 1928 г.

З Ы М Е С Т

	Стар.
✓ Памятнае	5
Затока ў бурах	22
✓ Та і с а	78
Спатканьне	94
✓ Поэма пра Аніоту	107
Шорткая дарога	115
З а р у б ч ы к	125
Невядомы чалавек	150
Н а ч л е г	163

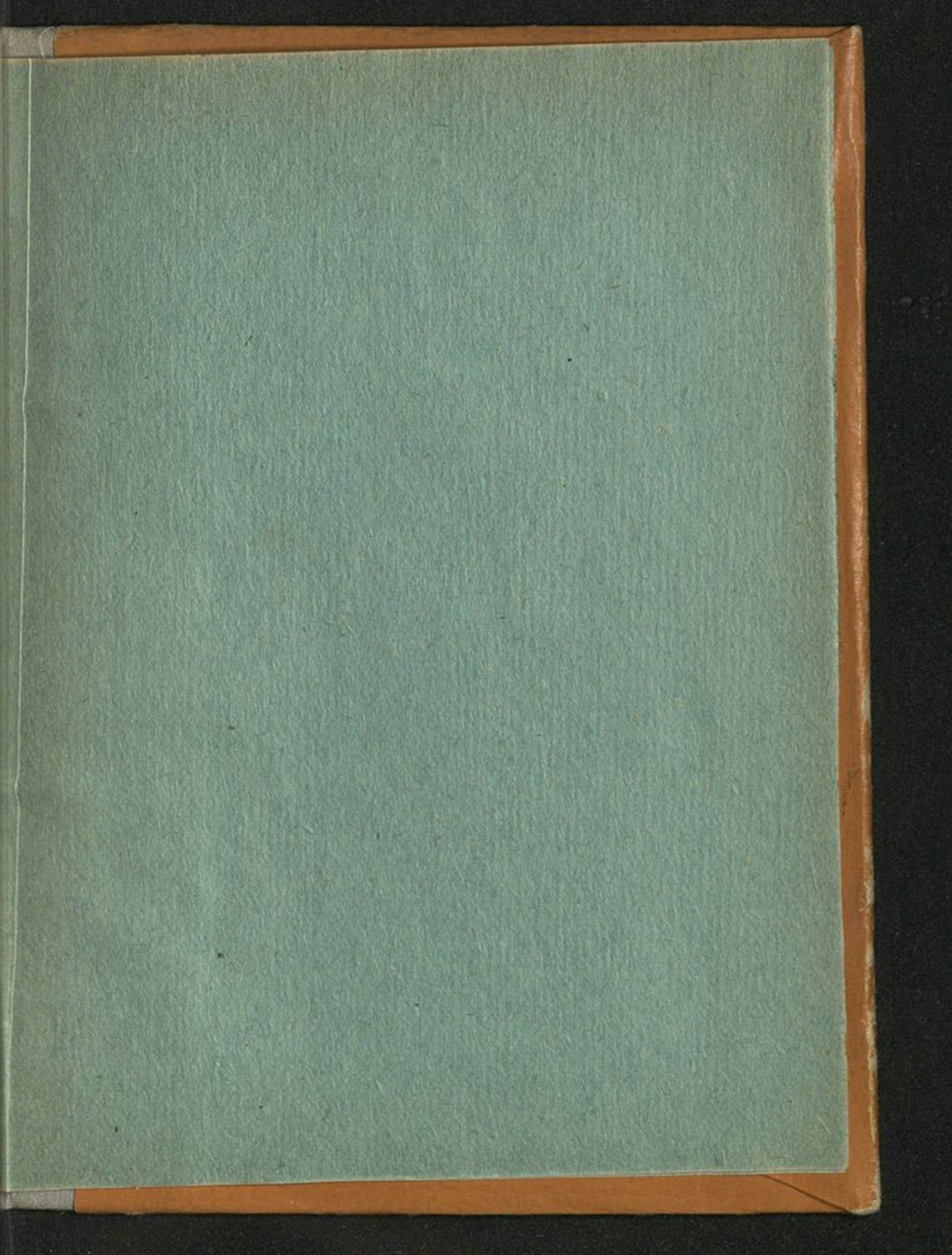
ЦАНА 1Р.

2001P

29X L. 27
1922

1961

Бел. архив
1994 г.

7

a

B0000003082 178